

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**AHMED-İ HÂNÎ TÜRBEŞİ ETRAFINDA OLUŞAN HALK
İNANÇLARININ TOPLUMSAL HAFIZA AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semanur YILMAZ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

ANKARA, 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**AHMED-İ HÂNÎ TÜRBEŞİ ETRAFINDA OLUŞAN HALK
İNANÇLARININ TOPLUMSAL HAFIZA AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Semanur YILMAZ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK

Danışman

ANKARA, 2022

KABUL VE ONAY SAYFASI

Semanur YILMAZ tarafından hazırlanan “Ahmed-i Hânî Türbesi Etrafında Oluşan Halk İnançlarının Toplumsal Hafıza Açısından Değerlendirilmesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Doç. Dr. Mehmet AYSOY	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi	
Kabul ☒ Red ☐		
Doç. Dr. Mehmet ALICI	Mardin Artuklu Üniversitesi/ İslami İlimler Fakültesi	
Kabul ☒ Red ☐		

Tez Savunma Tarihi: 16 / 06 / 2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.....
Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgileri ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

16 /06/ 2022

İmza:

Semanur YILMAZ

İTHAF

Bu çalışmayı hayatımın her anında yanımda olan biricik anneme ithaf ediyorum...

TEŞEKKÜR

Çalışma sürecimde beni yönlendiren ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Musa ÖZTÜRK'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca lisans ve yüksek lisans eğitimim süresince bana yol gösteren, emek veren kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Esat PINARBAŞI'na, Doç. Dr. Çağrı ERYILMAZ'a, Dr. Öğretim Üyesi Semra TUFENKCI'ye ve Öğr. Gör. Şennur ERKOCA'ya teşekkürü borç bilirim. Şu an yanımda olmasa bile hayatı süresince beni en önemli önceliği olarak gören babam Erol YILMAZ'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Saha çalışmalarım süresince mülakatları gerçekleştirmemde bana büyük yardımları dokunan ağabeylerim Adil YILMAZ, Veysi YILMAZ ve Osman TEYMUR'a teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak mülakatlar esnasında yöneltilen sorulara büyük sabır ve incelik göstererek sorularımı yanıtlayan bütün katılımcılara çok teşekkür ederim.

ÖZET

AHMED-İ HÂNÎ TÜRBESİ ETRAFINDA OLUŞAN HALK İNANÇLARININ TOPLUMSAL HAFIZA AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Ahmed-i Hânî, halk arasında alim, şair ve mutasavvıf kimliğinden ziyade velî olarak bilinmektedir/anılmaktadır. Hânî'nin keramet sahibi olduğuna dair güçlü bir inanç vardır. Hânî'ye ve türbesine dair sözlü kültürün ve tarihin de etkisiyle yeni anlam katmanları oluşmuştur. Bu bakımdan Hânî kimliği anlamsal açıdan yeniden inşaaya uğrayarak farklı bir boyut kazanmıştır. Son yıllarda belirli zamanlarda Hânî'yi anmak ve hatırlamak üzere festivaller ve sempozyumlar düzenlenmektedir. Hânî'yle ilgili yapılan araştırmalarda genel olarak edebiyatçıların, ilahiyatçıların ve siyaset bilimcilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu araştırmalarda genel olarak Hânî'nin eserlerinin içerik analizi yapılmakta, dönemin edebi anlayışı ele alınmakta, tasavvuf-kelam ilmi ve milliyetçi çerçeveden eserleri yorumlanmaktadır.

Bu araştırmada ise toplumsal hafıza kavramı bağlamında Ahmed-i Hânî Türbesi hafıza-mekân ilişkisi bağlamında incelenerek türbenin etrafında gelişen halk inançlarının kolektif belleğin gelişiminde, aktarılmasında ve muhafaza edilmesindeki katkıları araştırılmıştır. Doğubayazıt'ta pek çok mekâna Hânî'nin adı verilmektedir. Hafıza mekânı olarak türbe, milli birlik ve beraberlik duygusuna katkı sunarak toplumsal belleğin oluşumunda ve pekiştirilmesinde önemli bir işlev görmektedir. Önemli gün ve olaylarda türbe ziyaretinde bulunmak kültürün ve geleneğin önemli bir parçası haline gelmiştir. Araştırmanın evreni, Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesidir. Örneklemi ise Ahmed-i Hânî türbesini ziyaret eden 50 kişiden oluşmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve derinlemesine mülakat ve gözlem teknikleri kullanılmıştır.

Örneklemenin büyük çoğunluğu kendisini Hânî Baba'nın torunu olarak görmektedir. Hânî Baba'nın torunu olmak toplumda statü göstergesi olup bunun üzerinden bir üst kimlik oluş(turul)maktadır. Türbe hakkında/etrafında oluşan halk inançlarını şöyle sıralayabiliriz: Tedavi amaçlı ziyaretler, maddi ve manevi istekler için yapılan ziyaretler, şefaath amaçlı ziyaretler, toplumun ve İslam aleminin refahı için yapılan ziyaretlerdir. Halk arasında türbeye; kutsal mekân, sığınak mekân, manevi korucu mekân ve hafıza mekânı gibi anlamların yüklendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed-i Hânî, Doğubayazıt, Halk İnançları, İletişimsel Bellek, Kültürel Bellek, Toplumsal Hafıza.

ABSTRACT

EVALUATION OF FOLK BELIEFS FORMED AROUND AHMED-I HÂNÎ TOMB IN TERMS OF COLLECTIVE MEMORY

People know/commemorate Ahmed-i Hânî as a saint rather than being a scholar, poet and sufi. There is a strong belief among people that Hânî is a wonder-worker. Driven by the influence of oral culture and history, new layers of meaning have been formed about Hânî and his tomb. In this respect, Hânî's semantically reconstructed identity has gained a different dimension. In recent years, festivals and symposiums have been organized to commemorate and remember Hânî at certain times. In the researches about Hânî, it is seen that literati, theologians and political scientists come to the fore in general. In these studies, the content of Hânî's works are analyzed in general, the literary understanding of the period is discussed, and his works are interpreted within the context of mysticism, theology and nationalism.

In this study, in the context of the concept of collective memory, the Tomb of Ahmed-i Hânî was examined in the context of the memory-space relationship, and the contributions of the folk beliefs that developed around the tomb to the development, transmission and preservation of the collective memory were investigated. Many places in Doğubayazıt are named after Hânî. As a place of memory, the tomb plays an important role in the formation and consolidation of social memory by contributing to the sense of national unity and solidarity. Visiting the tomb on important days and events has become an important part of culture and tradition. The universe of the research is Doğubayazıt district in Ağrı province. Its sample consists of 50 people who visited the Ahmed-i Hânî tomb. Qualitative research method and in-depth interview and observation techniques were used in the research.

The majority of the sample population consider themselves as the grandchildren of Hânî Baba. Being the grandson of Hânî Baba is a status indicator in the society and a super identity is formed (formed) based on such fact. We can list the popular beliefs about/around the tomb as follows: Visits for therapeutic purposes, visits for material and spiritual requests, visits for intercession, visits for the welfare of the society and the Islamic world. It has been determined that the meanings such as holy place, shelter place, spiritual guard place and memory place are attributed to the shrine among the people.

Keywords: Ahmed-i Hânî, Doğubayazıt, Folk Beliefs, Communicative Memory, Cultural Memory, Collective Memory.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vii
TABLolar DİZİNİ.....	viii
1. GİRİŞ.....	1
2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	4
2.1. Toplumsal Hafıza Kavramı.....	4
2.1.1. Hafızanın Sosyal Boyutu.....	7
2.1.2. Tanıklar.....	10
2.1.3. Hatırlama ve Unut (tur) ma	12
2.1.4. Hafızanın / Geçmişin Yeniden İnşası.....	14
2.1.5. Hafıza ve Tarih.....	16
2.1.6. Hafızanın Aktarım Biçimleri.....	17
2.1.6.1. Anma Törenleri.....	18
2.1.6.2. Bedensel Pratikler.....	19
2.1.7. Toplumsal Hatırlamanın Biçimleri.....	21
2.1.7.1. İletişimsel Bellek.....	22
2.1.7.2. Kültürel Bellek.....	23
2.1.7.3. Hafıza-Mekân İlişkisi.....	26
2.1.7.4. Hafıza Mekânı Olarak Türbe.....	35
3. HALK İNANIŞLARININ TOPLUMSAL HAFIZAKİ YERİ.....	37
3.1. Halk Dindarlığı ve Kitabî Dindarlık.....	37
3.2. Halk Dindarlığında Ziyaret Fenomeni.....	40
3.3. Veli Kültü.....	42
3.4. Kutsal Mekân	44
3.4.1. Türbe Ziyaretleri ve İşlevleri.....	46
3.4.2. Türbe Ziyaretlerinde Gerçekleştirilen Ritüeller.....	49
3.4.3. Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri.....	52
4. DOĞUBAYAZIT’IN SOSYAL YAPISI.....	54
4.1. Fiziki Yapı ve Coğrafya.....	54

4.2. Demografik Yapı.....	58
4.3. Ekonomik Yapı.....	63
4.4. Sosyo-Kültürel Yapı.....	67
5. AHMED-İ HÂNÎ' NİN HAYATI VE SOSYAL ÇEVRESİ.....	71
5.1. Hayatı	71
5.2. Yaşadığı Dönem.....	73
5.3. İlmi Kişiliği	74
5.4. Eserleri.....	76
5.4.1. Nûbahârâ Bıçûkân (Çocukların Baharı)	76
5.4.2. Eqideya İmanê (İmanın Esasları)	78
5.4.3. Mem û Zin (Mem ve Zin)	79
5.4.4. Dîvân.....	83
5.5. Tasavvuf Anlayışı	84
5.5.1. Ahmed-i Hânî'de Aşk.....	85
6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE METODOLOJİSİ.....	95
6.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	95
6.2. Araştırmanın Yöntemi.....	102
6.3. Araştırmanın Tekniği.....	105
6.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi.....	109
6.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	111
6.6. Verilerin Analizi.....	113
7. BULGULAR VE TARTIŞMA.....	115
7.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Profili.....	115
7.2. Aile ve Sosyal Çevre Etrafında Gelişen Bilgiler.....	119
7.3. Hânî Baba.....	123
7.3.1. Hânî Baba'nın Torunları: Doğubayazıtlılar.....	126
7.3.2. Hânî Baba Üzerine Yemin Etme	130
7.4. Türbe'nin Ziyaret Edilme Sebepleri.....	133
7.4.1. Tedavi Maksudıyla Yapılan Ziyaretler.....	134
7.4.2. Kişisel sebeplerden Dolayı Gerçekleştirilen Ziyaretler.....	137
7.4.3. Şefaât Amaçlı Ziyaretler.....	140
7.4.4. Toplumun ve İslam Aleminin Refahı İçin Gerçekleştirilen Ziyaretler.....	140
7.5. Türbe Ziyaretinde Gerçekleştirilen Ritüeller.....	141
7.6. Kutsal ve Özel Zamanlarda Gerçekleştirilen Türbe Ziyaretleri.....	146

7.7. Türbeye Yüklenen Anlamlar.....	149
7.7.1. Kutsal Mekân	149
7.7.2. Sığınak Mekân	151
7.7.3. Manevi Koruyucu Mekân.....	152
7.7.4. Hafıza Mekânı.....	153
7.8. Toplumsal Hafızaya Kazınan Anlatılar (Menkıbeler).....	158
8. SONUÇ.....	162
9. KAYNAKÇA.....	168
10. EKLER.....	179
EK-1: İzin.	179
EK-2: Bilgilendirilmiş Onam Formu.	180
EK-3: Mülakat Soruları.	181

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

Yy	: Yüzyıl
Akt	: Aktaran
Vs	: Vesaire
Vb	: Ve benzeri
TDK	: Türk Dil Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Ahmed-i Hânî Kültür Parkı ve Saat Kulesi 2021	31
Şekil 2. Ahmed-i Hânî Anıtı 2021	32
Şekil 3. Doğubayazıt'ta Ahmed-i Hânî ve Hânî Baba Adıyla Anılan Mekânlara Başlıca Örnekler 2021	33
Şekil 4. Doğubayazıt'ın Uzaktan Görünümü	54
Şekil 5. Ağrı Dağı	55
Şekil 6. Meteor Çukuru	56
Şekil 7. Balık Gölü	56
Şekil 8. Buz Mağarası	57
Şekil 9. Eski Bayezid Kalesi'nin Genel Görünümü	59
Şekil 10. Eski Bayezid Camii Görünümü	60
Şekil 11. İshak Paşa Sarayı	61
Şekil 12. Ahmed-i Hânî'yi Anma Yürüyüşü	69
Şekil 13. Ahmed-i Hânî	71
Şekil 14. Ahmed-i Hânî Türbesi'nde Nûbahâr İsimli Eserinden Alıntı 2021	128
Şekil 15. Romatizma Hastalığına İyi Geldiğine İnanılan Taşlar 2021	136
Şekil 16. Dilek Taşı Duvarı 2012	139
Şekil 17. Dilek Taşı Duvarı 2021	139
Şekil 18. Türbe Ziyaretlerinde Dikkat Edilmesi Gereken Durumlar 2021	144
Şekil 19. Türbe ve Kabir Adabı Üzerine Bilgilendirme 2021	145
Şekil 20. Türbenin Etrafındaki Mezarlıklar 2021	145
Şekil 21. Kurbanlarını Keskme Üzere Türbeye Gelen Ziyaretçiler 2020	148
Şekil 22. Ahmed-i Hânî Türbesi'nin Önceki Hali	154
Şekil 23. Türbenin Giriş Kapısı 2020	156
Şekil 24. Türbe'nin Bugünkü Görünümü 2021	157
Şekil 25. Ahmed-i Hânî'nin Mezarı 2021	157
Şekil 26. Bediüzzaman Said Nursi'nin Ahmed-i Hânî' den Manevi Ders Aldığı Pencere 2021	160
Şekil 27. Bediüzzaman Said Nursi'nin Ahmed-i Hânî 'den Manevi Ders Aldığı Söylenen Pencerenin Uzaktan Görünümü 2021	160

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı.....	115
Tablo 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı.....	116
Tablo 3. Katılımcıların Medeni Durumları.....	116
Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Durumu.....	117
Tablo 5. Katılımcıların Mesleki Profilleri	118
Tablo 6. Katılımcıların Ekonomik Durumları.....	118
Tablo 7. Türbeden Haberdar Olma Durumu	119
Tablo 8. Ahmed-i Hânî'yi Tanıma Durumu.....	120
Tablo 9. Ahmed-i Hânî'ye Dair Bilgilerin Halk Arasında Oluşma Durumu	121
Tablo 10. Ahmed-i Hânî'nin Eserlerini Okuma Durumu.....	122
Tablo 11. Günlük Yaşamda Hânî Baba Şeklinde Hitap Etme.....	124
Tablo 12. Kendini Hânî Baba'nın Torunu Olarak Görmek	127
Tablo 13. Ahmed-i Hânî Üzerine Yemin Etme	131
Tablo 14. Kutsalın Cezalandırıcı Yönünün Olduğuna İnanma	132
Tablo 15. Veli'nin Dualara Aracı Olacağına İnanma.....	133
Tablo 16. Türbe Ziyaretinde Dilekte Bulunma.....	134
Tablo 17. Türbe Ziyaretinde Dilekte Bulunulan Başlıca Konular.....	134
Tablo 18. Türbeyi Kutsal Bir Mekân Olarak Algılama Durumu	150
Tablo 19. Türbenin Sığınak Mekân Olarak Algılanma Durumu	152
Tablo 20. Türbenin Şehrin Manevi Koruyucusu Olduğuna İnanma Durumu.....	153
Tablo 21. Türbenin Tarihsel Geçmişi Hatırlatma Durumu	155
Tablo 22. Türbede Yatan Zâtın Keramet Sahibi Olduğuna İnanma.....	159

“Keza, hayatı başkalarına örnek olan ve ölümünden sonra azizlik mertebesine yükseltilmiş hayli inançlı biri, yeniden hayata dönse ve hakkındaki efsaneleri okusa çok şaşıracaktır.”

“Halbwachs”

1. GİRİŞ

Hafıza kavramı, insanoğlunun Antik Çağlardan bu yana itinayla üzerinde durduğu konulardan biridir. Hafıza, birçok filozofun ve düşünürün yanı sıra kralların, imparatorların, mucitlerin, savaşçıların, yazarların ve şairlerin de dolaylı olarak önem verdiği bir kavramdır. Bu kişiler yaşadıkları süre zarfında anıtlar, tapınaklar, sanat eserleri, kitaplar, yapılar inşa ederek veya unutulamayacak işlere imza atarak kendinden sonraki nesiller tarafından anılmayı arzulamışlardır. İnsanlar ve toplumlar kendinden önce yaşamış insanların bıraktığı eserlerden, yapılardan, kitaplardan vb. kaynaklardan yola çıkarak kendi kimlikleriyle, tarihleriyle bağlantı kurmaktadır.

Bu çalışmada toplumsal hafızanın oluşumunun belirli bir mekân üzerinden günlük yaşamda kendini ne şekilde var ettiğini anlamayı hedeflemektedir. Toplumlar bazı büyük olayları veya tarihteki önemli şahsiyetlerin unutulmasını engellemek adına çeşitli yapılar inşa ederler, anma etkinlikleri düzenlerler ya da halk arasında çeşitli inançlar geliştirerek, ritüeller düzenleyerek toplumsal hafızayı canlı tutmaya çalışırlar. Bu yapılar ve uygulanan pratikler geçmişteki kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasına hizmet etmekte ve kültürel belleğin oluşmasına katkı sunmaktadır. Toplumsal hayatta hem somut hem de soyut biçimlerde var olan ve sürekli tekrarlanan durumlar toplumsal hafızanın oluşumuna katkı sunar.

Bu çalışmada toplumsal hafıza kavramı bir topluluğa özgün olan grup kimliği, geleneği, kültürü ve dini inançlarıyla ilintili olarak gelişen bellek biçimini karşılamaktadır. Faruk Karaarslan, “*Toplumsal Hafıza*” adlı eserinde sosyal bilimlerde hafıza kavramının bir hesaplama, yüzleşme ve travmatik hafıza olgusu bağlamında tartışılarak kavrama negatif bir çerçeve çizildiğini ve bunun alanını daralttığını belirtmektedir. Dolayısıyla hafıza çalışmalarını ideolojik bir bakış açısına mahkum etmek kavrama kazandırılacak yeni içeriklerin önüne ket vurmak olacaktır.

Bu araştırmanın amacı yaşadığı döneme damgasını vurarak toplumun belleğinde iz bırakan, günümüzde de hala çeşitli açılardan toplumu etkilemeye devam eden Ahmed-i Hânî’nin türbesi etrafında oluşan halk inançlarını toplumsal hafıza kavramı ve onun alt dalları olan iletişimsel bellek ve kültürel bellek kavramları üzerinden değerlendirmektir.

Konumuz bağlamında kullanılan kavramsal çerçeveye baktığımızda 17. yüzyılda yaşamış bir âlim olan Ahmed-i Hânî'nin anılması geçmişi ve bugünü ilgilendiren bir bağlam taşımasından dolayı yapısı bakımından bireylerin iletişimsel yolla edindikleri fikirleri ve geleneksel bir boyut taşıyan kültürel bellek kavramını da içermektedir. Bu bağlamda toplumsal hafıza çatı kavram olarak iletişimsel ve kültürel bellek kavramlarını da kapsamaktadır. Çalışmada Ahmed-i Hânî türbesi etrafında gelişen halk inançlarının kolektif bellekte somut bir ürün olan “mekân (türbe)” ve soyut bir biçimde toplumsal hayatta var olan “inanç biçimleri, ritüeller, gelenekselleşen durumlar, benzer ifade biçimleri ve düşünme tarzı” üzerinden toplumsal hafızanın ne şekilde oluştuğunun izi sürülecektir.

Türbeler yalnızca popüler dindarlığın ortaya çıktığı mekânlar olmadığını aynı zamanda kültürümüzün ve tarihimizin önemli bir parçası olarak toplumsal hayatımızı yansıtan bir bellek mekânlarıdır. Bu çerçevede araştırmanın amacı insanların türbede gerçekleştirdiği uygulamaları, batıl inançları veya hurafeleri ortaya çıkararak yargılamak değil, ziyaretçilerin zihin ve gönül dünyalarındaki ortak kanaatleri ortaya çıkarmaktır. Toplum, mekân üzerinden kendi geçmişiyle, kültürel değerleriyle ve inanç biçimleriyle bağlantı kurmaktadır. Çalışmada yöre insanların kendilerini nasıl gördüğü, hangi tarz temsil biçimleri üzerinden halk inançlarının geliştiği ve mekân üzerinden ne tür ortak temsil biçimlerinin ortaya çıktığı sosyolojik açıdan büyük önem arz etmektedir.

Toplumun kimliği mekânda gizlidir. Mekânlar toplumun kültürel değerlerinin, geleneklerinin, kutsallarının neler olduğu ve hangi tür inançlara sahip olduklarını yansıtan göstergelerdir. Bu bağlamda araştırmaya yön veren soruları sırası ile şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ahmed- i Hânî türbesi etrafında hangi halk inançları oluşmuştur?
2. Halk inançlarının toplumsal belleğin oluşmasındaki katkıları nelerdir?
3. Halk bunlar üzerinden geçmişleriyle nasıl bağlantı kurmaktadır?
4. İnsanların mekâna yükledikleri anlamlar neye göre farklılaşmaktadır?

Tez altı ana bölümden oluşmaktadır. İlk olarak kavramsal ve kuramsal çerçevede ilgili teorilerin ve kavramların tanımlamaları yapılmıştır. İlgili çalışmanın kuramsal çerçevesinde Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramı kullanılmıştır. Bu bölümde hafıza kavramının tanımına ve belirli alanların dışına taşarak disiplinler arası yaygın bir kullanım kazanmasına değinilmiştir. Ardından Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramının oluşabilmesi için gerekli gördüğü toplumsal çerçeveye dair bilgiler verilmiştir. Ahmed-i

Hânî'nin bizden yüzyıllar önce yaşamış olması bir bağlamda araştırmayı sözlü tarihle de ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda Toplumsal hafıza kavramının alt dalları olan iletişimsel bellek ve kültürel bellek kavramlarına da değinilmiştir.

İkinci olarak, halk inançlarının ne olduğuna ve hafıza kavramıyla olan ilişkisine değinilmiştir. Halk inançları bir bağlamda toplumların geçmişten gelen inançlarının ve kültürlerinin önemli bir parçasıdır. Halk inançları kitabı dinin dışında ona paralel olarak gelişmektedir. Halk inançları her toplumda kendine özgü bir formda oluşmaktadır. Ancak bazı noktalarda benzer işlevlere ve ritüellere de sahip olabilmektedir. Toplumsal yaşamda sözel yolla oluşan kimi anlatılar dini ve milli kimliğin oluşmasını sağlamaktadır. Sözlü olarak kuşaklar arasında anlatılan bu menkıbeler toplumda birlik ve beraberlik duygusuna katkı sunmaktadır. Dolayısıyla türbelerin insanların tarihsel geçmişlerini hatırlatmak gibi bir işlevi de vardır.

Üçüncü olarak, bu çalışmanın özellikle bir yörenin kültürünü ve inanç yapısını ele alıyor olmasından kaynaklı olarak Doğubayazıt'taki sosyal, kültürel, ekonomik ve dini yapıya dair bilgiler verilmiştir.

Doğubayazıt'ın tarihsel, kültürel yapısına dair bilgilendirmelerden sonra tezin ana karakteri olan Ahmed-i Hânî'nin kim olduğuna, eserlerine, tasavvuf anlayışına ve yaşadığı döneme dair bilgilendirmeler yapılmıştır. Bizden neredeyse 400 yıl önce yaşamış olan Hânî'nin kimliğinin tarihsel süreçte fazlaca anlam değişikliğine uğradığını söyleyebiliriz. Muhtemelen bunun en büyük nedeni sözlü tarihin ve kültürün etkisine maruz kalmış olmasıdır. Halk arasında Hânî'ye dair bilinenler yazılı kaynaklardan ziyade sözlü biçimde iletişimsel yolla oluşmaktadır. Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramında değindiği gibi her hatırlama yeniden inşa manasına gelmektedir. Bu bölümde Hânî'nin kimliğine yönelik bilgilendirilmelerin yapılmasının önemli olduğu düşünülerek gerekli bilgilendirme yapılmıştır.

Ardından çalışmaya yön verecek olan yöntem ve tekniklere yönelik teorik bilgilendirmeler yapılmıştır. Seçilen yöntemin neden bu çalışma açısından gerekli olduğuna ve önemine değinilmiştir. Daha sonra saha da yaşanan süreç, verilerin analiz edilme şekline ve araştırmanın sınırlılıklarına dair bilgilendirmeler yapılmıştır.

Tezin ana bölümü olan bulgular ve tartışma bölümünde ise teorik ve kavramsal çerçeveden yola çıkılarak araştırma verileri yorumlanmıştır. Bulgular bölümündeki başlıklar ve içerikler saha çalışmasında elde edilen verilerden yola çıkarak oluşturulmuştur. Elde edilen veriler ilgili literatür bağlamında değerlendirilmiştir. Ayrıca farklı araştırmacıların bu çalışmayla benzer şekilde buldukları veriler üzerinden tartışma yapılmıştır.

2. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Toplumsal Hafıza Kavramı

Arapçadaki hıfz sıfatından türetilmiş olan hafıza kavramı etimolojik köken açısından saklama ve ezberleme anlamlarına gelmektedir (Develioğlu, 2004: 550). Antik Çağ'dan bugüne kadar birçok düşünürün ilgi odağı olan hafıza kavramı, hatırlama, unutma ve zamanla olan ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Bu konuda bilinen ilk yazılı metin Platon'un (427-348), "*Menon: Erdemler Üzerine*" adlı eseridir (Karaarslan, 2014: 28). Platon eserinde üstün değerlere ulaşmada hafızanın işlevsel boyutuna odaklanır. Hafızanın bir tür zihinsel ebelik işlevi görerek anlamlı sorulara yanıt bulmaya çalışan diyalektik bir sanat olduğunu düşünmüştür (Çağla, 2007: 218, 220).

Platon'un Menon eserinin en dikkat çekici yanı Sokrates'in hiç matematik bilgisi olmayan bir köleye geometri problemi çözdürmesidir. Platon, eserde Sokrates'in ağzından pozitif bir öğreti sunar. Bilginin ruhta örtük halde bulunduğunu öne sürerek *a priori* olmak manasındaki; kavramların, bilgilerin, fikirlerin ve ilkelerin hatırlanmasından farklı bir şey olmadığını öne sürerek anımsama kuramına atıfta bulunur (Platon, 2018: 19-20). Platon anımsama kuramı ile bilginin özü itibarıyla en başından beri ruhta örtük şekilde var olduğunu, öğrenmenin bir zamanlar kazanılmış, ancak daha sonradan unutulmuş bilginin yansıması olduğunu öne sürer. Anımsama kuramı, ruhun ölümsüzlüğü, ruh göçü ve doğa kardeşliği fikrine dayanır. Bütününde ise idealar kuramını gerekli kılar (Platon, 2018: 49-50).

Platon, ideaların ve insan ruhunun daha önceden hayatımızda var olduğuna yönelik metafizik bir anlayış öne sürer. Gerçekte var olanın idealar olduğunu öne sürmesi ile materyalist anlayışla gelişim göstermiş olan Yunan felsefesinde idealizm öğretisine kapı aralar (Cevizci, 2014: 83-94). İdealar olmadan bilgiyi düşünmenin imkânsız olacağını öne süren Platon'a göre idea, "*somut varlığın, tikel nesnenin kendisinin bir kopyası olduğu model ya da bir örnektir.*" Örneğin, güzellik kavramı, güzel ideasının bir kopyasıdır. Bu kavram bir insana ya da bir nesneye yöneltildiğinde canlı varlık; ölecek, nesne; tahrip olacak ya da süreç içerisinde yok olma gerçeğiyle karşı karşıya gelecektir. Ancak güzellik ideası bu durumun aksine var olmayı sürdürecektir (Cevizci, 2014: 96-97).

İdealar dünyasının bir yansıması olan dünya, hafızamıza ve ruhumuza işlenir. Platon’a göre öğrenme halinin gerçekleşebilmesi de idealar dünyasında var olanın hatırlanması ile mümkün olacaktır/olmaktadır. Bu durum zihnimizde var olmayan bir bilgiye ulaşmayı gerektirdiğinden, sorgulanması gereken boyutlardan biri de unutmadır. Unutma, zihnimizdeki bilginin önceki formu tam olarak karşılamayarak, çarpıklık halidir. Platon, hafıza konusunu irdelerken “*hatırlama, unutma, taklit, iz, temsil ve duyum*” gibi kavramların eşliğinde konuyu ele alır. Bu bağlamda Platon’un hafıza kavramına idealar kuramının önemli bir parçası olarak yer verdiği anlaşılmaktadır (Karaarslan, 2019: 30-32).

Antik Çağın en önde gelen filozofu olarak kabul edilen Aristoteles (384-322), hakikati keşfetmek ve gerçekte var olanın ne olduğunu anlamak üzere hocası Platon ve diğer filozoflar gibi düşünsel serüvenini hiç durmadan devam ettirmiştir (Cevizci, 2014: 111). Platon gibi hafıza konusuna ilgi duyan Aristoteles, hatırlamanın ve unutmanın işlevlerini anlamak üzere *De Memoria et Reminiscentia* (Hafıza ve Anımsayış) adlı dokuz ciltlik eserinde hafıza konusunu tartışmıştır. Hafıza konusunu Platon’dan farklı olarak duyumsayış (algılama) çerçevesinde ele alan Aristoteles konuya yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Aristoteles’in burada duyumsama ile anlatmak istediği şey hafıza kavramının zamanla ilişkilendirilmesidir. Doğa kanunları gereği zaman değişim halinde olmayı zorunlu kılmaktadır. Zaman, sabit bir durumdan ziyade eylem halinde olmayı ve süreklilik halindeki geçişlerden oluştuğundan, insanoğlunun hayatında öncesi ve sonrası şeklinde iki farklı algı yaratmaktadır. Diğer bir deyişle zamanın akış halinde olup, insanların zihninde yarattığı değişime geçmiş (hafıza) adını vermektedir (Ricoeur, 2012: 34-35).

Aristoteles, Platon’un idealar dünyasına ulaşmasını sağlayan “iz” metaforu yerine zamanı bedene ve ruha işleme anlamlarına gelebilecek olan “*kayıt*” kavramını kullanır. Bilginin asıl kaynağının duyularda olduğunu düşünen Aristoteles, hafıza kavramını duyular ve algı ile ilişkilendirerek bedenin bir özelliği olarak görür. Bu özellik; zamanın kayıt altına alınmasıdır. Ancak Aristoteles’in bakış açısına göre hafıza, duyu deneyimlerinin algısıyla sınırlıdır (Ricoeur, 2012: 36-37).

Hafıza, Antik Çağ filozoflarının dışında 17. ve 18. yüzyılın önemli düşünürlerinden olan John Locke, David Hume, Jean Jacques Rousseau, Gottfried Wilhelm Leibniz ve William Wordsworth gibi isimlerinde önem verdiği konular arasında yer almıştır. Bu düşünürler hafıza konusunu bilhassa yeni toplumsal yapının inşasında mevcut düzeni meşrulaştırabilmek adına geçmişteki toplumların ne tür bir yaşantıya sahip oldukları sorunsalını üzerinden tartışmışlardır (Karaarslan, 2014: 29).

Huyssen'e göre günümüz toplumunda zaman ve mekânın iç içe girmiş yapısı bir denge oluşumunu mecbur kılmaktadır. Hafıza konusuna verilen önem günümüzde artmakta ve gelecek sanki git gide geçmişe sığınmaktadır (1999: 17). Özellikle kültürel yapı modernitenin gelişimiyle birlikte büyük bir tahribata uğramıştır (Huyssen, 1999: 12-14). Belleğin derinliklerinde insanları öteki kişilerden ayıran, biricikleştiren gizli tabakalar vardır. Bellek yeni tarih yazımının yararlandığı en önemli arşivdir ve sosyo-kültürel, ekonomik birikimlerin bireydeki yansımasıdır (İlhan, 2018: 9-10).

Aydınlanma çağından, 20. yüzyıla değin uygarlıklar üzerinde geliştirilmiş olan büyük kuramlar II. Dünya Savaşından sonra cazibesini kaybetmiştir. Büyük kuramların kimi açılardan vadelerini doldurmasından kaynaklı olarak küçük ölçekli, mikro kuramlara doğru bir arayış başlamıştır. 20. yüzyıldaki yeni tarih yazımı anlayışı üzerine yürütülen kuramsal tartışmalar bellek çalışmalarını nihayetine önemli hale getirmektedir. Bellek kavramına yönelik yapılacak çalışmalarda kültür ve tarih alanlarının kesiştiği noktaya yönelik interdisipliner bir bakış açısına sahip olmak gerekiyor (İlhan, 2018: 9-11).

Hafıza kavramı, üzerine son dönemler de özellikle sosyal bilimler literatüründe akademik çalışmalar artmaya başlamıştır. Hafıza kavramının ele alınışı disiplinler arasında farklılık göstermektedir. Nörologlar, hafızanın nörolojik temelleri yaşayan bir organizma olarak hardware'ini incelerler. Psikologlar, bireylerin bilişsel ve duygusal hatırlama süreçlerini ele alır. Tarihçiler, insan hafızasının yazılı eserler karşısındaki güvenilirliğini araştırırlar. Sosyologlar ise hatırlama ve anlatı topluluklarının benzer deneyimlere sahip gruplarda ne şekilde ortaya çıktı problemi ile ilgilenirler (Sancar, 2016: 39). Görüldüğü üzere hafıza birçok alanın ilgisini çeken interdisipliner bir alandır. Psikoloji, tarih, felsefe ve sosyoloji gibi alanların her biri hafıza konusuna farklı noktadan bir açılım getirmektedir (Eklemezler, 2018: 4).

Halbwachs, IV. Henry Lisesi'nde Berkson'un öğrencisi olmuştur. Ardından Durkheim ile çalışmaya başlayan Halbwachs, toplumsal bilinç kavramı ile Berkson'un subjektivizmini aşmaya çalışarak, belleği sosyal bir olgu olarak yorumlamaya başlayan çalışmaların altyapısını oluşturmuştur (Assmann, 2018: 43). Her ne kadar hocası Berkson'un birçok fikrinden etkilenmiş olsa da daha sonra onun fikir dünyasından ayrı bir yol izlemeyi tercih etmiştir. Halbwachs bir filozof olmaktan ziyade, bilim insanı olmayı tercih etmiştir ve Comte'un son bilim olarak adlandırdığı sosyoloji alanında çalışmalarını sürdürmüştür (Halbwachs, 2018: 20).

Hafıza konusu sosyoloji literatürüne ilk olarak Durkheim'in çalışmaları ile girmiştir. Durkheim hafızanın sosyal boyutuna vurgu yaparak Halbwachs'ın fikirlerini derinden etkilemiş, böylece hafıza teorisinin gelişmesine aracılık/öncülük etmiştir (Karaarslan, 2014: 31). Durkheim, bilinci bireysel ve toplumsal/kolektif bilinç olarak ikiye ayırır. Kolektif bilinç; bireyden bağımsız, kendine özgü, insani olan birçok şeyin temelinde var olan ve bireye kendisini zorla kabul ettiren bir bilinçtir (Durkheim, 2006'dan akt; Karaarslan 2019: 36). Bu bilinç türü Durkheim'in fikir dünyasında toplumsal olgu olarak geçen tanımlamasındaki bilinç türüdür. Durkheim aynı toplumda yaşayan bireylerin kendilerine özgü ortak inanç ve düşünce sistemi oluşturduğundan bahseder. Bu tanımlamadan yola çıkarak bu sistemi kolektif bilinç olarak tanımlamak mümkündür ve toplumsal olayların iki boyutu vardır (Kösemihal, 1999: 178-179). Kolektif bilinç kavramında, kişinin sosyalleşme sürecinde içselleştirdiği her türlü bireysel edimin (anlayış biçimi, normlar ve inanç yapısı) arkasında toplumsallığın yattığı fikri vardır (Ritzer, 2011: 194). Durkheim bu fikrini kanıtlamak için son derece bireysel bir eylem olarak görülen intihar girişimini toplumsal sebeplerle açıklama girişiminde bulunur (Durkheim, 2019: 15).

Durkheim, Rönesans'tan bu yana gelişen ve adeta bir yasa gibi algılanan bireysellik anlayışının dışına çıkarak sosyal hayatın temeline toplumu yerleştirerek sosyal yaşamı, bireysel eylemleri, olayları ve olguları kolektif bilinçten hareketle açıklar (Karaarslan, 2014: 31). Durkheim, kolektif bilinç kavramını mekânîk dayanışma, organik dayanışma ve iş bölümü kavramlarından yola çıkarak açıklar. İş bölümünün artmasıyla (mekânîk dayanışmadan, organik dayanışmalı bir topluma geçilmesiyle) kolektif bilincin zayıflayacağından bahseder (Ritzer, 2011: 198-199). Halbwachs da Durkheim'in düşüncesine benzer şekilde toplumsal hafızanın oluşumu için belirli bir sosyal yapının gerekliliğine değinir. Sosyal bir varlık olarak insan, belirli bir siyasal, kültürel, dini yapının içine doğar ve süreç içinde bulunduğu topluluğun değerlerini, düşünme biçimini ve tutumlarını zamanla öğrenir. Böylelikle birey, yaşadığı toplulukla bir şeylere yönelik ortak algı biçimi ve kanaatler geliştirir.

2.1.1. Hafızanın Sosyal Boyutu

Bireysel hafızanın varlığı hususunda araştırmacılar tereddüt etmezken, toplumsal hafızanın mevcudiyeti üzerine ciddi tartışmalar yürütülmüştür. Durkheim'in öğrencilerinden olan Fransız sosyolog Maurice Halbwachs *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* ve *Kolektif Hafıza* adlı eserleriyle bu alanda çığır açmıştır. Bu araştırma/lar toplumsal hafıza kavramının

güvenirliğini arttırdığından toplumsal hafızanın mevcudiyetine yönelik itirazları ciddi ölçüde azaltmıştır (Sancar, 2016: 40). Bireyin organik bir bütünün parçası olduğuna inanan sosyologlar kolektif bellek kavramını benimserler. Halbwachs, Terse Sainte, E. Shils, Z. Batman, E. Hobsbawn, P. Nora, R. Boyersi, A. Smith, P. Wright ve D. Löwenthal kolektif belleğin varlığına inanılması hususunda birleşirler. Halbwachs, belleği bireyin içselligi olarak sunan fikirlere ve özellikle Bergson'a yönelik ciddi eleştirilerde bulunur (İlhan, 2018: 44).

Sosyolojik açıdan hafızanın ne şekilde işlediği hususu dışarıdan gelen malumatları nasıl algıladığımızla ilgilidir. Algılama biçimlerimiz yalnız kendi zihin dünyamızla ilgili bir şey değildir. Çünkü çocukluğumuzdan, yetişkinlik dönemine ve yaşlılığımıza değin geçen süreçte sosyalleşme sürecinde zihnimize yerleştirdiklerimizle birlikte algılarız. Bir durumu nasıl algıladığımıza içinde büyüdüğümüz toplumsal, siyasal, kültürel yapı gibi birçok faktör etki eder (Karaarslan, 2019: 49). Bu sebeple hafızanın bireysel boyutunun dışında, kolektif içerik ve yönelime sahip olan bir boyutu da vardır. Toplumsal hafıza bir topluluğun herhangi bir olaya veyahut duruma karşı ortak tutumlarını içerir. Örneğin; beğenilerimiz, nefret ettiğimiz durumlar ve algılama biçimimiz toplumla ortaklık gösterir (Korkmaz, 2016: 2).

Halbwachs, ilk olarak bireysel belleğin toplumsal boyutunun olduğunu kanıtlamaya çalışır. Bu bağlamda onun çalışmalarına hakim olan temel tez, hafızanın toplumsal koşullara bağlı olarak gelişim gösterdiğidir. Halbwachs, hafızayı biyolojik, nörolojik ya da beyin fizyolojisi açısından ele almaz. Konuyu bireysel hafızanın oluşması ve korunması için gerekli olan toplumsal çerçeve bağlamında ele alır. Bu çerçevenin dışında toplumda yaşayan bireylerin hatıralarını sabit tutabilecekleri başka bir bellek biçiminin olamayacağını belirtir (Sancar, 2016: 41). Halbwachs'a göre bellek belirli bir mekâna ve tanıklara bağlıdır. Gündelik hayatta akıp giden zaman, onun geçmiş ve hatırlama anlayışını belirler. Ona göre zaman bireysel olmadığından bellekte, bireysel değildir. Dolayısıyla geçmiş bireysel değildir. Çünkü hatırlama olgusu temelde bireysel değildir (İlhan, 2018: 44-45).

Bellek, bireyin öteki bireylerle etkileşim sonucunda oluşur. Bellek daima bir bireye aittir ancak oluşumu bir toplum tarafından sağlanır. Toplumsal bellek kavramı mecazi bir ifade olarak görülmemelidir. Toplumlara ait bir bellek olmasa bile her toplum üyelerinin belleğini oluşturur. En şahsi anılarımız dahil sosyal grupların etkileşimi aracılığı ile oluşur. Birçok hatırayı başkaları tarafından oluşturulan, sosyal açıdan çerçevelenmiş anlamlar bağlamında algılarız. Çünkü farkındalık hatırlamaya yardımcı olan en büyük etkidir. Halbwachs'ın geliştirmiş olduğu sosyal çerçeve kavramı Goffman'ın geliştirdiği çerçeve

analizi ile büyük benzerlik gösterir. Goffman, çerçeve analizi ile günlük tecrübelerin sosyal çerçeve tarafından belirlenen yapısının örgütlenmesini ele alır (Assmann, 2018: 44).

Halbwachs'a göre birey iki farklı belleğe katılım gösterir. Bunlar; bireysel bellek ve kolektif bellektir. Birey katıldığı bellek biçimine bağlı olarak birbirinden farklı ve tezatlık içeren davranış biçimleri sergileyebilir. Bireyin hatıraları, kişiliğinin ve özel hayatının çerçevesinde şekillenir. Başkaları ile olan ortak anılarını ise ötekilerden ayıracak yönleri bağlamında öne çıkartarak dikkate alır (Atabaş, 2018: 20). Bu iki bellek biçimi sık sık birbirine karışır. Özellikle de bireysel bellek kimi hatıraların üzerindeki sisli toz perdesini kaldırmak, boşlukları doldurmak için kolektif hafızadan yardım alır. Kolektif hafıza ise bireysel belleğin üst çatısıdır. Bireysel bellekleri içine alır ancak onlarla karışmaz (2018: 63).

Bireysel bellek dediğimiz şey tamamen topluma kapalı ya da izole edilmiş değildir. Çünkü bireyler geçmişlerine atıfta bulunmak istedikleri zaman başka kişilerin hatıralarından faydalanma ihtiyacı duyarlar. Bireysel ve kolektif bellek belirli zaman ve mekân içinde sınırlıdır (Naniç, 2019: 22). Fakat ikisinin sahip olduğu sınırlar aynı değildir. Bu sınırlar daha dar ya da büyük olabilir. Yukarıda bahsettiğimiz bu iki bellek biçimini dahili ve harici ya da şahsi ve sosyal bellek olarak isimlendirebiliriz. Daha doğru bir tabirle ise otobiyografik bellek ya da tarihi bellek olarak isimlendirilebiliriz. Bu belleğin ilki ikincisinden yararlanır. Özünde şahsi yaşantımız genel tarihin bir parçasıdır. Ancak tarihi bellek, otobiyografik belleğe göre daha geniş bir zaman dilimini karşılamaktadır (Halbwachs, 2018: 64-65).

Halbwachs, kolektif bellek adlı eserinde yorumlayıcı ve nedensel analizlere dayanan bir yaklaşım tarzı benimseyerek toplulukların ve onların bakış açılarının sentezleyici tarzsa bir perspektif kullanmaktadır. Şahsi hatırlama biçimi, içinde bulunulan çeşitli sosyal ağların birleştiği bir noktada yer alır (2018: 12-13). Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki bilinç, içinde bulunduğu sosyal yapıdan bağımsız değildir. Çünkü bilinç asla dışarıya kapalı, boş veya yalnız değildir. Dolayısıyla hatıralar toplumsal çerçevelerin çeşitli değişkenlerin ve tarihsel kolektif tecrübelerin ortasında bir yerde konumlanmaya işaret eder (Salman Yıkılmış, 2016: 181). Hafıza, birçok kolektif fikir akımının birleştiği bir noktada yer alır. Bu sebeple yalnızca kendimizi ilgilendiren bireysel olayları, diğer şeylerden ayırt ederek hatırlamakta güçlük çekeriz ve Halbwachs'a göre grupların sayısına göre mevcut kolektif belleğin sayısında artış olabilir (2018: 14-20).

Halbwachs, 1920'lerde bu kavramı ilk ortaya attığında ciddi eleştirilere hedef olmuştur. Ancak günümüzde kolektif hafıza çalışmaları üyelerinin birbirlerine tanıdıkları küçük gruplara değil, aynı zamanda etnik gruplar, uluslar ve devletler bağlamında da uyarlamaları bulunmaktadır (Ergene, 2014: 62). Halbwachs açısından toplumsal hafızanın oluşabilmesi için gerekli olan bir diğer konu tanıkların yardımına başvurmaktır. Her ne kadar bir konuya dair bilgiler sosyal bir yapı içinde oluşuyor olsa da bu anıların, ortak tutumların ve düşünce tarzının devam edebilmesi için tanıklara ihtiyaç vardır. Örneğin, bir birey henüz doğmadığı bir zamanda gerçekleşen olayları veya bu olaya karşı ortak tutumları, anıları üyesi olduğu topluluğun anılarından faydalanarak öğrenir.

2.1.2. Tanıklar

Halbwachs açısından sosyoloji, toplumun içinden çıktığı haliyle bilincin analiz edilmesidir. Dolayısıyla bir toplumu oluşturan dilin, kurumsal yapılarının, beşeri varlıkların ve geleneklerinin her biri bir araya gelerek bütünde bireyin bilincini oluşturmaktadır. Kimi zaman bir olayın bütün detaylarını tam olarak hatırlamamakta gerçekleşmiş olan bir olayın hatıralarını pekiştirmek ya da o konuda bildiklerimizi tamamlayabilmek için bazı tanıklıklara başvururuz. Hiç şüphesiz var olanı hatırlama sürecinde ilk tanık kendimizizdir. Ancak geçmişte gerçekleşmiş bir olay ya da durum karşısında hatırladığımız şeyler başka insanların fikirleri ile eşleşiyorsa o hatıranı zihnimizdeki doğruluğunu olan inancımız artar (Eklemezler, 2018: 9).

Bu yönüyle anılarımızın kolektif bir boyutunun olduğu çıkarımını yapabiliriz. Anıların bireyler tarafından tek başına yaşanan ve görülen bir boyutu olsa da çoğunlukla başka insanlar tarafından bizlere hatırlatılırlar. Bu diğer insanların gerçekte, bedenlen de burada bulunmalarına gerek yoktur. Çünkü bizimle var olan farklı bir grup insanı sürekli içimizde taşıyız (Şahin, 2019: 29-30). Örneğin, bir yeri ziyaret ettiğimizde seyahat esnasında yalnız olsanız bile o şehir hakkında konuştuğumuz kişilerin söylediği fikirler ya da o şehir hakkında önceden okuduğumuz metinleri zihninizde canlandırırız. Bu şekilde birey perspektifler arasında geçiş yaşar. Tüm bu eylemleri birey bedenlen tek başına gerçekleştiriyor gibi görünse de zihnindeki gruplarla birlikte hareket eder. Birey bir anlığına dahi olsa zihnindeki grupların bakış açılarını düşünerek onlarla iletişime girmesini sağlayan fikirleri ve düşünce tarzını kendinde bularak parçası olduğu gruba dahil olur (Halbwachs, 2018: 31).

Geçmişteki bir olayı tamamen unutmuşsak eğer mevcut tanıkların söyledikleri zihnimizde bir şey canlandırmayacaktır. Ancak yalnızca o tanıklarla aynı grubun parçası olmaya ve ortak bir düşünme biçimini paylaşmaya iletişimi sürdürmeye devam ettiğimiz sürece fikirlerimizi grubunkiyile birleştirebiliriz. Böylece o andan itibaren dahil olduğumuz grubun bir üyesi olarak ortak bir bakış açısı geliştiririz ve o konu ile ilgili grubun kullanmış olduğu ortak dil ifadeleri geliştirmeye başlarız. Halbwachs, hafızanın süresinin grubun mevcudiyeti devam ettiği sürece var olmaya devam ettiğini belirtir (2018: 33-35).

Bir konuyu hatırlamak için yalnızca tanıkların yardımı yeterli olmaz. Ayrıca belleğimizin kişilerin mevcut tanıklıkları ile uyuşması ve hatırlatılan ortak anıların bizim belleğimizle diğer bellekler arasında temas noktalarının sürmesi gerekmektedir. Bir hatıra oluştururken bu anıların yalnızca bizim belleğimizde yer tutması yeterli değildir. Bu yeniden oluşma durumunun gerçekleşebilmesi için başkalarının zihnindeki ortak verilerden ve ifade etme tarzlarından yola çıkmak gerekmektedir. Zihinler arasında bu tarz bir geçişin gerçekleşebilmesi için söz konusu olan zihinlerin aynı grubun parçası olmaya devam etmesi gerekiyor (Şahin, 2019: 28-29).

Gruplar bir düşünce biçiminin, olayın yalnız bir noktasına dikkat ederek onun muhafaza ederler. Bu durumda ortak bir geçmişe ait birbirinden farklı tabloların çıkmasına sebep olacaktır. Bu gruplardan bazıları yeniden iletişime geçmek istese de birbirlerini anlamaları ortak anılara beraber atıfta bulunmaları zorlaşacaktır. Unutma melekesi grupların birbirleri ile aynı bağlamı paylaşımlarına engellediğinden birbirlerini aynı perspektiften anlamalarını güçleştirmektedir (Halbwachs, 2018: 41).

Hatıralarımızın büyük bir bölümünün başkaları bize hatırlattığı için tekrar ortaya çıktığına yönelik bir bakış açısı benimsenebilir. Çünkü zamanında bir topluluğun parçası olmuş kişiler topluluktan uzakta olduğunda da grubun etkisini üzerinde devam ettirebilir. Bu sebeple bir grubun üyesi gibi davranmak, ortak hatıraları hayal etmek bir grubun var olması için yeterlidir. Kimi hatıralarda var ki anında bunlara ulaşabiliriz (Halbwachs, 2018: 42-58). Çünkü dahil olduğumuz gruplar ile sürekli iletişim içinde olmak mevcut hatıraların kolektif hafıza da durmasına yardım edecektir (Naniç, 2019: 12).

Halbwachs, toplumsal hafıza kavramıyla yalnızca hatırlama konusu üzerinde durmamaktadır. Aynı zamanda unutma edimine de değinmektedir. Ona göre hatırlamak için toplumsal hafızanın çerçevelerinin olması gerekmektedir. Bireyler bu çerçeve dahilinde hatırlamaya devam etmektedirler. Çerçevenin dışına çıktıklarında veya uzaklaştıklarında unutmaya başlayacaklardır. Bahsi geçen toplumsal çerçeveler hatırlamamıza yardımcı olmaktadır.

2.1.3. Hatırlama ve Unut (tur) ma

Bir zamanlar üzerinde çokça durulan konular giderek önemini yitirerek zamanla daha az anımsanmaktadır. Unutkanlığın kendisi ilerleme inancı tarafından yönetilmektedir. Bu inanca göre daha sonradan gelenin önceden var olana göre daha iyi olduğu fikridir. Burada anlatılmak istenen şey geçmişi düşünmeme durumunun ya da isteksizliğinin bedeli düşünmemektir. Dolayısıyla toplumlar geçmişlerini görmezden geldiklerinde belleklerini yitirmiş olurlar (Jacoby, 1996: 25-29). Özellikle günümüzde teknolojinin büyük oranda gelişim göstermesiyle beraber bilgi artık cihazlarda depolanmaktadır. Bu durum bilgileri hafızada tutma gereksinimini büyük ölçüde azaltmıştır. Çağımızdaki en büyük problemlerden biri ise bilgi fazlalığının yaratmış olduğu travmadır (Connerton, 2018: 91).

Unutkanlık durumu basit düzeyde yalnızca bireyin yaşadığı bir durumu değil, toplumların medeniyetlerin başına gelen bir durumu da kapsar. Unutkanlık meselesini toplumsal ölçekte ele almak iki varsayımı öne çıkarır. İlki, kolektif temsillerin yetkin katılımcıların geneli için kimi bilgiler içerdiğidir. İkincisi de bu bilgilerin süreç içerisinde gitgide kaybolmuş olmasıdır (Connerton, 2018: 53). Yaşadığımız çağda yerleşim alanlarının çok boyutlu hale gelmesi, hızın sürekli artması, var olan mekânların kasti olarak yıkılması, toplumları etkisi altına alan güçlü bir amneziye sebep olmaktadır. Unutkanlık dediğimiz olgu kapitalist üretim biçimine içkin olarak gelişir (Connerton, 2018: 124).

Bellek ve hatırlamanın öznesi bireydir. Bireyler anılarını kurgularken daima bir sosyal çerçeveye ihtiyaç duyarlar. Bireyler geçmişi, bağlantı kurdukları ilişki ağı çerçevesinde tekrar hatırlayabilmekte, bu ilişki çerçevesinin dışında kaldıklarında hatıralar zamanda unutulmaktadır. İnsanlar yalnızca etkileşim halinde oldukları ve ortak belleğin çerçevesinde yerleştirdikleri şeyleri hatırlar. Halbwachs, bireysel ve toplumsal bellek arasındaki farkı açıklar. Bireysel olan yalnızca algılarımızdır. Anılarımız ise içine girdiğimiz birçok grubun fikirlerinden kaynaklanmaktadır (Assmann, 2018: 45-46).

Halbwachs'a göre bireysel hafızanın oluşması ve muhafaza edilmesi için esas olan en önemli nokta toplumsal çerçevedir. Çünkü birey yaşadığı toplumsal çerçeve bağlamında hafızasını oluşturur. Mutlak yalnızlık içinde büyüyen bir bireyin hafızası olmayacaktır. Bu bağlamda hafıza konusunu bireysel perspektiften çıkararak toplumsal bir boyutunun da olabileceğine yönelik geliştirilen teoriler akademik dünyada tartışmalara yol açar (Naniç, 2019: 18).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi kolektif hafızanın toplumsal çerçeveleri vardır ve bireysel fikirlerimiz bu çerçevelere dahil olduğu sürece hatırlama eylemi gerçekleşir (Şahin, 2019: 31). Bazı hatıraların bu bağlamda bir anda ortadan kalkmasında şaşılacak bir durum yoktur. Çünkü hatıralar grupla temasta kalındığı ve birbirinden destek alındığı sürece, bağımsız bir sistem olmaya devam eder (Naniç, 2019: 22). Zamansal, mekânsal ve daha genel anlamda bir toplumsal çerçeve vardır. Bu kalıcı temsil biçimleri geçmişte yaşanan olayları istediğimiz bağlamda hatırlamamıza imkân sunar (Atabaş, 2018: 2-3).

Yalnızca başkalarından öğrendiğimiz şeyleri hatırlayamayız ayrıca o kişilerin anlattıkları özellikle üzerinde durdukları anlamlı buldukları ve bizlere yansıttıkları durumları da hatırlarız. Halbwachs, hatırlamanın algıdan bağımsız olamayacağını belirtir. Bireylerin toplum içinde bulundukları andan itibaren içsel ve dışsal izlenimlerini birbirinden ayırmak kolay değildir (Sancar, 2016: 41). Ancak bazen bir olay gerçekleşirken çevredeki insanların önem verdiği kadar bir konu ile ilgileniyor olsak bile daha sonra zihnimiz o konuya dair hiçbir veriyi kaydetmemiş olabilir. Kimi zaman başkaları tarafından yaşanan olaylar bize hatırlatılsa bile hafızamızda bazı anıların karşılığı olmayabilir. Çünkü olay yaşanıp bittikten sonra olayın içinde bulunan gruptan uzak kalmış ve daha sonra hiçbir araya gelmemiş olabiliriz. Bunun sebebi ise kişilerin sosyal çevresinin değişmesidir (Halbwachs, 2018: 36).

Halbwachs, ortak deneyim arka planına sahip bireylerden oluşan toplumsal grupların hafızasını ve hatırlama şekillerini ele almaktadır. Ona göre hatırlamanın doğası itibariyle toplumsal bir boyutu vardır. Bunun da doğası gereği grubun iletişimsel ve duygusal temelini oluşturduğu çıkarımında bulunmaktadır. Bu bakış açısına göre bireylerin hafızalarının oluşumuna her zaman hafıza toplulukları eşlik eder. Hafızanın oluşumu dilin oluşumuna benzer. İletişimsel süreçlerle hatıraların anılması, sahiplenilmesi yoluyla meydana gelir ve hafıza her zaman diğer bireylerle, mevcut siyasal yapı ile ve başka gruplarla ilişki halindedir (Sancar, 2016: 41).

Bu bağlamda Halbwachs'ın hafızayı canlı bir organizma olarak gördüğünü ve varlığını sürekli iletişim halinde olmaya borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Bu karşılıklı iletişim hali duraksarsa, alışveriş halinde olduğu gerçekliğin çerçevesinde değişimler meydana gelirse veya kaybolursa unutma durumu ortaya çıkar. İnsanlar yalnızca karşılıklı iletişim halinde oldukları ve ortak birliğini çerçevesine dahil edilebilecekleri şeyleri hatırlarlar. Diğer bir deyişle birey ve toplum geçmişte bağlantı kurduğu ilişkiler çerçevesinde tekrar inşa edebiliyorsa, kurduğu ilişki çerçevesi dışındaki diğer her şeyi zamanla unutacaktır. Bu bağlamda hatırlama olgusunda olduğu gibi unutma eylemi de toplumsal bir olgu olduğu yorumu yapılabilir (Sancar, 2016: 42).

Yapısı gereği seçiciliğe sahip olan bellek, bir bahçıvanın yaptığı işlevi görür. Kimi bilgileri ayıklarken kimilerini budar. Budama işleminin sonunda bazı bitkilerden kurtulunur ki yerine daha yeni bitkiler yetişebilsin. Bellek özellikle kimliğe çağrışımında bulunan öykülerde daha seçici davranır. Kolektif belleğin deforme olmasına sebebiyet veren birçok durum meydana gelebilir. Zamansal anlamda mesafe arttığında anılarda bazı bozulmalar meydana getirebilir. Bunun dışında bastırma, sansürleme gibi dış etkenler de kolektif hafızayı araçsallaştırmakta ya da deformasyona uğratmaktadır (Bilgin, 2013: 24). Bu bağlamda Halbwachs hafızayı geçmişin yeniden inşası olarak ele almaktadır. Bir olaya dair ilk anının ya da bilginin ilk formu ile kalmadığını şimdiki zamanın süzgecinden geçerek oluştuğunu belirtmektedir.

2.1.4. Hafızanın / Geçmişin Yeniden İnşâsı

Halbwachs, hatırlama durumunun özel bir sosyal çerçeve içinde yer aldığından bahsetmektedir. Bu hatırlama çerçevesinin özelliği, anıların hatırlama biçimini ve içeriğini etkiliyor olmasıdır. Yaşanılan sosyal ve toplumsal değişimler belleğin sosyal çerçevelerinin değişmesine sebep olmaktadır. Bu durumda bireylerin hatıraları yeniden inşa olur. Zihnimizde mevcut olan olayları ve hatıraları hiçbir zaman ham bir biçimde benlik duygumuza hapsetmeyiz. Onları çeşitli sebeplere bağlı olarak seçeriz. Daha sonra bu olayları çeşitli kurguların kategorilerin içinde sentezleyip bir bütün haline getirerek tecrübe haline dönüştürürüz. Bireylerin yaşam öyküleri üyesi oldukları grupların hikâyelerinde gizlidir (Bilgin, 2013:21-23).

Halbwachs, kolektif hafıza kavramı ile her grubun geçmişinin ve kimliğinin üzerindeki toz bulutlarının kalkmasına aracılık edecek, sosyal açıdan çerçevelenmiş bir grup hafızası yaratmasına imkan tanıdığını iddia etmektedir. Bundan kolektif hafızanın toplumsal olarak inşa edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Kolektif belleğin sosyal açıdan çerçevelenmiş olduğu fikri bireylerin bir grubun veya toplumun parçası olmasına karşılık gelmektedir. Çünkü bir şeyin nasıl ve ne şekilde hatırlanacağını dahil olduğumuz sosyal gruplar aracılığı ile öğreniriz. Kolektif bellek anıların depolandığı bir yer değildir. Anıların yeniden inşaaya tâbi olduğu bir alandır. Kolektif bellek üyeleri kuşaktan kuşağa aktarılacak kolektif kimliğin oluşmasında temel sağlayan öğeleri içerir. Gruplar üretilen bu ortak geçmiş aracılığıyla kendilerine ait değerleri, potansiyelleri daha iyi anırlar ve kavrarlar (Bilgin, 2013: 73-74).

Halbwachs, hiçbir hafızanın geçmişı olduğu gibi muhafaza edemeyeceğini ve geçmiş in yaşadığımız çağın değişken ilişkileri çerçevesinde yeniden kurulduğundan bahsetmektedir. Ona göre toplumsal hafıza olgusu onu taşıyan ve devam ettirenlerle vardır. Bu açıdan toplumsal hafıza gerçek ve yaşayan bir grupla ilişkilendirilir. Bu sürece dahil olan kişilerin grup üyeliğinin kanıtı olarak toplumsal hafıza sadece somut bir zaman ve mekân değil, aynı zamanda da bir kimliktir (Güngör Fırat, 2014: 69). Sosyal gruplar verili bir hafızaya sahip değillerdir. Hafıza; metinler, resimler, anıtlar, simgeler ve ritüeller yoluyla oluşturmaktadır. Bu yolla gruplar geçmişteki alanlarla ve kültürel bellekteki ortak referanslar aracılığıyla biz kimliğini inşa ederler. Ayrıca bu kimlik soya-sopa dayalı olarak değil, kendini o kimlikle özdeşleştirmekle oluşmaktadır (Sancar, 2016: 43-44). Halbwachs, geçmişin tekrardan ortaya çıkışını şimdiden hareketle yeniden inşa tabi olarak nasıl ortaya çıktığını şöyle ifade etmektedir: *“Kuşkusuz hafızamız, ilerlediğimiz ölçüde, geçip gitmiş görünen şeylerin büyük bir kısmını yeniden kavrar, ama yeni biçimde”* (2016: 118).

Bellek bir nevi inşadır. Çünkü ilk anının/anıların üstüne değişik bilgiler, tecrübeler eklenir. Bunlar belleğe tesir eden farklı etkenlerde filtre edilir. Dolayısıyla bellek ister bireysel olsun isterse kolektif olsun şimdiki zamanın filtresinden geçerek geçmiş zamanın görüntüsünü oluşturur (Traverso, 2019: 21). Sosyal bir varlık olarak insan; aileden, dini yapıdan ve ulusal topluluklara deyin birçok sosyal gruba dahildir. Bu açıdan bireyin hatırlama eylemine bireysel psikolojiden çok katılım gösterdiği grup bilinci etki etmektedir. Hatırlama olgusu kişiler, mekânlar, tarih, kullanılan sözcükler, dilin biçimi veya dahil olduğumuz kültürün maddi ve manevi unsurlarını kapsar. Örneğin, biz doğmadan önce gerçekleşmiş bazı olayları dahil olduğumuz grubun açısından önem taşıdığı ölçüde hatırlarız. Bireyin içinde yer aldığı grup veya sosyal organizasyonlar bireysel hafızanın oluşumu ve filtreleme üzerinde etkilidirler. Grup, hatırlama üzerinde filtre ya da çerçeve işlevi üstlenir (Sancar, 2016: 42). Bu bağlamda Halbwachs’ın toplumsal hafıza kavramıyla anlatmak istediği geçmişin olduğu gibi günümüze ulaşması değildir. Grubun kolektif hafızasının ve kimliğinin yaşanan çağın değişken ilişkileri çerçevesinde yeniden yapılandığını anlatmak istemektedir. Bu noktada toplumsal hafıza kavramını tarihten ayırmaktadır.

2.1.5. Hafıza ve Tarih

Tarih ile kolektif bellek arasında ciddi yol ayrımları vardır. Tarih bir bağlamda doğru olandan çok doğruya yaklaşmış olandır. Tarihçinin anlatısında biz ifadesi yoktur. Ancak kolektif bellek anlatılarında biz ifadesine sıkça yer verilir ve aidiyet duygusu oldukça baskındır. Kolektif bellek anlatılarında bilhassa canlı bellek anlatıları temelde yereldir. Bellek, birbiriyle temas halinde olan ya da birbirleri ile aynı mevcudiyetleri paylaşan kurumlar, şeyler, mikro olaylar, yerler vb. benzeri öğelerin biraya gelmesiyle oluşur. Tarihin anlatı biçimi araştırma ve soruşturma yolu ile edinilir. Kolektif belleğin anlatısı ise yaşantı yolu ile oluşturulur. Canlı belleği ve tarihi çalışan kişilerin aktörleri de farklıdır (Bilgin, 2013: 28-29).

Tarihçilerin çalışmaları hakikati yansıtmaya temeline dayanırken, kolektif bellek anlatıları kimliğin gerekliliklerine tabidir. Var olan kimliğe derinlik katma ve topluluk üyeleri ile aynı belleğin geçmişi olduğu gibi korumak gibi bir görevi yoktur. Belleğin ait olduğu, içinde bulunduğu toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek gibi bir işlevi vardır. Bu sebeple belleğin doğru olmak gibi bir hedefi yoktur (Bilgin, 2013: 31). Halbwachs, geçmişi yeniden inşa eden tarihsel bellek ile geçmişi yeniden düzenleyen kolektif bellek arasında önemli bir fark görür. Tarihin amacı topluluğun kendini değişiminin karşısında korumak için gerçekleştirilen belirgin bir yapının ürünüken, bellek bakış açılarının göreceliğini temel alır (2018: 15).

Toplumsal belleğin bir gruba özgüllüğü ile ilişkili olmasının önemli özelliği yeniden kurgulanabilir olmasıdır. Hiçbir bellek geçmişte olduğu gibi hatırlanmaz. Toplumsal hafıza hem geriye hem de ileriye dönük şekilde işler (Assmann, 2018: 49-50). Halbwachs'ın bakış açısına göre tarih, kolektif hafızanın işleyişinin aksine belirli bir seyir halinde izler. Toplumsal bellek benzerlikler ve süreklilikleri esas alırken, tarih daha çok farklılık ve düzensizlikleri dikkate alır. Halbwachs açısından tarih bir bellek değildir. Ona göre ortak gruba özgü somut bir hafıza vardır. Çünkü her ortak bellek belirli bir zaman ve mekânla sınırlandırılmış bir gruba aittir (Assmann, 2018: 51-52).

Tarih toplumsal belleğin unutulmaya yüz tuttuğu anda devreye girer. Çünkü hatıralar var olmaya devam ettiği sürece kaydedilmeye, korunmaya gerek duyulmaz. Kolektif belleğin tarihten farkı hatıraları besleyen grubun bilincindeki hatıraların canlı kalması, yani yapay bir şekilde oluşturulmamış olmasıdır (Halbwachs, 2018: 97-98). Bir toplumun belleği onu meydana getiren grupların hafızasının geçmişi uzandığı noktaya kadardır. Kişilerin bu hatıraları belirli bir yerden sonra unutmaya başlamasının sebebi o hatıralara sahip grupların

zamanı içine yok olmaya başlamasıdır. İkinci olarak da tek bir kolektif bellek yoktur. Çok sayıda kolektif bellek vardır. Bunun aksine tek bir tarih vardır. Bu açıdan tarihin daha rasyonel ölçütlere dayandığı yorumunu yapabiliriz (Halbwachs, 2018: 101, 103). Connerton yazılı yöntemlerin dışında anlatımlara dayanan toplumsal hafızanın soyut taşıyıcıları olduğundan bahseder. Bu bağlamda resmi tarih yazıcılığının dışında iletişimsel yolla gelişen bellek biçimi de vardır. Connerton, buradan yola çıkarak hafızanın aktarım biçimlerine değinmektedir.

2.1.6. Hafızanın Aktarım Biçimleri: Anma törenleri ve Bedensel Pratikler

Geçmişten gelen birçok geleneğin ve göreneğin aktarımı anne ve babanın yanı sıra yaşlılardan miras alınır (Halbwachs, 2018: 8). Yaşlı bireyler yalnızca olayları değil aynı zamanda belleğine kazınan geçmiş dönemlere ait davranış ve düşünce kalıplarını da aktarırlar (Halbwachs, 2018: 79). Dolayısıyla çocuklar farkında olmadan içinde yetiştikleri ve parçası oldukları grupların yaşam tarzlarını ve düşünce biçimlerini sosyalleşme sürecinde içselleştirirler (Halbwachs, 2018: 85).

Connerton, Halbwachs'ın aile belleğini tartışırken kuşaklar arasındaki aktarımda dedelerin ve ninelerin rolünü çok kısa bir şekilde işlediğini belirtir ve bu sebeple belleği aktarma yöntemlerine ciddi bir şekilde değinilmediğinden dolayı eleştirir. Toplumsal hafıza üzerine odaklanırken aynı zamanda onun anımsanmasını mümkün kılan aktarma eylemlerinden olan anma törenleri ve bedensel pratikler üzerine yoğunlaşır. Connerton'un bu iki pratik üzerine yoğunlaşmasının sebebi geçmişin imgelerinin ve bilgilerinin az çok törensel bir mahiyet taşıyan boyutunu ele almasından kaynaklanmaktadır (Connerton, 1999: 63-65).

Connerton, "*Toplumlar Nasıl Anımsar*" kitabında Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramını güçlendirecek görüşlerde bulunmaktadır. Ona göre hafızanın bireysel boyutu gibi gözüken tüm hatırlamalarda bile bir parçası olduğunu dünyanın maddi ve manevi değerleri ile ilişki içindedir (1999: 1, 60). Yukarıdaki bölümlerde de değindiğimiz gibi bellek, toplumda bireyler birbirleri ile karşılıklı iletişim halinde oldukları sürece varlığını korur ve ortak hatırlama çerçevesi içine oturttuğu fikirleri, anıları hatırlarlar. Bireylerin sürekli olarak ilişki halinde olma hali geçmişin tekrarlanarak yeniden canlanmasına imkan sağlamaktadır. Kültürün somut delilleri bizzat o toplumun üyeleri tarafından inşa edilmiş olan sanat eserleri, anıtlar ve mezarlar olabileceği gibi destanlar efsaneler masallar mitler de sözlü kültür ürünü

olarak üyesi oldukları toplumun ortak birikimlerin de soyut deliller olarak yer alırlar (Gülbetekin, 2017: 122).

Connerton, çalışmasında toplumsal hafızanın aktarılmasında kullanılan yöntemlerden anlatılara dikkat çeker. Anlatılar hafızadaki bilgilerin kuşaktan kuşağa aktararak hafızanın canlı tutulmasını sağlarlar. Bu yollar resmi olmayan sözel yolla toplumsal hafızanın kayıtları oluşur. Bu yöntemle bilgiler kuşaklar arasında aktararak binlerce yıl sonra bile kültürel miras olarak korunması sağlanır (1999: 63). Bu yüzden birçok toplumda yaşlıların üstlendikleri en önemli rollerden biri kendi bilgilerini deneyimlerini, toplumun geleneklerini, tarihsel olayları genç kuşaklara aktarırlar. Yaşlıların anılarını bu denli özel kılan şey anılarının birçoğunun uzak geçmişe dayanıyor olmasıdır (Schacter, 2017: 448).

Toplumda inançların ve değerlerin oluşumu seçici, dikkat ve unutma mekânizmaları yoluyla ortak bir hafızanın oluşumuna katkı sağlarlar (Bilgin, 2013: 16). Örneğin; ailenin sahip olduğu değerler, yaşam tarzı, alışkanlıkları, ritüelleri kuşaktan kuşağa aktarılır. Bu bağlamda ailenin maddi olduğu kadar manevi değerlerinin de kuşaklar arasında nakledilir (Bilgin, 2013: 105). Geçmişe yönelik bilgiler ve imgeler törensel denilebilecek ritüeller aracılığıyla devam ettirilir. Tam bu noktada anımsamanın gelenek oluşturucu boyutu ile karşılaşırız. Toplumu diğer toplumlardan ayıran ve kendine özgü kılan ortak belleğin dışa vurumu olarak soyut kültürel mirasın kuşaklar arasındaki aktarımı önemlidir. Toplamlar bu bağlamda örtük işlevlere sahip törensel pratikleri; birlikteliğin, kimliğin ve cemaat ruhunun oluşabilmesi için gerçekleştirirler (Çeviker, 2009: 23-24). Toplumsal yaşamda birlik beraberlik duygusu oluşturan kimi etkinlikler ve uygulamalar vardır. Connerton hafızanın aktarımında işlevi olan iki aktarım biçiminden bahseder. Bunlar; anma törenleri ve bedensel pratiklerdir.

2.1.6.1. Anma Törenleri

Törenler; belirli kurallara tabi olan, düzenli şekilde tekrar eden ve mevcut konunun dile getirildiği bir etkinliklerdir. Anma törenlerini bir anlamda tarihsel canlandırma olarak görebiliriz. (Connerton, 1999: 47). Törenlerin en önemli özelliği tekrarlamalardan oluşuyor olmasıdır. Bu özelliği sebebiyle geçmişin kesintiye uğramadan devam ettiği fikri oluşur. Törenler birçok eylem biçimine kıyasla daha önemlidir. Çünkü toplumun yaşantısının geneline sirayet ettiğinden hem törenleri gerçekleştirenlerin hem de katılımcıların yaşantısına anlam ve değer katar (Connerton, 1999: 113).

Anma törenlerinin amacı; temelde katılımcıların düşüncelerini belirli bir nokta üzerinde yoğunlaştırmaktır. Anma olayına konu olan olay ya da şahsiyet tarihsel bir bağlam kazanır. Anma törenleri geçmiş ve gelecek tasavvurunu birleştirerek zamanın ve mekânın ötesine taşır. Törenlerde kullanılan dil ve davranış biçimleri belirli kurallar üzerinden kalıplaşmıştır. Amaç dil ve beden üzerinden verilen mesajla somutlaştırılmaktadır. Böylece ifade ve davranış tarzının somutlaştırılmasıyla bellek desteklenmektedir (Çeviker, 2009: 24-25).

Toplumlar kendileri için önemli gördükleri olayları hatırlamak için törenleri katı kurallara bağlayarak hafızada canlı tutmaya çalışırlar. Bu törenlerin en önemli amacı genç nesillere geçmişte başarılan olayları ve başarılı şahsiyetleri hatırlatarak tarihi yeniden canlandırmaktır. Törenlerin bu açıdan ulus-devlet anlayışını ve ortak kimliği korumak için önemli bir işlevi olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin; Cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim 1923 yılı tarihsel anlamını korumak amacıyla her yıl kutlanmaktadır. Törenlerle tarih yeniden canlandırılarak tekrar edilir. Bu yolla o anları önceden yaşayanlara hatırlatılır, hiç bilmeyen kişilere ise öğretilmiş olur. Bilgi aktarımı bu yöntemle sonraki nesillere aktarılır (Güngör Fırat, 2014: 71-73). Toplumu bir arada tutan şey özünde ortak değer, tutum ve inançlardır. Ortak değerler ritüeller yoluyla tekrarlanarak toplumun belleğinde canlı tutulur. Ritüellerin döngüsel bir yapısı vardır, devamlı olarak hatırlamayı sağlar. Anımsama olayı kültürel bir etkinlik olarak görüldüğünde ve tekrar ettiğinde geleneğin hatırlanması olarak benimsenmeye başlar. Geçmiş hatırlatan durumlar benzer sözcük ve sembollerle sunulur ve hafızada korunabilir (Naniç, 2019: 25).

Connerton toplumsal belleğin büyük ölçüde törenlerde bulunabileceğinden söz etmektedir. Ancak anma törenlerinin ancak pratik boyuta taşındığında hafıza niteliği gösterdiğini belirtir. Uygulama boyutunun anma törenlerinin önemli bir boyutu olduğunu ve bununla özünde bedensel pratiklere karşılık geldiğini söyler. Buradan yola çıkarak toplumsal hafızanın bir diğer önemli yönünün de bedensel toplumsal bellekte yattığına inanmaktadır.

2.1.6.2. Bedensel Pratikler

Bellek sanatının iki temel özelliği vardır. Birinci sabit bir mekânsal sisteme bağlı olması ikincisi ise hatırlama işleminin zımnen insan bedeni ile bir bağının olmasıdır. Bellek sanatının taşıdığı olduğu bu iki özellik moderniteye özgü unutkanlık biçimlerini anlayabilmemiz açısından önemli bir işleve sahiptir (Connerton, 2018: 15). Toplumsal

pratiğin bedenselleştirme ve kaydetme olmak üzere iki çeşidi vardır. Bedenselleştirme bireylerin o anda hazır olarak bulundukları sırada/esnada gerçekleştirdikleri eylemlerdir. Örneğin; el sıkmak, gülmek ve bir şey söylemek gibi. Kaydetme pratiği ise bilginin depolanıp daha sonradan kullanılmasına yarayan depolardır. Örneğin; ansiklopediler, fotoğraflar, ses kayıtları gibi (Connerton, 1999: 114). Bedensel hareketler büyük ölçüde ebeveynlerin hareketlerinin devamı niteliğinde olduğundan geçmişin izlerini taşırlar. Bedensel hareketlerin tekrarı gelecek nesillere nasıl davranmaları gerektiği hususunda kalıplaşmış bilgiler sunar. Bedensel pratikler günlük hayatta tekrar edilerek ve alışkanlık durumuna dönüşür (Connerton, 1999: 113-115).

Connerton'a göre toplumlar geçmişi onu temsil eden sembol ve pratikler üzerinden yeniden üretmektedir. Anma törenleri başlığında da bahsedildiği gibi bunu “*geçmişin yeniden canlandırılması*” olarak ifade etmektedir. Bu tür yeniden canlandırmalar ise ne yapılacağı önceden belirlenmiş bedensel ifadelerle dayanmaktadır. Connerton'a göre her kültür duruşlara kendine göre bir anlam yüklemektedir. Örneğin; törenler, görgü kuralları, bedensel pratiklerin her biri temelde bilişsel hafızayla ilgilidir. Dolayısıyla anma törenleri ve bedensel pratiklerin her biri uygulama yoluyla hafıza korunmaktadır. Bir grup en çok yitip gitmesinden unutulmasından endişe duyduğu değerleri bedensel pratiklere işleyerek hafızada korumak isteyecektir. Toplumlar unutulmasını istemediği şeyler üzerinden alışkanlıklar geliştirir (Ataş, 2018: 49-51).

Bedenleştirme pratiği beraberinde alışkanlıkları getirir. Günlük yaşantıda öğrenilen belirli duruşlar, hareketler alışkanlık belleğinde yer tutar. Bir bedensel pratiğin belirlenmesi ve devam etmesi toplumsal açıdan onaylanmasına bağlıdır. Böylece bedensel pratiğin kuşaklar arasında aktarımı gerçekleşir. Bedensel pratikler bilinçli olarak üretilmektedir. Törenlerde verilmek istenen mesajla, bedensel pratikler arasında bütünleşik bir ilişki vardır. Bedenin toplumsal ve siyasal anlamın taşıyıcısı olarak önemli bir fonksiyonu vardır. Toplumun üyeleri tarafından değişik şekillerde hatırlanan deneyimler sözel hafızadan, bedensel pratik hafızaya ritüeller yoluyla taşınarak aktarılır. Bu sayede toplumun kimliğini tanımlayan tecrübeler kuşaklar arasında taşınarak korunur (Çeviker, 2009: 28-29). Bedenin toplumsal bir boyutu vardır. Dolayısıyla kimlik siyaseti üreten her iktidar bedensel pratiklere dayanan ritüeller, törenler üretme yoluna gitmektedir (Karaarslan, 2014: 124). Connerton, yukarıda da değinildiği gibi bedensel pratiklerin de büyük ölçüde toplumsal belleğin oluşumuna katkı sağladığını ifade etmektedir. Her toplum belirli uygulamalara kültürel kodları çerçevesinde anlam yükleyerek tekrar eder. Böylece bedensel pratiklere yüklenen anlamlar kuşaklar arasında aktararak korunmaktadır.

2.1.7.Toplumsal Hatırlamanın Biçimleri

Assmann, belleğin dört farklı dış boyutu olduğuna dikkat çeker. Bunlar; mimetik bellek (davranış alanı), nesneler belleği, iletişimsel bellek (dil) ve kültürel bellektir (anlam aktarımı). Kültürel bellek bahsi geçen bu 3 bellek biçimini de az çok içine almaktadır. Mimetik bellek, bir çeşit taklit belleğidir. Davranışlar taklit yolu ile edinilir. Nesneler belleği, içinde yaşanan nesneler dünyasının bir yansımasıdır. İletişimsel bellek de bireyler dilsel yeteneklerini diğerleriyle iletişim halindeyken kazanır (2018: 27-28).

Assmann, özellikle toplumsal hatırlamanın iki farklı hatırlama biçimine dikkat çeker ki bunlar iletişimsel bellek ve kültürel bellektir. Birçok grubun ya da bireyin kendi geçmişlerine ilişkin anlatıları, aynı sürecin farklı hallerdeki dışavurumudur. Bu kişiler incelendiğinde en yakın geçmiş hakkında bilgileri vardır. Ancak bellekte geçmişe doğru bir yolculuk yapılmaya başlandığında bilgilerin gittikçe azaldığı görülür ve bellekte bazı boşlukların olduğu göze çarpar. Bu durum en çok da kuşaklar arasındaki farkı ortaya çıkabilir. Geçmişin farklı düzeyleri, grubun kültürel belleğinde sürekli bir geçiş yaşar (2018: 56-58).

Hatırlama kültürünün temelinde geçmişle ilişki kurma fikri yatmaktadır. Eğer ki geçmişle ilişki kurmak dün ile bugün arasında bilinçli bir ayrıma gidilmeye mecbur kalıyorsa ölüm bu ayrımın ilk deneyimini oluşturur. Kültürel ve iletişimsel bellek konusuna ölülerin anılması hususunda yeniden değinilmesi gerekmektedir. Çünkü ölüm olgusu sosyal belleğin iki biçimi arasında yer almaktadır. İnsani bir biçim olarak ölülerin anılması iletişimseldir. Fakat anma törenleri belirli biçimselliği, kurumsallığı ve ayini yöneten kişilerin olması sebebiyle kültürelidir. Bu sebeple ölülerin anılması hem geriye hem de ileriye dönük bir hatırlama etkinliğidir. Tarihte geriye doğru gidildiğinde mevcut grup ve ölüler arasında güçlü bir ilişki vardır. Konuya gelecek açısından bakıldığında kişiyi ebediyete taşıyacak olan şey eser hatırlanacak eser bırakmaktır. Ölülerin hatırlanması hafızanın ortaklık üretmesini tipik bir örnektir. Toplumlar geçmişte yaşamış kişilere anarak kimliklerini onaylarlar (Assmann, 2018: 69-71).

Assmann, geleneğin oluşumunu anlamak, geçmişle ilişki kurmak ve politik kimlik imgelerini daha iyi anlamak için kültürel bellek kavramına ihtiyacımız olduğunu belirtir. Özellikle de geleneğin oluşumunu daha iyi anlayabilmemiz açısından belleğe ihtiyaç duymaktayız. ‘Biz’ kavramının ve aidiyet oluşumunun gerçekleşebilmesi için de kavramının içeriğini doldurulması gerekiyor. Geleneğin oluşması için geçmişte olan bağlantının devam etmesi ve sürekli canlı tutulması gerekmektedir. Kültürel bellek, geçmişte günümüz arasında

köprü işlevi görmekte, geleneğin oluşmasına ve geçmiş ile ilişki kurulmasında aracılık etmektedir. Kültürel bellek, sayesinde toplum kendilerine ait değerlerin devam ettiğini hissetmekte ve birikimlerin korunduğu düşüncesine güven duymaktadırlar (Gülbetekin, 2017: 90). Ahmed-i Hânî'nin, bugün sözel olarak anılması iletişimsel belleğe dayalı bir durumdur. Ayrıca toplumsal yaşamda Hânî'yi anmak üzere törenlerin yapılması, türbesinin ziyaret edilmesi ise kültürel bir durumdur. Dolayısıyla konu geçmiş ve gelecek tasavvurunu anlamayı gerekli kıldığından iletişimsel ve kültürel bellek kavramlarına değinmek zaruri bir durumdur.

2.1.7.1. İletişimsel Bellek

İletişimsel bellek, yakın geçmişe yönelik anıları içerir. Bunlar bireylerin kendi çağdaşları ile paylaştığı anılardır. Bu durumun en tipik örneği kuşağa özgü bellekte görülür. Bu bellek biçimi tarihi açıdan grupla ilişkilidir. Süreç içerisinde oluşur ve taşıyıcıları hayatta olduğu sürece var olur. Belleğin taşıyıcıları öldüğü zaman farklı bir belleğe yer açar. Bu bellek doğrudan bireyle var olur ve iletişimsel yolla kazanılır (Assmann, 2018: 58). Bu durumda yeni bir çalışma biçimi olan ve yalnızca tanıklarla yapılan konuşmalar aracılığı ile ortaya çıkan tarihin bir kolu olan sözlü tarihe atıfta bulunur. Sözlü tarihin en önemli tarafı tarihi olayların yaşandığı zamanda değil, sonradan belli referansla konunun ele alınmasıdır. Sözlü tarih anlatımlarında anlatıcının yorumu ön plana çıkmaktadır. Sözlü tarih görüşmeleri farklı kuşaklara ait verilerin de ön plana çıkmasına yardımcı olur (Neyzi, 2013: 10-13).

Sözlü tarihte görgü tanıkları bir söylemdeki en dikkat çekici husustur. Çünkü onlar kimseden aktarımda bulunmaksızın konu hakkındaki görüşlerini doğrudan dile getirirler. Konuşmalarını kullandıkları dil nesnellik taşır. Öykü'yü dolaylı şekilde aktaranlar önceki aktarma bağlı olmak/kalmak zorundadır. Olaylarda katılımcı olarak yer aldıklarından dolayı güçlü bir otoriteleri vardır. Olayın daha sonradan yeniden inşası onlar tarafından desteklenen anlatılar ile şekillenir (Şentürk, 2018: 25).

Anlatılar yolu ile ortaya çıkan günlük yaşam tarihi diğer bir deyişle halk tarihi olarak da adlandırılabilir. Toplumsal bellek kavramı iki farklı tarzda işler. Bunlardan birincisi, kökenin gözünde tutulduğu kökensel hatırlama biçiminde ikincisi ise bireyin özel tecrübelerinden yani yakın geçmişin ön planda olduğu biyografik hatırlama tarzında ortaya çıkar. Kökensel hatırlama yazı kültürünün olmadığı toplumlarda görülür. Hatırlamayı ve kimliği destekleyici yönde törenler, danslar, anlatılar, giysiler, takılar, mekânlar ve benzeri

öğelere yer verilir. Biyografik hatırlama ise yazı kültürüne sahip toplumlar da dahil olmak üzere sosyal alışveriş temelinde gerçekleşir (Assmann, 2018: 59-60).

İletişimsel hafızada paylaşılan anılar kişilerin çağdaşları ile paylaştığı anılardır. Bunun en tipik örneği; kuşağa özgü hafızadır. Bu hafıza biçimi tarihsel bağlamda grupta bağlantılıdır. Zaman için de oluşur ve kaybolur. bu hafıza biçimi doğrudan bireye bağlı olarak varlığını sürdürür ve iletişimsel yolla kazanılan bu hafıza biçimi sahibi hayatta olmayınca farklı bir hafızaya alan açar. Grubun iletişimsel hafızaya katılımı belirli değildir. Grup üyelerinden her biri konu ile ilgili farklı düzeyde bilgiye sahiptirler. Yaşlıların hafızası gençlere göre daha fazla geçmişe gider. Bu tarz gayri resmi anlatı biçimlerinde işin uzmanları yoktur. Söz konusu bilginin oluşumu gündelik iletişim aracılığı ile var olur. 20. yüzyılda yaşanan kolektif felaketlerin birçoğu bu durumlara tanık olan kuşağın yok olmaya başlamasıyla beraber tarihselleştirmeye başlamıştır. Çünkü hatıraların yeni kuşaklara aktarılmasının gerekliliğine yönelik bir problem doğmuştur (Sancar, 2016: 44-45). Toplumsal hatırlamanın diğer biçimi olan kültürel bellek kavramı büyük ölçüde geçmişten bu yana tekrarlanan ve zamanla kaybolmayan durumları ifade etmektedir. Nihayetinde bir insan ömrü ile kısıtlı olmayan, devamlı olarak tekrar eden değerleri, sembolleri, ritüelleri ve gelenekleri kapsama noktasında iletişimsel bellekten farklılaşmaktadır.

2.1.7.2.Kültürel Bellek

Kültür terimi İngilizcedeki tanımlanması en zor kavramlardan biridir. 15. yüzyılda kavramı nitelemek için kullanılan anlamlardan biri, ekip biçmek ve hayvanları otlatmakla alakalıydı. Bu anlam süreç içerisinde gelişerek insanları da içine alacak şekilde genişlemiştir. Kavram 18. yüzyılda Almanya’da “medeniyet” sözcüğüyle özdeş bir anlamda kullanılmıştır. 19. yüzyılda ise kültür ve kültürel varlıklarla ilgili açıklamaların artmasıyla terim sosyal bilimlerde de kullanılmaya başlanmıştır. Sosyal yapı ve sosyal ilişkileri doğrudan ilgilendiren bir kavram olması dolayısıyla sosyolojinin daima önem verdiği konular arasında yer almıştır (Giddens ve Sutton, 2018: 259-260).

Kültür genel anlamda düşünce biçimimizi, davranış şeklimizi ve nelere sahip olduğumuzu kapsamaktadır. Bu bağlamda kültür bir toplumun hem geçmişiyile olan bağı, hem de gelecekteki pusulasıdır. Kültür terimi kendi içinde maddi ve maddi olmayan kültür şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Maddi kültür, bir toplumun üyeleri tarafından geliştirilen fiziksel şeylerdir. Maddi olmayan kültür ise toplum üyeleri tarafından geliştirilen fikirlerdir (Poyraz Tacoğlu, 2012: 58-59).

Kültürel bellek kavramı ile insan hafızasının dışsal boyutu imgelenmektedir. Kültürel belleğin oluşumunda toplumsal ve kültürel çevre ve koşullar belirleyicidir (Assmann, 2018: 26-27). Bizler özellikle bir dinamiği, tarihsel bir değişimi bütünsel bir yolla incelemek istediğimizde kültürel bellek kavramına ihtiyaç duyarız (Assmann, 2018: 31). Hatırlamanın biçimleri bölümünde anlattığımız gibi kültürel bellek (anlam aktarımı) kavramı, üç alanın (mimetik belleği, nesneler belleğini ve iletişimsel belleği) bütünlük içinde bulunduğu noktadır. Gelenekler kültürel bağlamanın aktarılması ve yeniden canlandırılması biçimi olarak kültürel belleğin ilgi alanına girer. Ayrıca anıtlar, mezarlar taşları, tapınaklar gibi bir anlam taşıyan semboller, temsiliyetler gibi içe dönük zaman ve kimlik dizininin dışa çevirmesiyle nesneler belleğinin sınırlarını aşan birçok şey için de geçerlidir. Kültürel bellek büyük ölçüde grup açısından anlam ifade eden şeylerle özdeş olup büyük ölçüde gelenekten ve iletişimden beslenir. Fakat genel anlamda bunlar tarafından belirlenmez. Meydana gelen kopmalara, yenilenmelere, restorasyonlara ve çatışmalara bu yolla açıklama getirilir (Assmann, 2018: 28-30).

Kültürel bellek, geçmişin bazı noktalarına eğilim gösterir. Bu bellek biçiminde geçmiş olduğu gibi korunamaz. Kültürel bellek, efsane kurucu bir tarihtir. Diğer bir deyişle bugünü geçmişiyile aydınlatan bir öyküdür. İletişimsel ve kültürel bellek arasındaki kutuplaşma sosyolojik perspektif de katılım yapısı adı verilen olguda kendini gösterir. Çünkü grup üyelerinin iletişimsel belleğe katılımı belirli değildir. Grup üyelerinden bazıları çok fazla bilgiye sahip iken bazıları daha az bilgiye sahiptir. Yaşlıların belleği, gençlere oranla daha fazla geriye gider. Ancak bu tarz gayri resmi anlatılarda işin uzmanları yoktur. Burada bilgi gündelik hayat içinde öğrenilir ve neredeyse herkes aynı ölçüde uzmandır. İletişimsel bellekte katılım, kültürel bellekteki kıyasla daha belirsizdir (Assmann, 2018: 61-62).

Yazısız toplumlarda kültürel belleği oluşturma tek yolu ortamda hazır bulunmaktır. Bu tür buluşmalar için oluşturulan en ideal ortam ise bayramlardır. Bayramlar, düzenli olarak gerçekleştirilen ritüeller, etkinlikler, üretilen bilgiler, düzenli olarak tekrarlanması sonucunda kültürel kimliğin yeniden üretilmesine katkı sunar. Ritüellerin tekrar edilmesi grubun zamansal ve mekânsal birliğini sağlar. Ritüeller ve efsaneler gerçeğin bir yüzünü gösterir. Bunlara saygı gösterilmesi, muhafaza ettirilerek sonraki nesillere aktarılması hem grubun kimliğini hem de dünyanın düzeninin korunmasına yardımcı olur. Kültürel bellek bilhassa gündelik olmayan olayları hatırlama eylemidir. İletişimsel bellekten ayrıldığı en önemli husus ise biçimlendirilmiş ve törenselleştirilmiş olmasıdır. Bu açıdan

kültürel bellek anlamını katı kurallar içindeki nesnelleştirmelerden alır (Assmann, 2018: 65-67).

Kültürel hafıza, iletişimsel hafızanın aksine kendiliğinden gelişmez. Bu hafıza biçiminin özel taşıyıcıları vardır. Bunlara örnek olarak şunları verebiliriz. Şamanlar, rahipler, öğretmenler, yazarlar ve filozoflar gibi isimleri değişse bile bilgiyi taşıma görevini üstlenmiş herhangi bir kişi olabilir. Bu kişilere hafıza aktarıcı veya hafıza uzmanları adı verilmektedir. Kültürel hafıza insanı kendi kendine yapılandığı bir nesneler dünyasını andırmaktadır. İletişimsel hafızanın önemli olan içeriklerini katı bir hale getirerek, şahısların kısıtlı deneyim ufuklarının ötesine geçerek zamanı aşma ve toplumsal bütünlüşmeyi sağlam bir zeminde inşa etme çabasının ürünüdür. Bu hafıza biçiminin oluşumuna katkı sunan önemli araçlar vardır. Bu araçlara örnek olarak şunları verebiliriz; anıtlar, heykeller, caddeler, meydanlar, sanat eserleri, tarih kitapları, anma günleri, bayraklar ve benzerleri gibi örnekler olabilir. Ayrıca kültürel hafıza biçimlendirilmiş olma özelliği ile toplumların geçmiş politikaları çerçevesinde neleri unutmamaları gerektiği hususunda tespitlerde bulunur (Sancar, 2016: 46).

Kimi zaman bazı toplumlarda unutma politikası ortaya çıksa bile hatırlama kültü evrensel bir olgudur. Hatırlama kültürünün ortaya çıkmadı herhangi bir sosyal grup neredeyse yoktur. Aradaki bağlantı zayıf dahi olsa vardır. Bu açıdan hatırlama durumunda ortak hafızadan yoksun herhangi bir siyasal topluluğa rastlanılmamıştır (Sancar, 2016: 52). Zira hatırlama eylemi durduk yere kendiliğinden gerçekleşmez. Geçmiş kendisi ile ilişki içinde olma durumu ile ortaya çıkar. Halbwachs'ın öne sürdüğü şekilde kolektif hafıza geçmişin katı bir şekilde muhafazası değildir. Toplumun yeniden inşa ettiği şekilde canlanması durumudur. Bu açıdan öznel normatif yönelime sahip ve toplumsal koşullar ile bağlantılı bir şey olarak görülmelidir. Unutma durumu da bu bağlamda herhangi bir durumun ya da olayın hafızası çerçevesi içinde yer almaması şeklinde yorumlanmalıdır. Assmann'a göre Halbwachs'ın geliştirmiş olduğu teoremin en güzel yanı hatırlama ve unutma ilişkisini bir arada ele almasıdır. Çünkü toplum geçmişi bağlantı kurduğu ilişkiler çerçevesinde yeniden inşa edebiliyorsa bu ilişki çerçevesinin dışında kalan her şeyi unutmaya mahkûm olacaktır (Sancar, 2016: 53).

Bireyler ritüellere katılarak kültürel bellekle temasa geçerler. Bu tarz buluşmaların gerçekleştiği en önemli zamanlar bayramlardır. Bayramlar ve ritüeller kültürel kimliğin üretiminin bilgi aktarımının, bilgi üretiminin yeniden gerçekleştiği zamanlardır. Bu ritüeller ise grubun zamansal ve mekânsal açıdan birlikteliğini korurlar. Kültürel belleğin hafızada canlı kalabilmesi için gelenekler, oyunlar, resimler, yeme-içme, danslar, mekân ve giysiler

önemlidir (Assmann, 2018: 98-99). Kültürel belleğin kuşaklar arasında aktarımı sağlanarak canlı tutulması gerekmektedir. Canlı tutma işlevi bireysel bellekten bazı farklılıklar içerir. Toplumsal hafıza kavramı unutulması gerekenlerden ziyade unutulmaması gerekenleri açıklamak amacıyla kullanılır. Çünkü unutulmaması gereken şeyler aslında bir toplumu toplum olarak var eden temel şeylerdir (Gülbetekin, 2017: 91, 96).

Sonuç olarak bir toplum bir şeyi canlı tutmak isterse ilgisini onunla ilgili hatırlama figürlerine yönlendirir. Bu hatırlama figürü bir köprü, dere, ova, mahalle, cadde, müze olabileceği gibi bu çalışmada temel alınan nokta da olduğu gibi türbe de olabilir. Çünkü bu mekânlar bizden önce yaşamış olan atalarımızın çevre ile kurdukları etkileşimlerin, yaşanmışlıkların izlerini taşır. Bu hatırlama figürleri bireylerin günlük yaşamlarında tekrarlanarak hafızada korunur. Assmann bu durumu hatırlamanın periyodik ritmi olarak kavramsallaştırmaktadır. Toplamların belleklerini canlı tutabilmelerinin en iyi yolu tekrarlama dır. Tekrarlamalar bir nevi hatırlama figürüne hayat vermektir (Gülbetekin, 2017: 97-98). Yukarıda da değinildiği gibi her toplumun sahip olduğu çeşitli hatırlama figürleri vardır. Bu hatırlama figürleri yapısı itibariyle geçmişte meydana gelen olaylara ve şahıslara yönelik anımsatıcı izler taşır. Bu sebeple araştırmamıza konu olan türbede bir mekânı temsil etmekte ve toplumsal yaşamda bir hatırlama figürü işlevi görmektedir.

2.1.7.3. Hafıza-Mekân İlişkisi

Mekânın özellikle coğrafya açısından büyük önem taşımaktadır. İnsanlar tabiatları gereği yaşamlarını sürdürmek için bir mekâna muhtaçtırlar. Çünkü insanlar bütün sosyal ve temel ihtiyaçlarını bir mekânda gerçekleştirirler. Mekân bir açıdan kişilerin etkinliklerini belirlemekte bir açıdan da sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla toplulukların birikimleri bir mekânın varlığı ile oluşmaktadır. Bir mekânın kodlarını doğru okuyamayan ve sunduğu fırsatlardan yeterince yararlanamayan topluluklar vermek istediği mesajları doğru kavrayamaz ve çeşitli bedeller ödemek zorunda kalabilirler (Gülbetekin, 2017: 27-28).

Lefebvre (2014: 120)'de mekânın dinamik yapısına dikkat çekmektedir. Mekân yalnız değildir ve statikleştirilemez. Mekân, bu niteliği aracılığıyla süreç içerisinde değişime uğrar. Mekânı kullananlar yere ve zamana göre ona farklı anlamlar yüklerler. Bu şekilde mekânın farklı biçimlerde kullanılmasına ve tanınmasına sebep olurlar. Mekânın bu tarz bir yönünün olması onu canlı kılmaktadır. Bir bakıma mekân, insan yaşamıyla beraber dönüşen, insanları etkileyen ve insan faaliyetlerinden etkilenen dinamik bir yapıya sahiptir. Bu açıdan

mekânı sadece fiziki açıdan ele almak sahip olduğu derinliği ve içeriği görmezden gelmek anlamına gelecektir.

Değişen toplumsal süreçler ve insani ihtiyaçlar toplumların mekânla kurmuş oldukları ilişkiyi etkilerler (Özkuk, 2014: 270-271). İnsanların mekânı etkilediği ve dönüştürdüğü gibi mekânlarda insanları dönüştürmektedir. Özellikle bir mekâna ve o mekâna verilen adlara baktığımızda o toplumun kültüründen derin izlerin oraya nakşedildiğini gözlemleyebiliriz. Çünkü bu mekânlar insanların kültürel değerlerini, inanç yapılarını, özlemlerini ve tarihsel süreçteki değişimlerini yansıtır (Çelik, 2017: 71-72).

Bu bağlamda hatırlama eylemlerinin kültürel kodları belirli bölgelere özgü şekilde olduğu söylenilebilir. Fakat bu eylemlerin bölgeye özgü olma biçimi birçok açıdan farklılık gösterebilir. Örneğin; 1948 yılında Filistinliler, İsraililer tarafından kademeli bir şekilde topraklarından edilmişlerdir. İsrail devleti tarafından planlı şekilde gerçekleştiren işgal ve mülksüzleştirme sürecine maruz kalmışlardır. Bu süreçte birçok köy ve şehir yerle bir edilerek işgalci güçler tarafından yeniden inşa edilmiştir. Bu sebeple Filistin’de savaşı ve mülksüzleştirme sürecini anlatabilmek amacıyla birçok belgede, öyküde ve tabloda ağaçlar köklerinden sökülmiş halde betimlenerek, bellek haritasında kök salınan topraklara duyulan özlemi ve yaşanan felaketleri gün yüzüne çıkaran güçlü bir benzetme olarak karşımıza çıkmaktadır (Connerton, 2018: 17).

Mekânlara verilen isimler toplumun ve grubun kültürel değerlerini yansıtır. Bu değerler yalnızca bugünü değil, geçmişte o mekân üzerinde varlığını sürdürmüş birçok medeniyetinde izlerini taşıyarak büyük bir anlam zenginliğine ulaşır. Bugün bizim kimliğimize ait olduğunu düşündüğümüz birçok değer bizden önce yaşamış olan toplulukların ve medeniyetlerin anlam dünyasından izler taşıyor olabilir. Ayrıca mekânlara verilen isimler o toplumun kültürü, geleneği, inancı, etnik kökeni ve dil yapısı gibi birçok konuda bizlere fikir verir. Bu bağlamda bahsi geçen konular coğrafya, tarih, dil bilim, antropoloji ve sosyoloji gibi birçok alanın çalışma sahası haline gelebilir (Gülbetekin, 2017: 20). Mekân, çeşitli bilim dalları açısından değerlendirilmesi gereken bir olgudur. Ancak özellikle insanın bütün sosyal hayatını ve kimliğini bir mekân içinde inşa etmesinden yola çıkarak mekân konusunun sosyal bilimler açısından da çok daha değerli bir araştırma sahası olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

Connerton’a göre kolektif hafızanın oluşabilmesi için ortak bir mekâna ihtiyaç vardır (1999: 8). İnsanların belirli bir mekâna yerleşmesi zaman içinde bu mekânı bir yaşam alanı haline dönüştürür. Mekân üzerinde yaşayanlar süreç içerisinde mekânı tanır, sıcak ilişkiler kurar ve zamanla duygusal bir bağ kurarlar. Böylece mekânın kendileme süreci başlar ve o

yerde topluluğun kendine ait bir geçmişi oluşmaya başlar (Bilgin, 2013: 67). Yukarıdaki bölümlerde değindiğimiz gibi Halbwachs zamanı ve mekânı hatırlamanın temel figürleri olarak görmektedir. Ona göre hatırlamanın somut yansıması, zaman ve mekân kavramları üzerinden ortaya çıkar. Burada mekân, hatırlanan olayın gerçekleştiği maddi dünyayı sembolize eder. Zaman mefhumu ise hatırlama eyleminin periyodik açıdan yeniden gündeme taşınmasıdır (Karaarslan, 2019: 66).

Mekân kavramı sosyolojik açıdan kültürden ve toplumdan soyutlanarak ele alınamaz. Mekânın bu göstergelerden soyutlanarak incelenmesi toplumla olan bağının zayıflamasına neden olacaktır. Bir insanın yaşadığı çevreyi anlamlandırabilmesi büyük ölçüde mekân üzerinden olur (Öztürk, 2021: 19-20). Dolayısıyla mekânlar belleğin korunmasında önemli bir işleve sahiptirler. Mekânların da tıpkı insanlar gibi bir hafızası vardır. Tarihsel süreç içerisinde söz konusu olan mekânlarda yaşayan topluluklar, kendi kültürel birikimleri ile mekânı işlerler ve mekân bu şekilde bir kimlik kazanmış olur. Bir mekânın kültürel birikimini doğru kavramak o coğrafyaya zenginlik katacaktır (Gülbetekin, 2017: 50).

Cicero'ya göre becerisini geliştirmek isteyen bireylerin bir yer belirlemeli ve hatırlamak istedikleri şeyleri imgelerini zihinlerinde canlandırarak, belirledikleri yerlerde biriktirmelidirler. Bu yolla yerlerin ve hatırlamak istenen şeylerin düzeni muhafaza edilmeye devam edecektir. Bahsi geçen bu mekânlar gerçekte görülmüş veya sadece hayal edilmiş yerler olabilir. Bu mekânlar düşünsel dünyamızın içinde tekrar ziyaret edildiğinde hatırlanmak istenen öğeler de hatırlamış olacaktır. Bu paragraftan çıkarılacak yargı şudur ki mekânın düzeni aynı şekilde paralel olarak hatırlanması gereken şeylerin düzenini korur (Connerton, 2018: 15).

Benzer şekilde Nora'da tarihin olaylara bağlandığı gibi hafızanın da mekânlara bağlı olduğunu belirtir. Bu yolla hafıza ve mekân arasında ne denli güçlü bir ilişki yaşandığına dikkat çekmektedir. Bu görüşe göre insanların hatıra olarak nitelendirdiği, olup biten olayların her biri bir mekânda gerçekleşir. Nora'ya göre bazı mekânlar bireylerin hafızalarının demir attığı yerlerdir. Çünkü bu tarz mekânlar bireylerin kendi kökleri ile ve kimlikleri ile özdeşleştikleri yerler olabilmektedir. Ortak hatıraları/geçmişleri olan toplumlar/topluluklar, biz kavramının çatısı altında toplanarak birlikte yaşama kültürünü inşa ederler. Bu özellikleri münasebetiyle Nora bu mekânları hafıza mekânı olarak adlandırılmaktadır. Hafıza kavramı üzerinden mekâna yüklenen anlamlar coğrafyanın kültürel değerlerinin oluşumu açısından oldukça önemlidir (2006: 19). Nora'nın dayanak noktası olarak belirttiği hafıza mekânları şu şekildedir:

“Müzeler, arşivler, mezarlıklar, koleksiyonlar, bayramlar, yıl dönümleri, anlaşmalar, tutanaklar, anıtlar, kutsal yerler, dernekler, bunlar bir başka çağın tanıkları, sonsuzluk hayalleridir” (Nora, 2006: 23).

Connerton’ da Nora gibi hafızanın canlı tutulduğu mekânları hafıza mekânı olarak görmektedir. Ona göre hafıza mekânları özellikle de kalıntılardır. Söz konusu olan bu mekânların özellikle de belirli gün ve tarihlerde ziyaret edilmesi onları günlük hayatın işleyişinden ayırmaktadır. Bu onları sıradan yerlerden ayırmakta ve daha özel kılmaktadır (1999: 25). Mekânın geçmişe uzanan bir bellek aracı olduğunu göstermeye yönelik bir örnek olarak Yeni Zelanda ve Kuzey Ada’daki Maorilerin, 1850 ile 1930 seneleri arasında inşa ettikleri *toplantı evleri* verilebilir. Bu topluluk, evleri özellikle geniş ve büyük olacak şekilde inşa etmişlerdir. Toplulukların bu tarz büyük binalar inşa etmelerinin altında yatan sebep ise onları diğer bütün toplulukların atalarından daha üst bir seviyeye çıkarmak ve rakip toplulukların gururunu bu yolla alaşağı etmektir. Bu tür evler bir nevi bellek mahalleridir. Yalnızca şimdiye ve inşa edildiği zamana değil, bir yandan geçmişe uzanan, öteki taraftan da geçmişi şimdiye doğru sürükleyen geniş bir zaman dilimine aittir. Örnekte bahsedilen Maoriler için bir eve girmek orada yalnızca fiziksel olarak bulunmak değildir. Aynı zamanda atalarının ve ecdatlarının varlıklarıyla buluşmak demektir. Bu yolla ev törensel bir bellek mekânına dönüşmekte ve normal bir ev olmaktan çıkarak anıtsal bir mekân olma kategorisine ulaşmış olur (Connerton, 2018: 31-32).

Kültürel bellek açısından bir şeyin çeşitliliği ve bolluğundan ziyade asıl önemli olan o şeyin kalıcı ve uzun ömürlü olmasıdır. Baudrillard’a göre günümüzde artık nesnelerin çağında yaşamaktayız ve nesnelerin döngüsüne uygun şekilde davranmaktayız (Connerton, 2018: 112). Eski uygarlıklarda nesneler ve anıtlar oldukça kalıcıydı ve nesiller boyunca ayakta kalmaktaydı. Ancak günümüzde ise tam tersi bir durumla karşı karşıyayız. Nesnelerin tahrip olarak ortadan kalkmaları, belleğin büyük ölçüde zayıflamasına sebep olmaktadır. Baudrillard, hızı anındalığın, derinlik açısından zamana karşı zaferi ve aynı zamanda unutkanlığın da belleğe karşı kazandığı bir zafer olarak görür. Bu durumu amnezinin görkemli biçimi olarak adlandırır. Baudrillard açısından hızın kuralı geride iz bırakmamaktır. Şehrin yapı taşları olan mahallelerin, meydanların sokakların ve mekânların tahrip olması bir çeşit kültürel amneziye sebep olur ve kültürel bellek deforme olur (Connerton, 2018: 119-120).

Nora’da mekânların kimi zaman tarihi bakımdan birçok açıdan belirsiz kaldığını ve tarihin geçmişi belirlenemeyecek toplumsal hafıza tortuları içerdiğinden bahseder. Bu

tortular, bir kültürü öteki toplumlardan ayıran en önemli noktadır. Bir kültürün değer yargısını, benliğini (kimliğini), ortak kaygı ve umutlarını içerir. Nora'nın bakış açısına göre bir hafıza mekânının mevcudiyet sebebi zamanın tahrip edecek etkilerini durdurmak ve unutmayı önlemektir (Nora, 2006: 32-159).

Kentin tarihsel olarak inşa edilmesi, o yerin ortak anılar ve kolektif bellek üzerine temellenmesine aracılık eder. Özellikle o kentin bazı sokaklarının, evlerinin, anıtlarının, mekânlarının bir bellek yeri haline gelmesine yardım eder. Bir kentin hafızası hem geleneksel hem de güncel açıdan ortak değerler barındırır. Hafıza özel ve sembolik anılardan yararlanır. Hafıza köklerini bir gruptan aldığından ötürü o grubun kimliği ile de ilintilidir. Tarih genel olarak kimseye ait değilken hafıza gruba yönelik bir aidiyet taşır (Bilgin, 2013: 67-68).

Bireyler yaşadıkları mekânları adlandırarak bir nevi o mekânı kendi kültürel kodlarıyla mühürlerler. Bu yolla bir toplumun kültürel sembolleri bir mekân üzerinden devam ettirilebilir (Gülbetekin, 2017: 38). Her birey kültürel değerlerle kucaklaşmanın ve kolektif belleğe geçişin bir sembolü olarak bir isim vasıtasıyla kimlik kazanır. İsim edinmek bir anlamda ortak bir tarihsel toplumsal süreçte yorulmuş kolektif bellek atılımının ilk adımıdır. Bu açıdan isim edinmek yalnızca bireysel varoluşun sembolü değildir aynı zamanda kültürel devamlılığın somut kanıtıdır. Assmann, bunun kimliğin küçük taşıyıcıları olduğunu söyler. Verilen adlar bir bağlamda ortak kültürel değerlere ve kimliğin bir açıdan kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir rol üstlenir. İnsanlık tarihi boyunca yaşamış olan bütün topluluklar, yaşadıkları mekânlara kendi kültürel değerlerini, estetik zevklerini nakşederek o mekânda var olmaya devam etmişlerdir (Gülbetekin, 2017: 69-71).

Bir açıdan mekânlara unutulmaması istenen olay ya da şahsiyetlerin isimlerinin verilmesi tekrarlanarak daha fazla anılmasına, yeniden üretilmesine ve unutulmamasına aracılık etmektedir. Mekânlara ve yerlere verilen bu isimler olay veya şahsiyetlerin manevi olarak korunmasını ve unutulmamasını sağlamaktadır (Gülbetekin, 2017: 105). Hafıza mekânlarına verilen isimler görselleri hatırlama ve canlandırma işlevine büyük oranda katkı sunmaktadır (Pekasil, 2012: 35). Kendileri ölümsüzleşmiş olan bu insanlar, toplulukların mekânlara verdikleri yer adlarıyla yaşamaya devam ederler. Hafızamızda yer verdiğimiz, önemli olduğuna inandığımız durumların, tarihlerin ve isimlerin adlarını çeşitli mekânlara vererek bir bakıma o durumları veya kişileri ölümsüz kılmayı arzu ederiz (Gülbetekin, 2017: 12).

Ağrı merkezde ve Doğubayazıt'ta birçok mekâna, işletmeye, okula, parka, sokak, cadde ve havalimanı gibi mekânlara Ahmed-i Hânî ya da Hânî Baba adı verilmiştir. Bu yolla

geçmişte yaşamış olan önemli bir şairin ve manevi yönünün olduğuna inanılan bir şahsiyetin toplumsal yaşantıda anılması sağlanmaktadır. Ayrıca gündelik yaşamda isminin tekrarlanması ile halk geçmişte yaşamış olan atalarını anmakta ve toplumsal hafızada canlı tutmaktadır. Ahmed-i Hânî'nin bu coğrafyaya ve insanlara bırakmış olduğu kültürel mirasın korunması için özellikle de son yıllarda ekstra bir çaba sarf edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda edebiyatçı, düşünür ve bir mutasavvıf olan Hânî'nin toplumun değer yargılarının bir sembolü ve kimliği haline geldiğini söyleyebiliriz. Özellikle Doğubayazıt'ta birçok işletme Hânî Baba ismini sıkça kullanmaktadır. Doğubayazıt'ta şehrin merkezinde bulunan Ahmed-i Hânî Kültür Parkı'nda Hânî'yi ve eserlerini anmak üzere büyük bir anıt ve saat kulesi bulunmaktadır. Bu anıtta Ahmed-i Hânî'nin Mem û Zîn eserinden çarpıcı alıntılar yer almakta ve bu anıtın dikilme sebebi ifade edilmektedir. Böylece toplumsal hafızanın somut bir kanıtı olarak Hânî Baba ve Ahmed-i Hânî ismi önemli bir değer olarak günlük yaşantıda var olmayı sürdürmektedir.

Şekil 1. Ahmed-i Hânî Kültür Parkı ve Saat Kulesi 2021

Şekil 2. Ahmed-i Hânî Anıtı 2021

Şekil 3. Doğubayazıt'ta Ahmed-i Hânî ve Hânî Baba Adıyla Anılan Mekânlarla Başlıca Örnekler
(2021)

Bir mekâna verilen adlar tarihsel, kültürel ve birçok sosyal çağrışımı içerir. Bu bakımdan toplumda aidiyet hissi oluşturan semboller haline gelirler. Adlandırma bir toplumun sahip olduğu inanç yapısını ve değer yapısını yansıtır. Yapılan adlandırmalar yalnızca bugünün toplumsal yapısını yansıtmamaktadır. Bir toplumun geçmişten gelen geleneklerine, estetik zevklerine ve edebiyat anlayışına yönelik derin mesajlar verir. Toplumun binlerce yıllık deneyimlerinin ve birikimlerin ürünü olan sosyokültürel açıdan gizli anlam barındıran yer adlarının en önemli özelliklerinden biri toplumun tamamına ait olmasıdır. Bu özellikleri sebebiyle tıpkı genetik kodlar gibi sosyal ve kültürel yaşamın ortak

dinamiklerinde birleşmiş kültürel desenler gibidirler. Bu kültürel desenler toplumsallığın ürünü olmalarının yanı sıra aynı zamanda anonimdirler. İsimlendirilen varlık bu yolla kolektif aidiyetin bağını taşımış olur. Diğer bir deyişle adlandırılan nesne veya bir mekân kolektif belleğin yani kültürün bir parçası haline gelir ve süreç içerisinde bir kimlik kazanır (Gülbetekin, 2017: 68, 69).

Ahmed-i Hânî ismi ve kimliği toplumsal yaşantıda ilmi ve manevi yönleriyle çok boyutlu olarak benimsenmiş durumdadır. Özellikle halkın edebi yönü güçlü, ilme ve bilime önem veren bir şahsiyetin ismini öne çıkarması kültürel ve toplumsal anlamda Doğubayazıt sakinlerinin sahip olduğu değerlere ve dini inanç biçimine yönelik önemli mesajlar taşımaktadır. Nasıl ki Ahmed-i Hânî ismi kutsal yeminlere sirayet edecek kadar gündelik hayatın önemli bir parçasıysa, aynı şekilde ismi gündelik hayatın birçok noktasında kullanılarak ölümsüz kılınmakta ve unutulması önlenmektedir. Diğer başlıklarda da değinildiği gibi Ahmed-i Hânî ismi tarihsel, kültürel ve dini açıdan önemli bir semboldür. Toplumsal yaşantıda öne çıkarılan ortak bir kanaat önderi olarak, isminin halk arasında güven telkin edici bir boyutunun olduğunu söyleyebiliriz. Doğubayazıt'ta birçok mekâna ve işletmeye onun adı verilerek gündelik yaşantıda grubun belleğinde var olmaya devam etmekte, buna ilave olarak bu isimle bir anlamda o mekâna duyulan güven duygusu perçinlenmektedir:

“İnsanlar iş yerlerinin, şirketlerinin, firmalarının, kurum ya da kuruluşlarına onun adını verirler. Aynı şekilde ilkokullara, liselere ve Üniversitelere de onun adını vermektedirler. Bu durum toplumdaki bir talebin ve sahiplenişin yansımasıdır. Yetmişli yıllardan bu yana onun adına dernekler kurulmaktadır. Bu derneklerin yegane amacı Ahmed-i Hânî'nin adını, eserlerini yaşatmak ve korumaktır. Bu tarz isimlendirmeler toplumların kendi büyüklerinin isimlerinin yaşatılması amacıyla yapılır. Aynı zamanda onun toplumda önemli bir değer olmasından kaynaklı olarak daha çok iş yapma ve işletmelerinin daha bereketli olması anlayışıyla onun ismini vermişlerdir diye düşünüyorum” (Erkek, 62 yaşında, Yüksek Mahkemede Bilir Kişi).

Sonuç olarak hatırlama figürleri yalnızca bir topluluğun sahip olduğu somut nesneler değildir. Sözel olarak toplumun hafızasında tekrar eden ifadeler ve adlandırmalarda bir hafıza figürü işlevi görmektedir. Toplumlar belirli mekânlara, sokaklara ve caddelere verdikleri bu isimlendirmeler yoluyla atalarını anmakta veya tarihsel geçmişleriyle bağlantı kurmaktadırlar.

2.1.7.4. Hafıza Mekânı Olarak Türbe

Hatırlama figürleri belirli bir zamana ve mekâna dayanır, bir gruba bağlılık gerektirir ve kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurgulanmayı esas alır. Temel olarak belleğin hatırlamak için mekânsallaştırma eğilimi vardır (Assmann, 2018: 47). Her toplum, her kültür, her inanç özel hatıralarını kendine has biçimde mekânsallaştırmakta ve anıtsallaştırmaktadır (Gülbetekin, 2017: 106). Toplumsal belleğin zaman ve mekân kavramları söz konusu grubun duygusal değerlerle yüklü bağlamı ve iletişimsel süreci ile oluşur (Assmann, 2018: 48). Halkın belleğinde yer tutan önemli kişilerin veya olayların gerçekleştiği mekânların muhafaza edilmesi, kültürel bir değer haline gelmesi, süreç içinde restore edilmesi, isimlendirilmesi, yaşanan mekânların sahiplenilerek bir bellek mekânı haline gelmesini sağlamaktadır (Bilgin, 2013: 68).

Assmann mekân konusunda Nora ile benzer şekilde düşünmektedir. Kültürel bellek çalışmasında hatırlama edimine mekânın katkı sağladığını belirtir. Bu bağlamda bellek, fiziksel ortamın, mekânın sunduğu hatırlama çerçevesi ile kurulur. Çünkü herhangi bir gerçeğin grubun hafızasında, kültürel belleğinde muhafaza edilebilmesi için ilişki kurulması gereken ana noktalardan biri de mekândır (2019: 46). Kısacası bir mekânı hayal etmek, adını duymak, hatırlamak, tekrar tekrar ziyaret etmek o mekânı ve onu oluşturan her şeyi hatırlamak anlamına gelecektir. Buradan yola çıkarak belleğin bir mekâna ihtiyaç duyduğundan bahsedebiliriz. Mekânlar, hafızanın çerçeveleri içinde yer aldığından hem soyut hem de somut varlıkları ile anıların hafızada canlı tutulmasını sağlarlar. Assmann 'da aynı kültürel paydada buluşan grupların topraklarından uzak düşseler bile duygusal ve kültürel birlikteliği korumak için kutsal mekânları, sembolik açıdan yeniden ürettiklerini belirtir. Uzakta olsa bile bireyi belleğin hafıza çerçevesini içinde tutmaya devam eder (Gülbetekin, 2017: 77-78).

Toplumlar yaşadıkları mekânları hatırlamak üzere bazı somut ya da soyut semboller kullanabilirler. Somut mekânlara 'anıt'lar, soyut mekâna ise isimler örnek verilebilir. Sembol mahiyetinde olan mekânlar toplumun hatıralarıyla doludur. Bu mekânlarda gerçekleştirilen anma törenleri, ziyaretler veya mekânı konu alan etkinlikler hatırla (t) ma işlevi görür (Nora, 2006: 10). Mekânın toplumsal ve kültürel belleği hatırlama kültüründe canlı tutan önemli bir işlev görür. Bunun en tipik örneğini Aborjinlerin totem mekânlarında görebiliriz. Aborjinler bayramlarda ataların ruhlarının bulunduğu mekânları ziyaret ederler ve bu yolla grup kimliğini tekrar tekrar pekiştirmiş olurlar (Assmann, 2018: 68).

Dinler mekâna sağlam şekilde kök salmıştır. Her toplumda dine ayrılan yerler ve dini hatıraları canlandıran mekânlar vardır. Bu mekânlar kolektif belleğin bir çerçevede var olmasına aracılık ederler. Çünkü bizleri çevreleyen maddi gerçekliğin korunup muhafaza edilmesi, hatıraların korunmasına yardım ederler. Bu açıdan mekân geçmişe dair hatıraların canlandırılmasında ve hafızanın çerçevelenmesinde büyük bir rol oynarlar (Halbwachs, 2018: 173-174). Örneğin; bir birey mezarlığa, kiliseye veyahut farklı bir kutsal mekâna gittiği zaman orada daha önce tecrübe ettiği bir ruh halini yaşayacağını ve diğer kişilerle bir araya geldiğinde bir cemaat olma duygusunu, geçmiş zamanlara dair ortak anıların yeniden canlanacağını bilir (Halbwachs, 2018: 188).

Her dinin kendine ait bir tarihi olduğu gibi eski zamanlardan bu yana var olan geleneklerden oluşan bir dini belleği de mevcuttur (Halbwachs, 2018: 191). Camiler, mescitler ve konumuzla ilgili olan türbeler de olduğu gibi kutsalın sirayet ettiği birçok mekânda nesnelleşen ve kolektifleşen İslam anlayışında görece bireyselleşen yani öznelleşen bir çizgiye doğru evirilmektedir (Bilgin, 2013: 148). Tarihsel anlamda önemli değerlerin yüklendiği şahsiyetin heykelleri, anıtsal mezarları veya türbeleri geçmişe dair önemli olayları ya da değerleri işaretlemeye imkân sağlamaktadır. Yukarıda bahsi geçen mekânlarda periyodik zaman dilimlerinde gerçekleştirilen ritüel etkinliklerle, zaman yapılandırılarak ortak bir anma günü oluşturulmakta ve mevcut mekânlar bellek yeri haline dönüşmektedir (Bilgin, 2013: 82-83). Kitabî dindarlığın dışında paralel olarak gelişim gösteren halk dindarlığı toplumların eski inanç biçimlerinden izler taşımaktadır. Türbe ziyaretleri ve türbe ziyaretleri esnasında gerçekleştirilen ritüeller de bu eski inanç biçimlerinden izler taşıdığı halk bilim literatüründe yapılan çalışmalarda değinilen bir durumdur.

3. HALK İNANIŞLARININ TOPLUMSAL HAFIZAKİ YERİ

3.1. Halk Dindarlığı ve Kitabî Dindarlık

Toplumsal yapımızda dini hayat çok yönlü ve dinamik bir karakteristiğe sahiptir. Bir dini anlama şekli, dinlerin kendi içindeki ibadet biçimleri ve bu konuya dair yapılan tanımlamalara göre kişilerin sahip oldukları bakış açıları farklı dindarlık biçimlerinin gelişmesine yol açabilir. Halk dindarlığında geçmişten gelen, kalıplaşmış inançlar ve düşünceler hakimdir. Özellikle “*şekilcilik, geleneksellik, taklitçilik ve ritüalizm, ayrıca derin teolojik konulara fazlaca yer vermeme bu tip dindarlığın özelliklerindendir.*” Halk dindarlığı yapısal açıdan büyük çeşitlilik gösterir. Sembolik ve mitsel düşünme niteliğiyle kolektif yönelimlerin etkisine açıktır. Kitlelere özgü duygu uyandıran, coşkulu duygusallık gibi dine bağlı olarak gelişen kanaatlerde kendini gösterir. Yapı itibarı ile halk dindarlığı kitabî dinlere uygun kavram ve inançların yanı sıra geleneksel kabul ve hurafeleri de içerir (Polat, 2017a: 442).

Konumuz bağlamında popüler din, alt din gibi çeşitli isimlerle adlandırılan halk dini kavramı genel olarak halkın sahip olduğu dini inanç ve uygulamaları adlandırmak için kullanılmaktadır. Kitabî dinin ilahiyat biçiminin dışına taşan, insanların din olarak görüp, inandığı, söylediği ve uyguladığı şeylerin bütününe halk dini adı verilmektedir (Güleç, 2017: 81). Popüler dindarlarda resmi dini öğretinin dışında halkın kendi kendine üretimi söz konusudur. Her nasıl ki hayatımızın diğer alanlarında popüler kültür dediğimiz şeyi üretiyorsak, din alanında da aynı durum söz konusudur. Diğer bir deyişle dindarlığın bu formunun içeriği ve çerçevesi kitabî dinin dışında kültürel şartlar ve yaşam biçimleri tarafından belirlenmektedir. Genellikle alt kültüre ait bir olgu olarak nitelenen türbe ziyaretleri, şehir hayatında paralel din olarak ortaya çıkmaktadır (Köse ve Ayten, 2018: 26).

Halk dindarlığı olgusu büyük oranda toplumsal yaşantıda var olan uygulamaları ve inanışları içerir. Bu bağlamda halk dindarlığı taklit etmeye dayanır ve derin teolojik konulara yer vermez. Halk dindarlığı toplumsal hayatta insanın doğumundan ölümüne kadar gerçekleşen birçok geçiş ritüellerini içerir. Halk dini kavramı genel manada halkın dini inanç ve uygulamalarını kapsar. Resmi dindarlık ise kelam, fıkıh ve hadis gibi konuları içermektedir. Halk dindarlığı, kitabî dindarlığın aksine entelektüel bilgi ve birikim gerektirmez. Çoğunlukla bu inanış biçiminde geçmişten gelen yüzeysel inançlar ön plandadır. Halk dindarlığını kitabî dindarlardan ayıran en önemli husus velî kültürüdür. Halk

dindarlığı popüler dindarlığın bir parçasıdır. Halk dindarlığında dini öğretiler, halkın sahip olduğu sosyal kültürel yapı etrafında şekillenir. Dindarlık biçimi özellikle türbe ziyaretleri ve adaklar etrafında şekillenir (Kaşbaş, 2019: 54-57).

Bireyler kitabı din hakkında entelektüel düzeyde bilgi sahibi olmasalar bile halk dindarlığı konusunda yeterli derecede bilgiye sahiptirler. Bunun sebebi ise halk dindarlığının kişinin aile içerisinde ve çevresinde gördüğü kadarıyla dini yaşayarak öğrenmesidir. Dinselliğin görece daha ağır bastığı toplumlarda birey dine ve geleneksel kurallara uyma ihtiyacı hisseder. Mesela, bireyler kutsal bir mekânı ziyaret ettiklerini düşündüklerinde o mekânı abdestli olarak giderler ve giyim tarzlarını da o mekâna uygun şekilde dönüştürürler. Ayrıca bu ziyaret mekânı çevresindeyken de uygunsuz davranışlarda bulunmamaya dikkat ederler (Kaşbaş, 2019: 28). Halk dindarlığı daha çok kırsal bölgelerde yaygındır. Halk dindarlığı inancında hurafeler ve batıl inançlar yaygın bir biçimde bulunmaktadır. Toplumsal yaşamda halk dindarlığı ve kitabi dindarlık arasında bir çatışma bulunmamaktadır. İki dindarlık biçimi arasında birliktelik durumu vardır. Aynı şekilde insanlar özel olarak halk dindarlığı ya da kitabi dindarlığı seçmezler. Halk dindarlığı ve kitabi dindarlığın ortaya çıkış nedenleri tamamen toplumsal ihtiyaçlara bağlı olarak gelişir (Kaşbaş, 2019: 58-60).

Dinler tarihinin geçmişine bakıldığında halk, ilahi dini öğreten peygamberden zaman olarak uzaklaştıkça eski dinlerden kalma öğretileri (inançları), adet ve gelenekleri yeniden canlandırma eğiliminde olmuşlardır ya da peygamberlerin bildirdiği tebliğ anlayışından saparak eski inanç dünyalarına yeniden dönmüşlerdir. Geçmişten bu yana peygamberler insanları bu tip inanç yapılarından korumak için mücadeleler vermişlerdir. Fakat her dönemde ve her toplum yapısında bu tarz hurafelere inanan kişiler sürekli çıkmıştır. Bir dinin temel ilkeleri ve ayinleri başka bir dinin içine aynı şekilde sirayet etmese de, hurafeler bir din ehlinde ötekine kolayca geçmektedir. Toplamlar kültürel ve eğitim düzeylerindeki bütün farklılıklara rağmen insan olma münasebetleri sebebiyle birbirleri ile benzerlik gösterirler. Diğer dini inanışlar da olduğu gibi Müslüman toplum yapısında da kitabi dinin dışında gelişen hurafelere inanan insanlar da vardır. Müslümanlar arasında gelişen İslam'ın ilkeleri ile uyuşmayan bu tip adet ve inanışlar “*eski Mısır, Babil, Hint, Acem, Fenike, Roma ve Helenler gibi ilkçağ kavimlerinden ayrıca, Yahudi, Hristiyan ve Şamanî*” inanç yapılarından geçmiştir (Polat, 2017a: 442).

Anadolu’da gelişen batıl inançlarını anlamlandırabilmek için Türklerin İslamiyet’e giriş sürecini doğru yorumlamak önemlidir. 10. yüzyıl ’da Türklerin akın halinde İslamiyet’i kabul etmesiyle toplum üzerinde otoriteye sahip olan Şamanlar, Budizm ve Manihaizm

papazları konumlarını kaybetme endişesi ile ilk zamanlar İslamiyet'e karşı çıkmışlardır. Ancak daha sonra yeni dinin yaygınlaştığını ve önüne geçmenin pek mümkün olmadığını anladıklarında yeni sisteme uyum sağlamayı faydalı bulmuşlardır. Bu açıdan İslamiyet'in onaylamadığı bazı adetler ve gelenekler dini bir kimliğe bürünerek İslamileştirildi (Altan, 2007: 12). Geleneksel Türk inanışları bağlamında tabiat kültlerinin önemli bir yeri vardır. Geçmişten günümüze kadar birçok inanç biçimi şekil değiştirerek varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle kadim zamanlardan itibaren Türkler, tabiatta bulunan dağ, ağaç ve su gibi varlıkların ruhunun bulunduğu inandılar. Bu varlıkların kendilerine olmasa dahi gizli güçlere karşı korku ve minnet karışımı bir duygular beslediler (Yıldırım, 2017: 240).

Toplumumuzda halk dindarlığının en önemli göstergelerinden biri de ziyaret fenomenidir. Ziyaret fenomeninin merkezinde temelde veli ve evliya inancı kültü yatmaktadır. Ziyaret fenomeni olgusu endeksinde gerçekleştirilen bazı inanç ve uygulamalar tevhit inancıyla çelişiyor gibi görünse de toplumumuz tarafından bu inanış biçimi İslam dini ve özelliklerinde tasavvufi unsurlar ile birleşerek farklı bir boyut kazanmaktadır. Halk dindarlığı çok yönlü, işlevli, dini-mistik ve sosyokültürel bir gerçeklik olarak var olmaktadır. Bir dinin yapısı, inanç esasları nasıl olursa olsun, halk arasında süreç içerisinde toplumsal ve kültürel yapıya göre yeni özellikler kazanır. Diğer bir deyişle hem kültürden etkilenir hem de kültürü etkiler (Ak, 2018a: 96-97). Din ve toplum arasındaki ilişki farklı biçimlerde ele alınmaktadır. İlk görüşe göre; bu ilişki toplumsal yapı tarafından biçimlenmektedir. Diğer görüşe göre; dinin, toplumsal yapının ve şartlarının bir çıktısı olmasından kaynaklanan bakış açısının sonucudur. Dolayısıyla din ve kültür karşılıklı olarak birbirine etkilemektedir (Ak, 2018c: 17-18). Yukarıda bahsedildiği gibi kültür olgusu hem sosyal hem de zaman boyutunda bütünleştirici bir unsurdur. Gelişen kültürel form ve pratikler kültürün sonraki kuşaklara aktarılmasını sağlayarak grubun kimliğinin ve toplumsal hafızasının korunmasını sağlamaktadır (Özbolet, 2014: 122).

Popüler dindarlık bağlamında ele alınan yatır ve türbe ziyaretleri sırasında gerçekleştirilen davranışlar, batıl inanç olarak nitelendirilmektedir. İnançlar gündelik bağlamda dini bir kılıfa bürünerek varlığını devam ettirmektedir. Genellikle türbe ve yatır ziyaretleri dünyevi işlevler taşıyalar da, dini amaçlı olarak görüldüğünde günlük yaşamımızın olağan rutinleri içerisinde dikkat çekmeden var olabilmektedirler. Batıl inançların kökeni ilkel toplumlara kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla kolektif alt şuur dediğimiz durumun söz konusu olduğunu ve kişiliğimizin derinliklerinde varlığını koruduğu çıkarımında bulunabiliriz (Altan, 2007: 11). Hurafelerin yapı itibarıyla kültürel bir boyutu vardır. Her çağda ve toplumda ortak olarak gelişen problemler meydana gelmektedir.

Hurafelerin ve batıl inançların etkili olmasında geçmişten gelen alışkanlıklar, gelenek-görenekler ve kişisel inanç sistemleri etkili olmaktadır. Bu nedenle bir uygulamanın hurafe olup olmaması kişiden kişiye ve toplumdan topluma farklılık göstermektedir (Polat, 2017a: 447-448). Sonuç itibarıyla din bilgisi olmayan ilkel toplumlardan günümüzün gelişmiş toplumlarına değin toplumun her kesimine mensup kişilerde hurafe ve batıl inançlara inanılması kaçınılmazdır. Çünkü geçmişte olduğu gibi günümüzde de insanlar benzer korkuları, kaygıları ve ihtiyaçları taşımaktadırlar. Bu inanç biçimlerinin bazı ihtiyaçları karşılaması münasebetiyle birtakım dini ve dünyevi fonksiyonlar yüklenmektedir (Altan, 2007: 13). Halk dindarlığının en çok gelişim gösterdiği durum ziyaret fenomeni olgusudur. Ziyaret fenomeni olgusu toplumun kültürel değerlerinin filtresinden geçerek özgün bir içeriğe sahip olabileceği gibi kimi durumlarda da insanları ortak paydada buluşturmaktadır.

3.2. Halk Dindarlığında Ziyaret Fenomeni

Ziyaret olgusu yatır, tekke, türbe ziyaret gibi farklı isimlerle anılan ve genellikle kendilerine veli, evliya, dede ve baba gibi isimlerle zikredilen kişilerin yattıkları inanılan mekânlara belirli istek ve dileklerin gerçekleşmesi için gidilen yerlerde oluşmuş bir takım inanç ve uygulamaları içerir. Kutsalın tezahür ettiği mekânlar olarak görülen türbeler, mezarlar, kutsal ağaç, taş ve su ile türlü dilekler ve isteklerde bulunulur. Halk dindarlığının önemli bir karakteristik niteliği olarak adak ve ziyaret dindarlığı olgusu meydana gelmiştir. Günümüzde hala türbe, adak ve ziyaret dindarlığı olgusu toplumun kültürünün ve yaşanan dinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu yolla halk dindarlığının özel bir biçimi niteliğinde dini-mistik yönü olan sosyokültürel bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ziyaret fenomeni diğer toplumsal olaylarla daima bir etkileşim halindedir. Gerçekleşen sosyal ekonomik ve kültürel olaylardan etkilendiği gibi aynı zamanda etkilemektedir (Ak, 2018c: 1).

Her insan dünyaya geldiği andan itibaren bir toplum içinde var olmaya başlar. Bu sebeple içinde bulunduğu toplumun örf, adet ve geleneklerini benimseyerek o toplumun içinde diğer bireylerle sosyalleşir. İnsanların birçoğu yaşamları süresince birçok problemle yüz yüze kalırlar. Bu durumda insanlar üstün bir varlığa inanma ve ona sığınma ihtiyacı hissederler. Dolayısıyla inanışlara gereği değer verdikleri kişilerin mezarlarını ve türbelerini ziyaret ederler. Ziyaret fenomeni yalnızca bir topluma özgü değildir. Ritüeller açısından toplumdan topluma farklılık arz eder. Dolayısıyla bir toplumun yapısında meydana gelen değişimler ziyaret fenomenini de etkilemektedir. Ziyaret fenomeni bir toplumun yalnızca

dini ile değil, kültürü ve sosyal yaşantısı ile de bağlantılıdır (Kaşbaş, 2019: 1). Bireylerin bu olgu etrafında geliştirdikleri sosyal gerçeklik dünyanın farklı coğrafyalarındaki süreçle benzer yönelim ve davranış kalıplarını içermektedir. Dolayısıyla bu olgu bir kültürde var olan sosyal, ekonomik ve kültürel faktörlere bağlı olarak çeşitlenir ve gelişir (Özbolat, 2014: 125-126).

Ziyaret fenomeni çevresine gerçekleşen inançlar, uygulamalar ve ibadethaneler her toplumda ve kültürde farklılık gösterir. Ziyaret fenomeni olgusu toplumun kültürel sosyal ve dini yaşantısı ile bütünleşmiştir. Ziyaret fenomeni sosyokültürel bir olguda hayat bulmasından mütevellit toplumsal bir olgudur aynı zamanda. Ziyaret fenomeninin gerçekleşirken uygulanan pratiklerin arka planında insani sebepler, çevresel faktörler, ekonomik ve kültürel nedenler yatmaktadır. Ziyaret fenomeni endeksinde gösterilen kimi uygulamalar kitabi dinle çelişiyor gibi gözükse de halkımız tarafından İslamiyet ve tasavvufi unsurlar birleştirilerek farklı bir boyut ve mana kazanmaktadır (Ak, 2018c: 2).

Diğer dinlerde olduğu gibi İslamiyet'i kabul eden toplumlarında yayıldığı bölgelere göre dinsel olgular daha önceden kabul edilmiş olan kültürel ve dinsel biçimleri sentezleyerek yeniden inşa etmektedir. Gerçekleşen bu oluşum biçimi halk dindarlığı ya da popüler dindarlık şeklinde anılmaktadır. Ziyaret fenomeni dine aykırı olduğu düşüncesi sebebiyle toplumun belirli kesimleri ve dini çevrelerce hurafe/batıl ve şirk şeklinde nitelendirilmektedir. Ziyaret fenomeni olgusu toplumumuzun vazgeçilmez bir unsurdur. Bu olgunun incelenmesi ile toplumumuzda var olan dini gerçeklerin derinlemesine anlaşılmasına imkân tanıyacaktır (Ak, 2018c: 2-3).

Şamani uygulamalar, Budizm, Maniheizm, Yahudilik ve Hristiyanlık gibi dini tecrübelerle inanan Türklerin Büyük bir kısmı 9. ve 10. yüzyıl'dan itibaren İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Bu bağlamda eski dini inançlarından kalma birçok uygulama yeni dinle sentezlenerek var olmaya devam etmiştir. Bu durum yalnızca Türklere has değildir. Arap kültürü içinde de aynı durumlar yaşanmıştır. Ziyaret fenomenini incelediğimizde Türk toplumundaki mezar inşası, mezara duyulan derin saygı ve bağlılık daha çok İslamiyet öncesi mezar geleneği ile ilgilidir. Türkler İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen mezarlarla ilgili inanışlarında çok az bir kısmını değiştirerek günümüze kadar ulaşmıştır. Türklerin büyük bir çoğunluğu Müslüman olduktan sonra eski inanışlarını, dini ilkelerle birleştirerek sürdürmüşlerdir. Türbelere kurbanlar sunma ve ağaçlara çaput bağlama gibi uygulamalar bunlara örnek olarak verilebilir (Arık, 2017: 93-95).

Ziyaret fenomeni çerçevesinde gerçekleşen inançlar, uygulamalar ve ibadethaneler her toplumda ve kültürde farklılık gösterir. Ziyaret fenomeni olgusu toplumun kültürel

sosyal ve dini yaşantısı ile bütünleşmiştir. Ziyaret fenomeni sosyokültürel bir olguda hayat bulmasından mütevellit toplumsal bir olgudur aynı zamanda. Ziyaret fenomeninin gerçekleşirken uygulanan pratiklerin arka planında insani sebepler, çevresel faktörler, ekonomik ve kültürel nedenler yatmaktadır. Ziyaret fenomeni endeksinde gösterilen kimi uygulamalar kitabi dinle çelişiyor gibi gözükse de halkımız tarafından İslamiyet ve tasavvufi unsurlar birleştirilerek farklı bir boyut ve mana kazanmaktadır (Ak, 2018c: 2).

Hans Mol, kutsallaşmanın dört boyutlu bir aşaması olduğunu belirtir. Bunlar şu şekildedir; somutlaşma, bağlanma, ritüel ve mit aşamalarıdır. Somutlaşma; bir nesneye ya da fikre yüklenen olağanüstü niteliktir. Bu bir ağaç, bina, kişi, mekân ya da zaman olabilir. Bağlanma; bir şeye yönelik beslenen duygusal bağdır. Kurban kesme ritüeli bu bağlılığın bir göstergesidir. Ritüeller; en az bir gelenek kadar inancı sağlamlaştırma işlevi görür. Ritüeller insanların bağlılıklarını somutlaştırır. Mitlerin amacı ise o inançla ilgili anlamlı bir gerçeklik oluşturarak oluşan algıyı kutsallaştırmaktır (Özbolet, 2014: 126-128). Halk dindarlığı çerçevesinde gelişen bir diğer önemli konu veli kültürüdür. Halk inançlarının belirli bir kısmı veli kültü üzerinden açığa çıkmaktadır. Toplumsal yaşamda meydana gelen herhangi bir sosyal sorunun çözümünde veli dualara aracı kılınmaktadır.

3.3. Veli Kültü

Genellikle her toplumda tanrıya daha yakın olduğuna inanılan kişiler vardır. İslam kültürüne bu kişiler veli ismi ile adlandırılır. Bu isim takva sahibi kişileri nitelemek amacıyla kullanılır. Sözlükte yer alan anlamıyla veli; eren, ermiş, evliya, Allah dostu, arkadaş, yardımcı gibi anlamlara gelmektedir. Allah katında veli konumuna ulaşan kişilerin tespit edilmesi, insanlar tarafından mümkün değildir. Ancak din için vermiş olduğu hizmetler ve toplum üzerinde bırakmış olduğu etki sebebiyle halk tarafından veli olarak anılmaktadır. İslam kültüründe var olan yaygın bir inanışa göre velilerden bazı kerametlerini ortaya çıkması câizdir. Ancak keramet konusu peygamber mucizesi ile büyük benzerlik gösterdiğinden dolayı ulemanın tepkisini çekmiştir. Bu nedenle mucize ve keramet kelimeleri arasında ayrıma gidilerek mucizelerin peygamberlere özgü olduğu, kerametın de velilerden zuhur ettiğı düşüncesinde uzlaşmaya varılmıştır (Arık, 2017: 85).

Weberyen sosyolojide peygamberler, evliyalar, azizler ve kahramanlar gibi kutsalla ilişkisi olan kişiler çevresinde gelişen ziyaret dindarlığı olgusu arkasında gelişen temel fikirlerin arkasında karizma olgusunun olduğu düşünülebilir. Weberyen perspektiften bakıldığında karizmatik liderler çevresinde gelişen ziyaret dindarlığı, kutsalla ilişkili

karizmatik güçten gelmektedir. Toplumsal yaşamda diğer bireylerden ayrılan bu kişiler tanrısal, insanüstü kimi güçlerle donatılmaları münasebetiyle karizma kavramı ile de nitelendirilebilir (Kaşbaş, 2019: 91-92). Toplumumuzda takipçilerin gözünde veliler sıradan kişiler değildir. Onlar Allah tarafından insanlara yol göstermek maksadıyla seçilmiş kutsal kişilerdir. Diğer bir deyişle Allah ile insan arasında aracı olan kişidir (Ak, 2018a: 106).

Modern yaşam biçiminin tasarlamış olduğu insan modeli; rasyonel değerlere sahip, bilime önem veren insan tipidir. Ancak günümüzde şartlar her ne kadar iyileşiyor olsa da sosyal problemler, ekonomik problemler ve hastalıklar devam etmektedir. Bu durumda insanlar sosyal ve fiziksel açıdan güvenlik ihtiyacı duymayı istemektedirler. Bu sebeple insanlar türbelere giderek modern hayatın ve düşüncenin yaratmış olduğu boşluktan kurtulma ihtiyacı içinde mana arayışına girmektedirler. Ayrıca insanların birçoğu türbe ziyaretini dini inancının bir parçası olarak görmektedir. Kutsal olduğuna inanılan bu mekânlara giderek bu yerlerden manevi destek almaktadırlar. Bu bağlamda türbelerin manevi arayışlara cevap veren mekânlardır. Toplumumuzda dini, kültürü ve dindarlık biçimleri çerçevesinde daha çok sözlü kültüre dayalı olarak gelişen, geleneksel bir halk dindarlığını güçlü bir şekilde var olduğu söylenebilir (Ak, 2018a: 108).

Popüler dindarlık anlayışında veli kültü önemli bir yer tutmaktadır. Bu inanış tarzında dilekte bulunma, adak adama gibi çeşitli popüler uygulamaları halk inanışlarına katmıştır. Velilere duyulan saygı, vefatından sonra türbe ziyareti kültürüne dönüşmektedir. Ziyaret kültürü halk arasında dini bir olgu olarak yer bulmaktadır. Dindarlık şekilleri farklılaşsa bile toplumun büyük bir kısmı türbe ziyaretinde bulunmaktadır. Toplumumuzda var olan mezar kültürünü anlayabilmek için İslamiyet'ten önceki inanç ve tarzımıza bakmak gerekir. Çünkü bir dinden başka bir dine geçerken önceki dinin inanç ve gelenek gözleri tamamen bırakılmaz. Aynı şekilde Türkler de İslamiyet'e geçerken birtakım uygulamaları İslami kültüre intibak ettirmişlerdir (Altan, 2007: 16-18).

Ölen kişiyi çadıra koyma geleneği Hunlarda ve Göktürklerde vardır. Bu adet Osmanlı döneminde de devam ettirilmiştir. Görüldüğü üzere ölünün çadıra konma geleneği yüzyıllar boyunca sürdürülmüştür. Ancak din değişikliği, mezarlar çok fazla etkilememiş ve türbeler ölü çadırlarının yerini alarak karşımıza çıkmıştır. Türbe ve yatırırlar da bulunan kişilerin takdis edilmelerinin temelinde Türklerde bulunan atalar kültü yer almaktadır. Bu inanç biçimi İslamiyet'e geçişle veli-evliya kültü haline dönüşmüştür. Türklerin dini tarihinin gelenekselleşmiş en önemli niteliklerinden biri ölmüş atalara saygı gösterme ve onlar için kurban sunma adetidir. Ancak ölen ataların hepsi kült konusu değildir. Bir toplum tarafından

saygı duyulan ve olağanüstü özellikler gösteren kişiler veyahut liderler öldükten sonra anılmaya başlarlar. Bir bakıma ölen kişilerin hayattakilerle bağlantılarını kesmediklerine inanılmaktadır. İslam'a hizmet ettiği bilinen, hayattayken birçok insan tarafından sevilen ve Allah dostu olarak bilinen kişiler öldükten sonra da yüceltmeye devam edilmektedir (Altan, 2007: 17).

Türbe ziyaretlerinde Türklerin eski köprü inançlarından biri olan atalar kültü arasında önemli bir bağ vardır. Bu kült inancında ata öldükten sonra onun birtakım güçlerle donatılacağı ve bu sayede yardım edebileceği inancı vardır. İnanç sisteminde topluma önderlik eden kişilerin kutsal kabul edilme durumu vardır. Bu bağlamda türbe, yatır, evliya ve eren gibi kişilerin ziyaret yerleri bu inanışla ilgilidir (Ak, 2018b: 19). Türbe ve tekkeler dini işlevinin yanı sıra sosyal ve kültürel hayatında iç içe geçtiği mekânlardır. Çünkü bu mekânlar halkın zor zamanlarında manevi güç aldıkları, sosyalleştikleri ve tarihsel geçmişlerini hatırladıkları ve kültürel kimliklerini yeniden keşfettikleri hafıza mekânlarıdır. Türbe, tekke ziyaretleri esnasında gerçekleştirilen ritüeller ve bunların tekrar edilmesi kültür aktarımında önemli bir rol oynar. Gerçekleştirilen bu ayinler ve ritüeller mensubu olunan toplumun ve kültürün önemli bir parçasıdır. Bu pratikler toplumsal zihniyet unsurlarını kullanarak hatırlamayı sağlar. Bu yolda kültür aktarımı sağlanarak bir üst bilinç oluşturulur (Ak, 2018b: 20).

Geçmişin bugüne taşınması devamlılığın sağlanması törensel nitelikli ritüeller aracılığıyla olmaktadır. Nihayetinde toplumsal belleği oluşturan temel zihniyet biçimi ortaklık ve aidiyet duygusudur. Geliştirilen bu ortaklık duygusu toplumsal belleği oluşturur ve kuşaklar arasında aktarımı sağlanarak toplumun nezdinde meşruiyet kazanır. Türbeler kişilerin kendilerini buldukları ortak tarihlerini kavradıkları bir mekândır. Çünkü ataların ruhunu barındıran bu bellek mekânları anlam aktarıcı bir işlev kazanarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle türbeler toplumsal bilinçten silinmezler ve toplumun geçmişle bağlantı kurmasını zor şartlar altında da olsa sağlamaktadır (Ak, 2018b: 20). Türbeler toplumun geçmişi ile bağlantı kurmasını sağlayan bir hafıza mekânı olmasının yanı sıra bir diğer yönüyle de toplum tarafından kutsallık atfedilen özel yerlerdir.

3.4. Kutsal Mekân

İnsanların dini deneyimlerinde merkezi öneme sahip olan kutsal kavramı, tarihsel süreç boyunca kendini dindar olarak tanımlayan kişiler açısından önemli bir fenomen haline dönüşmüştür. Kutsal ve kutsallık kavramları dinler tarihi boyunca dinle ilgilenen birçok

araştırmacının dikkatini çekmiştir. Teologlar, antropologlar, psikologlar ve sosyologlar kutsal kavramını çeşitli açılardan değerlendirmişlerdir (Adam, 2017: 47-49). Kutsal kavramı temelde dini olan ile olmayanı ayırt etmek amacıyla kullanılmaktadır. Latince 'de “*Sacer*” kutsal olanı, “*Profanus*” kelimesi ise kutsal olmayanı imgelemektedir. Latince' de kutsal olan tanrıların alanına ait olanı simgelemektedir. Kutsal olmayan ise tapınak dışı olan ve insanların kullanımına ait olanı temsil etmektedir. İslamiyet'te kutsal olan ifade etmek üzere Arapça k-d-s kökünden türetilen kutsiyet, kuddüs, mukaddes ve b-r-k kökünden gelen mübarek gibi kelimeler kullanılmaktadır (Adam, 2017: 46).

Dinlerde kutsalın ilişkili olduğu unsurlar dörde ayrılır. Bunlar kutsal zamanlar, kutsal varlıklar, kutsal nesneler ve kutsal mekânlardır. Kutsal zaman, bireylerin kutsal da daha yakın ilişkiye geçildiği düşünülen ve çeşitli sebeplerle kutsalın kendisini daha çok hissettirdiği zaman dilimidir. Bu sebeple her din kendi geleneği içinde kutsal zamanlarına düzenli ve tekrarlı bir şekilde kutlayabilmek için dini takvimler oluşturmuştur. İslam dininde kutsal zaman, şeklinde tasvir edilen zaman dilimleri şu şekildedir; haram aylar, üç aylar, kandiller perşembe ve cuma günleri, hac zamanları, arife, ramazan ayı ve bayram zamanlarıdır (Kurt, 2017: 138-140).

Kutsal kavramının toplumsal bir boyutu vardır. Bireyler için de yetiştikleri toplumun değerlerini içselleştirerek kutsallaştırırlar. Bu yolla kutsal bireylerin davranışlarını şekillenmesi hususunda yol göstericidir. Bir bakıma kutsal bir toplumun yazılı olmayan kanunlarını oluştur. Vatan ve bayrak sevgisi bu gibi kutsallara örnek olarak verilebilir (Adam, 2017: 55). Bu yüzden herhangi bir toplum tarafından sıradan olarak görülen bir inanç, şahıs ve zaman gibi kavramlar başka bir toplum açısından uğruna can verilebilecek kadar değerli ve saygın görülebilir. Birçok toplumun algısında kutsal, sınırları geçilmemesi gereken tabu mahiyetindeki bir olgudur. Kutsal, görev ahlakı ile ilişkili olarak çeşitli emirler ve yasaklamalar yolu ile toplumu şekillendirir. Bu yolla toplum kutsal olana saygı duyarak ilişkisini toplumsal fenomenlerden farklı biçimde devam ettirir (Polat, 2017b: 103).

Kutsal kavramı kimi zaman kendisinde özel güçler olduğuna inanılan insanlarda korku ve hayranlık gibi duygular uyandıran, niteliği tam olarak anlaşılamayan, kendini belirli nesnelerde ve ayinlerde gösteren güç şeklinde tanımlanabilir. Konumuz bağlamında yaklaştığımızda toplumda peygamber, aziz ve veli gibi isimlerle adlandırılan kişilerin, ilahi güçle temas kurulduğu ve o gücün sözcülüğünü yaptıkları düşünüldüğünden bu kişilerin doğdukları, yaşadıkları yerler ve onlardan kalma eşyalar süreç içinde kutsallık kazanır (Adam, 2017: 55-60).

İnsanlığın geçmişten bugüne en önem verdiği kavramlardan biri de kutsal mekân kavramıdır. Bireyler bir mekânla kurdukları ilişki bağlamında bir yeri anlamlandırır. Eğer ki bireyler bir mekânda kendilerini ilahi varlığa daha yakın ve dini duyguyu daha derinden hissediyorlarsa bu mekân sahip olduğu nitelikler dolayısıyla öteki mekânlardan ayrılır. Neredeyse her inanç yapısında kutsal mekânların önemli bir yeri vardır. Kutsal mekânlar genellikle iki şekilde oluşmaktadır. Birincisi; tanrının işaret etmesi yoluyla, ikincisi ise toplum tarafından süreç içinde kutsallaştırılmaktadır. Toplum tarafından kutsal olduğu düşünülen mekânlar, günlük hayattan uzaklaşırlar ve dokunulmazdırlar (Altan, 2007: 14).

Bireyler kutsalı keşfederek dini tecrübe yoluyla doğal ve beşeri durumları aşmaya çalışırlar. Kutsal teorik ve pratik anlamda tanımlanması ve uygulama çeşitliliği olan bir kavramdır. Ayinler, mitoslar, mekânlar, mukaddes insanlar, hayvanlar ve bitkilerin her biri kutsalı oluşturabilir (Adam, 2017: 51-52). Türbe, yatır ve mezar ziyaretleri birçok dinde kutsalı arama ve ondan yardım bekleme temelinde oluşmaktadır. Yaşadığımız çağda sosyal ve ekonomik açıdan problemlerin devam etmesinden kaynaklı olarak yatır ve türbe ziyaretleri devam etmektedir. Mekânı ziyaret eden kişilerin her biri yaşadıkları deneyimleri ve tecrübeleri birbirlerine aktarmalarından dolayı günümüzde de bu ziyaretler anlamını koruyarak devam etmektedir. Bu bağlamda bu tip mekânların ziyaret edilme nedeni hak ve batıl çerçevesinden değil bireylerin kendi hayatlarını daha yaşanılır kılma çabasının bir ürünü olarak görmek gerekmektedir. Bu mekânlar kişilere manevi açıdan destek sağlamaktadır hem de bireylerin sosyalleşmelerine yardım etmektedir (Altan, 2007: 15). Türbe ve yatır ziyaretleri toplumların geçmişten gelen inanç yapılarının bir tezahürü olarak devam etmektedir. Kültürel yapının önemli bir parçası olarak gelişen halk inançları doğum, ölüm, düğün gibi pek çok geçiş ritüelinde etkisini göstermektedir. Bazı inançların geçmişten günümüze kadar taşınması halkın nezdinde önemli bir fonksiyonu olduğuna işaret etmektedir.

3.4.1. Türbe Ziyaretleri ve İşlevleri

Günümüzde türbe ziyaret ritüellerinde birbirinden farklılaşan unsurlar yer almaktadır. Bu durumun İslam ile bağdaştırılmamasının nedeni Şamanizm'in karma yapısı ve büyüsel bir içeriğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Türbelere yönelik inanç ve ritüellerin bir kısmı Şamanist kültürlerden bazı noktalarda benzerlik taşımaktadır. En önemli benzerliği ise şamanlık ve veli inancında görebiliriz. Benzerlik göstermiş oldukları noktalar

şu şekildedir; kötülükleri önleme, şifa verme, düşmanlardan koruma, gelecekte haber verme gibi velilere de atfedilen mucizevi yeteneklerdir (Köse ve Ayten, 2018: 14-17).

Coğrafi bakımdan türbeler yerleşim yerinin en hakim tepesinde yer almaktadır. Bu şekilde insanlara kendi şehirlerini, kasabalarını ya da köylerini kutsal bir koruyucu tarafından korunduğu ve mekânın kendilerine ait olduğu hissini yaşatmaktadır. Ölüm, sünnet, doğum ve evlenme gibi geçiş ritüelleri bağlamında bazı kutsal mekânların ziyaret edilmesinde eski inanç ve adetlerin izlerini bulmak mümkündür. Özellikle manas destanında Yakub Han'ın çocuğu olmayan eşine gidip kutlu yerleri (mezarları ve yatırları) ziyaret ederek, yalvarması gerektiği yönünde öğütler verdiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak çocuk sahibi olmak için yapılan türbe ziyaretlerinin eski Türk dönemi adetlerinden kimi izler taşıdığı sonucuna varılabilir (Köse ve Ayten, 2010: 19-20).

Halk inançları, hayatın birçok noktasına sirayet ederek toplumun yaşantısına yön vermektedir. Özellikle bu durum halk türkülerine, düğünlere, bayramlara etki etmektedir. Bütün bu tutum ve davranışlarda inançlar iç içe geçmektedir. Kutsalın tezahür ettiği düşünülen mekânlar insan psikolojisinde bir rahatlama etkisi yaratır. Çoğunlukla bu kutsal mekânlardan yardım medet edilir. Burada kutsal olana yakın olduğu düşüncesi vardır ve kutsalın kendilerine yardım edebileceği inancı yatmaktadır. Halkın dini, sosyal ve kültürel açıdan hayatını ciddi derecede etkileyen veli kültü halkın sevgisine ve saygısına mazhar olmuş şahsiyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Manevi güce ve feyz sahibi olduklarına inanılan velilere gösterilen saygı öldükten sonra da devam eder. Bu bağlamda halk, velilerin mezarlarının üzerine türbeler yaparak buraları bir ziyaret mekânı haline dönüştürür (Ak, 2018a: 100-103). Ziyaret mekânları kültürel belleğin canlı tutulduğu yerler arasındadır. Çünkü türbeler ve tekkelerin insan hayatına nüfuz etme, etkileme ve bir zihniyet biçimi oluşturma gibi etkileri vardır. Bu bağlamda türbeler ve tekkelerin kültürel kodlar oluşturma ve bir kimliği inşa etme yönünde oldukça güçlü etkilerinin olduğu söylenebilir (Ak, 2018b: 13).

Anadolu'da çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar genellikle türbe ziyaretlerinde bulunurlar. Bunun için adak adayıp kurban keserler. Bu yolda çocuk sahibi olacaklarına inanmaktadırlar. Gerçekleştirilen uygulamaların temelinde mekânın kutsiyetinden veyahut mekânı kutsiyet kazandıran şahsiyetlerin ruhaniyetinden yararlanma arzusu vardır. Bir dileği kabul etmenin yalnızca Allah'ın kabul etmesi ile mümkün olacağının bilinmesine rağmen Allah'ın nezdinde kutsal olduğu düşünülen kişilerin ve mekânların kutsiyetinden yararlanma fikri vardır (Eroğlu, 2017: 260).

Türbe ve kabir ziyaretleri sırasında meşru görülen ancak dinin onaylamadığı pek çok husus vardır. Bu hareketleri ve uygulamaları yerine getiren kişilerin birçoğu yaptıklarının dinin esaslarına uygun olmadığını farkında bile değildir. Türbe ve mezar ziyaretlerinin tavsiye edilmesinin sebebi insanlara ahiret hayatını hatırlamasını sağlamaktır. İslamiyet'in ilk yıllarında putperestliğin henüz bırakıldığı aşamada kabir ziyareti yasaklanmıştır. Çünkü cahiliye döneminde kabirlerde yatan kişilere aşırı saygı gösterilmesi İslam'ın ilkelerine uygun düşmeyen davranışlara yol açmaktadır. Ancak daha sonra Hz. Muhammed (SAV) ahiret hayatını ve ölümü hatırlattığından dolayı yasak kaldırılmıştır. Türbelerde ve kabirlerde dua etmek ve Kur'an okumak gibi ritüellerde tavsiye edilirken, bu mekânlarda dilekte bulunmak, mum yakmak, bez bağlamak, kabirden toprak almak gibi benzer uygulamaların gerçekleştirilmesi İslamiyet'in onaylamadığı tarzdan davranışlardır. Dua ederken istekler, türbede yatan kişiden değil, doğrudan Allah'tan istenmelidir (Altan, 2007: 18-21).

Türbeler çok güçlü işlevlere sahiptir. Türbelerinin bulunduğu mekânlarda yaşayan halk kendinden sonraki kuşaklara mekân üzerinden toplumsal hafızayı aktarırlar. Toplumsal hafızanın muhafazasını ve sonraki nesillere aktarılmasını sağlayan en önemli yapı taşlarından biri kutsal mekânlardır. Kutsal mekânlar toplumsal değerlerin kökenine işaret eder. Bu bağlamda kutsal mekânların yok edilmesi toplumsal hafızanın da yok edilmesi anlamına gelir. Kutsal mekânların ve onların sözlü aktarıcılarının yok olması neticesinde efsaneler ve menkıbeler de birkaç nesil sonra unutulacaktır. Toplumsal hafızanın silinmesi ile sonraki nesiller dış kültürel tesirlerin etkisine açık hale gelecektir (Bozan, 2018: 1235-1236).

Kutsal olduğu toplum tarafından kabul edilen mekânlara gerçekleştirilen ziyaretler bireylerde psikolojik açıdan rahatlama yaratmaktadır. Çoğu zaman bireyler çaresiz durumlarda kaldıklarında kutsal mekânları ziyaret ederek ondan medet umarlar. Bu mekânlar insanlara kutsala yakın olduklarını sorunlarına çözüm bulabilecekleri hissini verir (Ak, 2018c: 32). Bireyler türbe ziyareti esnasında çeşitli ritüeller gerçekleştirirler. Gerçekleştirilen bu ritüeller toplumda birliktelik duygusunu pekiştirir. Bunun yanı sıra toplumda var olan ortak kanaatlerin, tutum ve davranışların sonraki nesillere aktarımı noktasında ritüeller önemli bir işleve sahiptir.

3.4.2. Türbe Ziyaretlerinde Gerçekleştirilen Ritüeller

Simgelerin, sembollerin ve ritüellerin geçmişten bugüne doğru geçirmiş olduğu değişimler insan zihninin yaratıcılığını ortaya koymaktadır. Bu icat ve yeniden inşa etme süreci başta din olmak üzere birçok yapıyı etkilemektedir. Bir kültürün nesiller boyunca aktarılması sonucunda sonraki kuşaklarda benzer veyahut aynı toplumsal davranışlarda bulunmayı sürdürmektedir. Toplumsal hayatta var olan bazı simgeler, semboller ve toplumsal etkinlikler çevresinde oluşan bazı ritüeller toplumsal bütünleşmeye katkı sunmaktadır. Ritüel kavramının manasında din dışı alana doğru büyük bir genişleme vardır. Böylelikle gelenekleri ve seremonilerin ritüel sayılıp sayılamayacağı yönünde tartışmalar gelişmeye başlamıştır (Demirhan ve Öztürk, 2020: 411). Ritüel kavramı bugün içi boş gelenekler manasına gelen olumsuz bir sözcüğe dönüşmüştür. Ancak var olan her türlü ritüeli ve sembolik eylemi küçümsemek anlamlı bir davranış değildir ve ritüel kavramını yalnızca geleneklere uyum sağlama bağlamında kullanmak din sosyolojisini tahrip edecektir (Douglas, 2018: 47-50).

Bireyler ritüeller aracılığıyla topluma katılım göstermekte ve toplumda oluşan anlam öbekleri tarafından çevrelenmektedirler. Bu yolla birey, toplumsal koşullara uyum sağlamak, kendini güvenceye almakta ve mevcut koşulları onaylayarak yeniden üretmektedir. Ritüellerin temelde dini kimliği olsa da modernleşme sürecinde pek çok yeni seküler ritüel oluşmaktadır. Toplumlar kimi zaman yaşadıkları krizleri aşmak veya yapısal ve kültürel dönüşümleri düzenlemek için yeni ritüeller üretirler. Öte yandan bu ritüellere katılım gösteren kişiler arasında grup bilinci ve kolektif bilinç oluşmakta ve bilginin sonraki kuşaklara devri sağlanarak kültürel kimlik yeniden inşa edilmektedir (Demirhan ve Öztürk, 2020: 412).

Her toplumda insanların hayatını derinden etkileyen kimi olaylar vardır. Günlük hayatın önemli parçaları olan düğünler, nişanlar, cenazeler, kutlama etkinlikleri ve anma törenleri bunun en güzel örnekleridir. Bu uygulamalar aracılığıyla toplumsal birliktelik duygusu ve kültür aktarımı gerçekleştirilerek mevcut sosyal sistem yeniden üretilmektedir (Demirhan ve Öztürk, 2020: 413). Bir toplum yalnızca zihninde derin iz bırakan olayları hatırlamaktadır ve geçmiş hatırlandıkça anlam kazanmaktadır. Hatırlama olayını devamlı hale getirmek için zenginleştirilmiş bazı ritüeller gerçekleştirilmektedir. Mevcut törenlerin tekrar edilmesi, topluma geçmişin devam ettiği mesajını vermektedir. Örneğin; toplumlar ölümlerini anarak kimliklerini yeniden onaylamaktadırlar. Mevcut anma törenleri aracılığıyla

bireysel ve kolektif bilinç tazelenir ve mevcut kimlik yeniden inşa edilmektedir (Demirhan ve Öztürk, 2020: 416).

Ritüellerin tekrar edilmesi grubun zamansal ve mekânsal açıdan birlikteliğini garanti etmektedir. Gerçekleştirilen ritüellerin her biri sahip olduğu kültürel kodların işlendiği bir sosyal çerçevedir. Ritüeller manayı gündelik biçimin ötesine taşıyarak var olan bilginin kültürel belleğe işlenmesine imkan sağlamaktadır. Bütün bu olanlar belleğin yeniden üretimini, tekrar edilmesini, anların hatırlanmasını, yeniden canlandırılarak sonraki kuşaklara aktarımını ve böylelikle var olan kimliğin devam etmesi sağlanmaktadır (Pekasil, 2016: 28).

Kültürel belleğin işlevleri ile dinin sahip olduğu işlevler örtüşmektedir. Din belirli bir kültür içinde geçmişi yeniden inşa etme ve toplumu bir arada tutma gibi önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu anlamda dinin işlevleri arasında hatırlama, canlandırma ve tekrarlama yoluyla geçmişin var olmasına imkan sağlamaktadır. Gerçekleştirilen ritüeller yalnızca katılanların deneyimlerini açığa çıkarmakla kalmamakla birlikte aynı zamanda grubun var olma biçimini zihniyetini şekillendirmeye yönelik de önemli bir işlevi vardır. Grubun devamlılığı ritüeller aracılığıyla korunmaktadır. Her birey kendi geçmişinin gerçeklerini yoğunlukla hatırlar. Ancak bu hatıraları canlandırmanın tek yolu ortak tecrübeleri ve ilgi alanlarını paylaşan kişilerle konuşmaktır. Kültürel belleğe katılım ritüeller ve bayramlara katılım gösterme ile gerçekleşir. Bütün bu etkinlikler kültürel kodların farkına varılmasını sağlamaktadır (Pekasil, 2016: 31).

Türkler Türkistan'dan Anadolu topraklarına göç ettikleri zaman bazı kültürel birikimlerini ve inançlarını da beraberinde getirmişlerdir. Bu inançların bir kısmı İslami kimliğe bürünerek yaşatılma yoluna gidilmiştir ve süreç içerisinde gelenek içinde yer bulmaya başlamıştır. Bu sebeple ziyaret mekânları toplum açısından bir çekim merkezi haline dönüşmüştür. Bu mekânlara giden insanları belirli niteliklere göre sınıflandırmak mümkün değildir. Toplumun her türlü sosyokültürel tabakasından insan bu tarz mekânlara gitmektedir. Birçok atalar kültü ve motifler İslam'ın kabulüyle Müslümanlaşarak evliya kültü haline dönüşmüştür. Ata ruhu inanışları çerçevesinde türbeyi ya da yatırı ziyaret etmek maksadıyla gelen ziyaretçi burada çeşitli ritüeller gerçekleştirir (Karaoğlu, 2017: 378). Türkler Müslümanlığa geçtikten sonra da eski inanç biçimlerini bütünüyle terk etmemişlerdir. Önem verdikleri ve toplumda evliya nezdinde saydıkları kişilerin türbelerine ve ağaçlara bez bağlayarak Müslümanlaştırmak istemişlerdir. Günümüzde türbe etrafında çeşitli uygulamalar halen gerçekleştirilmektedir (Polat, 2017a: 459).

Popüler dindarlıkta dinin öğretileri halk tarafından yeniden biçimlendirilir. Dinin temel öğreti biçimleri kitabi dinin ötesinde kültürel şartlar ve yaşam biçimleri endeksinde şekillenir. Ülkemizde bu tür bir dindarlık biçiminin sergilendiği en önemli mekânlar türbelerdir. Türbe ziyareti esnasında ortaya çıkan pek çok ritüel ve uygulama bu tarz eğilimlerin yansımasıdır (Köse ve Ayten, 2010: 12). Ziyaret yerleri birçok insan tarafından keramet gösterdiğine inanılan mekânlardır. Bu yerleri ziyaret eden insanlar çeşitli beklentilerle bu yerleri ziyaret ederler. Bir yerde keramet olduğuna duyulan inanç arttıkça o yere gerçekleştirilen ziyaretlerde de artış yaşanır. Ziyaret edilen yerlerden beklenen faydalar genel itibarıyla şu şekildedir; hastalıklara çözüm bulmak, çocuk sahibi olmak, evlenmek, doğacak çocuğun cinsiyetini bilmek, mal mülk sahibi olmak, felaketlerden korunmak gibi birçok isteği barındırır (Arık, 2017: 88). Türbede namaz kılmak türbenin etrafında üç veya yedi kere dönmek, duvarlara taş yapıştırmak, taşları üst üste koymak, mum yakmak, türbede uyumak, dua etmek ve tesbih çekmek gibi bazı ritüeller gerçekleştirilir. Ziyaretçiler gelen kişilere küçük ikramlarda bulunabileceği gibi bir hayvan kesip ziyaretçilere para ve yemek ikramında da bulunabilirler (Karaoğlu, 2017: 378).

Türbe ziyareti esnasında en çok gerçekleştirilen batıl davranışlar şu şekildedir; türbelere adak adama ve kurban kesme, çaput bağlama, kabirlerden toprak alma, türbelere para veya benzeri şeylerin atılması, mum yakma, velileri aracı yaparak dua etme ya da istekleri velilerden istemek, türbelerin etrafındaki ağaç ve taşların kutsal saymak, türbelerin etrafında dönerek dua etmek, türbelerden çıkarken arkasını dönerek çıkmak ve türbelerin etrafını bayram yeri haline getirmek gibi vb. uygulamaları içerir (Altan, 2007: 23-26). Türbe ziyaretlerinde sıkça gerçekleştirilen yatırlardan bir şeyler ummak, hastalıklara çözüm aramak, dertlere deva bulma, kısmet açmaya yönelik isteklerin ve ritüellerin hepsi batıl inançlardır. İslamiyet'te dileklerin ve isteklerin tamamı Allah'a yöneltilir. Bu bağlamda Allah'a dua etmek için bir aracıya ihtiyaç yoktur. Kul, bir vasıta olmaksızın doğrudan Allah ile iletişime geçebilir (Polat, 2017a: 458).

Hurafelerin ortaya çıkmasına sebebiyet veren birçok psikolojik faktör vardır. Özellikle korku ve çaresizlik gibi duyguların ortaya çıkmasından kaynaklı olarak gelişen bilimin ve bir dinin özüne ters düşen, birtakım doğaüstü güçlerin varlığını kabul ederek nesilden nesile aktarılan yanlış ve boş inançlardır. Dolayısıyla hurafeler gerçek ile bağlantısı olmayan yanlış inanışları ve uygulamaları içermektedir. Önceki dinlere ait bazı inançların Müslümanlar arasında geçmişten bu yana devam ettiği görülmektedir. Hurafe, bir bakıma küçümseyen bir anlama gelmektedir. Hurafe kavramının tanımında uzlaşılsa dahi toplumda neyin sahil, neyin hurafe olduğu hususunda hemfikir olmak zordur (Polat, 2017a: 444).

Sonuç olarak her ne kadar modern bir çağda yaşıyor olduğumuzu varsaysak bile toplumsal hayatta meydana gelen kimi çözümsüz durumlar bireyleri çeşitli inanç biçimlerine itmektedir. Bu durum kitabı dinin dışında gelişen ve pratikte dinin parçasıymış gibi gözüken halk dindarlığının gelişimine kapı aralamaktadır. Bireyler toplum tarafından kutsal olduğu varsayılan türbe gibi mekânlara giderek, veli statüsüne yükseltilebilen kişiyi dualarına aracı kılmaktadırlar. Türbe ziyaretlerini bir nedene indirgemek doğru olmayacaktır. Türbe ziyaretlerini gerçekleştiren bireylerin yaşadıkları sorunlar ve kişisel beklentileri doğrultusunda bu ziyaretler gerçekleştirilmektedir.

3.4.3. Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri

Kutsal olduğu kabul edilen mekânlara gerçekleştirilen ziyaretler genel olarak üç başlık altında incelenebilir. Bunlar; bilişsel, psikolojik ve sosyal nedenler şeklinde sınıflandırılabilir. Konuya bilişsel açıdan baktığımızda insanlar tabiatları gereği doğaüstü güçlere yönelerek olayların ve objelerin gizli taraflarını tahayyül etmek ister ve irrasyonel açıklamalarla tatmin olmak ister. Coğrafi ve kültürel birçok farklılığa rağmen türbe ve yatır ziyaretlerinde aşkın varlığa yakınlık sağlamak maksadıyla gerçekleştirilen kimi uygulamaların ortak bir biçimi vardır. Gerçekleştirilen bazı hareketlerin ardında alışkanlık belleği yatmaktadır ve bu hareketlerin kolektif bir boyutu vardır. Belirli bir eğitim seviyesinin altında olan kişiler daha çok duygusal ve içgüdüsel davranışlarla hareket etmektedir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki halk tabakası, gündelik davranış ve inanç biçimlerini alışkanlık davranışı temelinde kolektif bir ortam içerisinde oluşturmaktadır. Türbe ziyaretlerinin gerçekleştirilmesinin bir diğer sebebi de bizden önce yaşayan kişilerin bizlere bırakmış olduğu ziyaret kültü mirasıdır. Bu miras süreç içerisinde alışkanlık haline dönüşmüştür (Altan, 2007: 27).

Türbe ziyaretlerinin psikolojik sebeplerine gelecek olursak, insan hem rasyonel hem de duygusal bir canlıdır. Evrensel dinlerin temelini akli olma amacı vardır. Ancak halk tabakası, rasyonellikten ziyade duygusallığa ilgi göstermektedir. Sufiler halkın duygusal tarafına hitap ederek toplumda büyük bir konum ve itibar elde etmişlerdir. Aynı şekilde mevlit okumanın, kıssaların ve türbe ziyaretlerinin halkın duygularına daha çok hitap etmesi münasebetiyle günümüzde bu etkinlikler hâlâ devam etmektedir. İnsanların duygusal yönlerinin yanı sıra sabırsız ve aceleci olma yönleri de tabiatüstü güçlere yönelmelerine etki etmektedir (Altan, 2007: 28).

Günümüzde insanlar daha hızlı ve kolay bir şekilde iletişime geçme maksadıyla kendileri için farklı vasıtalar edinmektedirler. Bu vasıta kişinin kendi için Allah'a daha yakın olduğunu düşündüğü ve kutsal vasıflar yüklediği kişilerdir. Nitekim bu kişiler öteki insanlardan bazı noktalarda ayrılmaktadırlar. Bu kişiler belirli ruh olgunluğuna erişmiş ve dünya hayatında nefislerini terbiye etmiş kişilerdir. Bu kişilerin Allah'ın katında daha yüksek bir mertebede olduğu düşünülmektedir. Bu kişilere yakın olarak, Allah ile olan iletişimlerini hızlandıracaklarını ve dualarının kabul olacağını düşünmektedirler. İnsanların sıkıntılarını giderme ve ihtiyaçlarını karşılama noktasında dinden bazı beklentileri olmaktadır. Bu bağlamda insanlar, sıkıntılarını giderme noktasında her evliyanın ve yataının farklı bir kerameti olduğuna inanmaktadırlar (Altan, 2007: 28).

Türbe ziyaretlerinin sosyal nedenlerine değinecek olursak; toplumların en önemli özellikleri örf adet ve geleneklerine sahip çıkmalarıdır. Bireyler coğrafi açıdan farklı mekânlarda yaşıyor olsalar da eski alışkanlıklarını ve inanç biçimlerini sürdürme eğilimi gösterirler. Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya göç ederek eski inanç ve uygulamalarını da beraberlerinde getirmişlerdir. Türbe ziyaretleri bu uygulamaların başında gelmektedir. İnsanlar, sosyal bir varlık olmaları münasebetiyle diğer kişilerle iletişime geçerek birbirlerini etkiler ve etkilenirler. Bu sebeple bir mekânın çoğunluk tarafından rağbet görmesi diğer kimselerin de bu mekânı ziyaret etmesine etki etmektedir. Diğer bir sebep ise türbelerde yatan zatlarla ilgili kerametlerin yayılması bu mekânları popüler hale getirmektedir (Altan, 2007: 29).

Kültürümüzün önemli bir parçası olan türbe ziyaretleri özellikle Anadolu'da ve diğer bölgelerde bugün hâlâ varlığını korumaktadır. Konumuz bağlamında Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesinde bulunan Ahmed-i Hânî Türbesi de geçmişten bu yana bir ziyaret mekânı olarak görülmekte ve halk tarafından toplumsal hafızada bu yönüyle kodlanmaktadır. Bu bölümün sonunda Doğubayazıt'taki sosyal, kültürel, ekonomik ve dini yapıya dair bilgilendirmeler yapılmaya başlanılacaktır. Bu yolla araştırmaya konu olan ilçenin sosyolojik profiline dair bilgi edinilecektir.

4. DOĞUBAYAZIT'IN SOSYAL YAPISI

4.1. Fiziki Yapı ve Coğrafya

Ağrı, jeopolitik konumu itibariyle tarih öncesi dönemlerden beri Asya'dan Avrupa'ya doğru ilerleyen göç ve akınların Anadolu'ya geçişlerinde kullandıkları bir köprü görevi üstlenmiştir. Medeniyetin ilk uğrak noktası olan şehir, bünyesinde birçok medeniyetin izlerini taşımaktadır. “*Kayalara oyulmuş mağaralar, höyükler, kaleler, mezarlıklar, türbeler, saray ve camiler, geçmiş uygarlıklara ait önemli izleri oluşturmaktadır.*” Kültürel değerler açısından Türkiye'nin önemli zenginliklerinden bazılarını sahip olmasına karşın, Doğubayazıt ve Ağrı Dağı ile ilgili yapılan birkaç yüzeysel araştırmanın dışında bilimsel açıdan araştırmalara konu edilmemiştir (Çetin, 2006: 127). Ağrı, özellikle arkeolojik çalışmalar açısından bilim insanlarının üzerinde çok durmadıkları bölgelerden biridir. Son zamanlarda yapılan yüzey araştırmaları göstermiştir ki Ağrı Dağı ve çevresi Kalkolitik Çağ'dan bu yana önemli kültürel bir alan olarak günümüze kadar ulaşmıştır (Işıklı, 2009: 55).

Şekil 4. Doğubayazıt'ın Uzaktan Görünümü¹

Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Ağrı iline ait sekiz ilçe bulunmaktadır. Doğubayazıt, bölgenin en büyük ve tarihi açıdan en eski ilçesidir. Coğrafi

¹[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 17 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Doğubayazıt. Erişim Adresi: <https://agri.ktb.gov.tr>.

olarak Doğubayazıt Ovası'nın güneydoğusunda konumlanan ilçenin yüzölçümü 2.425 km²'dir. İlçenin Ağrı'ya uzaklığı 97 kilometredir. Doğubayazıt'ın doğusunda İran, batısında Taşlıçay ve Diyadin ilçeleri, kuzeyinde Ağrı Dağı ve Kars, güneyinde de Van ili bulunmaktadır (Bulut, 2015: 86).

Doğubayazıt coğrafi olarak engebeli ve yüksek bir yere kurulduğundan ulaşım, alt yapı ve sosyal hizmetlerin ulaştırılması hususunda zorluklar yaşandığı için ilçe merkezi 1938 senesinde Sarı Ovaya taşınmıştır. Bugün yukarı Beyazıt'ta yalnızca İshak Paşa Sarayı, Urartular zamanından kalma kale, bitişigindeki camii, Ahmed-i Hânî Türbesi ve Eski Beyazıt Evleri Harabeleri bulunmaktadır (Bulut, 2015: 87). Bölgenin doğal güzellikleri arasında yer alan Ağrı Dağı, Meteor Çukuru, Balık Gölü ve Buz Mağarası son zamanlarda turistik açıdan dikkat çeken mekânlar arasındadır. Sırası ile bu mekânlara yakından bakacak olursak;

Şekil 5. Ağrı Dağı²

Dünyada değişik isimlerle anılan ve Türkiye'nin en yüksek dağı olan Ağrı Dağı (5137 metre) Doğubayazıt'ta yer almaktadır. Ağrı Dağı; Tevrat'ta Ararat, Kur'an-ı Kerim gibi kutsal kitaplarda Cudi şeklinde ismiyle geçmektedir. İranlılar (kaynaklarında) Kuh-i Nuh, Araplar Cebel El Haris, Ermeniler ise Masis şeklinde Ağrı Dağını isimlendirmişlerdir. Kutsal kitaplarda bahsedilen Nuh'un gemisinin de bu dağda olduğuna dair rivayetler vardır (Memmedova-Murat Kızı, 2011: 583).

²[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 20 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Ağrı Dağı. Erişim Adresi: <https://agri.ktb.gov.tr/>.

Şekil 6. Meteor Çukuru³

Meteor Çukuru, Doğubayazıt'ın 35 km. doğusunda, Gürbulak Sınır Kapısı ile Sarı Cavuş köyü arasında bulunmaktadır. Bu çukur, ABD'nin Alaska Eyaletindeki meteor çukurundan sonra dünyadaki en geniş gök taşı çukurudur. Günümüzde çoğu yerli ve yabancı turist meteor çukurunu görmek için ilçeye ziyarette bulunmaktadır (Karaduman, 2019: 29)

Şekil 7. Balık Gölü⁴

³[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 20 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Erişim Adresi: Meteor Çukuru. Erişim Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/gezilecekyer/meteor-cukuru>.

⁴[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 24 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Balık Gölü. Erişim Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/gezilecekyer/balik-golu>

Doğubayazıt'ın önemli doğal güzelliklerinden biri olan Balık Gölü⁵ (2.241 metre) Türkiye'nin en yüksek gölleri arasındadır. Gölde alabalık avcılığı yapılmaktadır. Tabiat güzellikleri ile coğrafyanın dikkat çeken mekânlardan biridir (Bulut, 2015: 16).

Şekil 8. Buz Mağarası⁶

Küçük Ağı Dağı'nın güney bölgesinde, Meteor Çukuru ile Aynı lav tüneli üzerinde yer alan Buz Mağarası, coğrafyanın cezbedici tabiat güzelliklerinden biridir. Mağara 100 metrelik uzunluğu ve 8 metrelik derinliği ile elips şeklinde bir çukuru andırmaktadır. Kayaların üzerinde oluşan ve çeşitli renkleri taşıyan buz tabakaları etkileyici bir görselliğe sahiptir (Bulut, 2007: 500).

Coğrafyaya tarım faaliyetleri açısından bakıldığında; Urartular'ın yaşadıkları dönemde kendi geliştirdikleri su kanalları aracılığıyla bazı tarımsal faaliyetlerde bulundukları gözlenecektir. Urartular Doğubayazıt'ın kuzeybatısında konumlanan Balık Gölü'nün suyunu, Doğubayazıt Ovası'nın kuzey bölgesinde yer alan tarım alanlarını sulamak maksadıyla Ferhat Kanalını inşa etmişlerdir. Doğubayazıt coğrafi açıdan bir ovada konumlanmasına rağmen toprağın yapısal özelliklerinden dolayı ilçede tarımsal faaliyetler çok fazla gelişim gösterememiştir. İlçede tarımsal faaliyetlerin yeterince gelişmemesine

⁵Gezilecek Yerler Balık Gölü. (2020, 24 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.agri.gov.tr/gezilecek-yerler-balik-golu>.

⁶ Ağrıda Gezilecek 11 yer. (Aralık 24, 2020). Erişim Adresi: <http://gezilecekyerler.com/agrida-gezilecek-10-yer/#comment-554117>.

etkili eden tek faktör toprağın yapısal özellikleri değildir. İshak Paşa Sarayı'nın ve Ağrı Dağı'nın varlığı halkı turizme yönlendirirken, ilçenin Gürbulak sınır kapısında yer alması da halkın ticari faaliyetlere yönelmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla halk, doğanın ve çevrenin sunduğu imkanlardan yararlanarak, tarım dışı alanlara yönelmiştir. İlçede kısımda olsa tarımı yapılan ürünler; buğday, arpa, yonca, korunga, çeşitli meyve ve sebzelerdir (Demir, 2014: 289-290). Sonuç olarak Doğubayazıt, geçmiş zamanlardan kalma mimari eserlere sahip olmasının yanı sıra birçok doğal güzele de ev sahipliği yapmaktadır.

4.2. Demografik Yapı

Doğubayazıt'ın, transit yol üzerinde bulunması her dönemde yöreyi cazibe merkezi haline getirmiştir. Bundan ötürü Doğubayazıt sınır devletleri arasında devamlı mücadele konusu olmuştur. Yörenin geçmişi, tarihi 3 bin yıla dayanan İpek Yolu kadar eskidir. Kronolojik açıdan şehrin hangi devletlerin hâkimiyetinde olduğuna bakacak olursak; M.Ö. 2000'li yıllarda Hurri Devleti'nin yönetiminde olan Doğubayazıt, 1700'lerde Mitanni İmparatorluğunun sınırlarına katılmıştır. Ardından 13. yüzyıldan sonra Urartu Krallığının yönetimine geçmiştir. M.Ö. 760-733 yılları arasında Asurluların, M. Ö. 549-533 arasında ise Pers İmparatorluğunun sınırlarına katılmıştır. M.Ö. 331'de Büyük İskender'in egemenliğine geçen bölge, ardından M.Ö. 189'da Selevkos İmparatorluğu'nun eline geçmiştir. Daha sonra Roma İmparatorluğunun yönetimine katılan Doğubayazıt, M.S. 3. yüzyıla dek Romalılar, Partlar ve Persler arasında sürekli olarak el değiştirmiştir. M.S. 390 yılında Pers İmparatorluğundan, Bizans'ın eline geçen şehir M.S. 642 yılında Arapların yönetimine geçmiştir. 1071 yılında Selçuklu Devletinin egemenliğine geçen şehir; Bizanslılar, Osmanlılar, İranlılar ve Ruslar arasında sürekli el değiştirse de günümüzde Türk bölgesi olarak kalmıştır (Bingöl ve Öztürk, 2009: 270).

Doğubayazıt'ın tarihi arka planı uzun bir geçmişe dayanmasına karşın şehir olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Her dönemde medeniyetlere kucak açan şehir, kültürel ve tarihi mirası açısından köklü bir geçmişe sahiptir. Önemli Türk boylarına ev sahipliği yapan Doğubayazıt, Malazgirt Savaşı'ndan (1071) sonra önce Selçukluların, ardından da Osmanlı Devleti'nin yönetiminde geçmiştir. Osmanlı döneminde Sancakların il merkezi olarak kabul edilmesinin ardından Doğubayazıt vilayet olarak kabul edilmiştir. 1927 yılında Bakanlar Kurulu tarafından alınan bir kararla Ağrı il merkezi, Doğubayazıt ise ilçe olarak kabul edilmiştir. Önceleri Beyazıt olarak isimlendirilen şehir, 1934 yılında resmi yazışmalarda oluşabilecek karmaşıklıkları önlemek amacıyla başına “doğu” sözcüğü

eklenerek Doğubayazıt şeklinde değiştirildi. İlçe, günümüzde doğal güzellikleri ve kültürel değerleri ile turizm yatırımcılarının ilgisini çekmektedir. Özellikle Eski Bayezid Kalesi, Eski Bayezid Cami, İshak Paşa Sarayı ve Ahmed-i Hânî türbesi Doğubayazıt'ın cazibesini arttırmaktadır (Bulut, 2015: 86, 87).

Şekil 9. Eski Bayezid Kalesi'nin Genel Görünümü⁷

Beyazıt'ın kuzeydoğusunda Belle-burç adındaki semtte bulunan Bayezid Kalesi, eski kasabanın 300 metre yukarısındaki dik ve engebeli kayalar üzerinde bulunmaktadır. İshak Paşa Sarayı ise kalenin güney kısmında yer almaktadır (Çetin, 2006: 129). Kalenin tam olarak ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak Urartu'lar döneminde coğrafi konumundan ötürü Kafkaslardan gelen akınlardan korunmak için üs olarak kullanılmıştır. Kalenin içinde kayalardan oyularak yapılmış Urartu mezarları ve güneydoğusunda bulunan yerleşim izleri dönemin ruhunu yansıtmaktadır (Karaduman, 2019: 27). D. Huff tarafından incelenen kaya mezarının geçmişinin yaklaşık olarak M.Ö. 13. ve 9. Yüzyıllar arasına dayandığı ve Urartular döneminde kaleye “Daryunk” adının verildiği tespit edilmiştir. Kalenin yapımında kullanılan taşların cinsi ve işlenme tarzı kalenin ilk olarak Urartular tarafından yapıldığını ardından Selçuklu ve Osmanlı devletleri tarafından restore edilerek kullanıldığına işaret etmektedir. 1064 yılında Doğubayazıt'ı hâkimiyeti altına alan Selçuklular, Urartular döneminden kalan bölgeye yerleşip buradan da güneybatıya doğru ilerlemişlerdir (Bulut, 2015: 27).

⁷[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 19 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Erişim Adresi: <https://agri.ktb.gov.tr/TR-95549/fotograf-galerisi.html>.

Cezayir Devleti, 1358 ve 1382 tarihleri arasında Doğubayazıt ve çevresini fethedene kadar “Daryunk” adı kullanılmıştır. Devletin iki kardeş arasında paylaşılmasının ardından Doğubayazıt ve çevresi Sultan Bayezid’e verilmiştir. Bayram Hoca’nın saldırılarını engellemek isteyen Sultan, 1374 yılında Doğubayazıt Kalesini restore ettirmiştir. Halkı tarafından sevilen ve anısı yaşatılmak istenen Sultan’ın ismi öldükten sonra şehre ve kaleye verilmiştir (Karaduman, 2019: 28). Osmanlı Devleti’nin doğudaki en önemli sancaklarından biri olan Bayezid şehrini kuşatan surlar ve iç kale 19. yüzyılın sonlarına dek bütünlüğünü koruyarak tahrip olmadığı yöreyi ziyaret eden yabancı seyyahların çizimlerinde görülmektedir. Osmanlı-Safevi ve Osmanlı-Rus savaşları sonrasında kasabayı kuşatan dış surların tamamı, iç kaleden birkaç duvar ve kule günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Savaşların neden olduğu büyük çaplı hasarlardan dolayı bugün kalenin ana planı hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak 19. yüzyılda çizimi yapılan gravürlerden edinilen bilgilere göre dış surların İshak Paşa Sarayını da içine alacak şekilde olduğu anlaşılmaktadır (Çetin, 2006: 129).

Şekil 10. Eski Bayezid Camii Görünümü ⁸

Eski Bayezid Cami (Cami-i Gevher-i Digâr), iç kalenin güney kısmındaki yamaçta yer almaktadır. Bunun eski Bayezid’deki en eski camii olduğu düşünülmektedir. Genellikle çevrede Eski Cami ya da I. Sultan Selim Camii isimleri ile bilinmektedir. Caminin kimin

⁸[Ali İhsan Öztürk’ün Fotoğrafı]. (2020, 19 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Erişim Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/gezilecekyer/eski-bayazit-cami>.

tarafından yaptırıldığı bugün hala gizemini korumaktadır (Çetin, 2009: 49-50). Goodwin ve O. Aslanapa caminin, I. Selim tarafından yaptırıldığını öne sürseler de bu iddia henüz kanıtlanmış değildir (Çetin, 2009: 54). Camii Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek tahrip olması önlenmiştir. Ancak Bayezid Caminin kubbesi çökme tehlikesi taşıdığından ibadete ve turistik gezilere kapalıdır (Karaduman, 2019: 27). Define avcılarının odak noktası olan camii Kültür ve Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Şu anda restorasyon için ihale aşamasına gelinmiştir. Çünkü temel amaç caminin kullanıma açılarak güvenliğinin sağlanmasıdır (Bulut, 2007: 500).

Şekil 11. İshak Paşa Sarayı⁹

İshak Paşa Sarayı, inşa edildiği günden bu yana bölgedeki en önemli mimari unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Geç dönemde inşa edilen bir yapı olmasına karşın Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran savaşları sırasında ciddi olarak tahribata uğramıştır. Bilhassa ilçe merkezinin 1938 yılında değişmesinden sonra saray define avcılarının uğrak yeri haline gelmiştir ve taşları yerinden sökülerek zayıyata uğratılmıştır. Harem taç kapısı üzerinde bulunan kitabede sarayın H. 1199 (M. 1784) yılında İshak Paşa tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Ancak yapısal olarak farklılık gösteren taş süsleme tarzından yapının inşasının uzun zamana yayılarak tamamlandığı düşünülmektedir (Çetin, 2009: 65-68).

⁹[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 19 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Erişim Adresi: <https://agri.ktb.gov.tr/TR-95549/fotograf-galerisi.html>.

Beyazıt Sancak Beyi, Çolak Abdi Paşa (1634-1680) yılları arasında sarayın inşasına başlamıştır. Tamamlanması yaklaşık 100 yıl süren saray, 1784'te II. İshak Paşa tarafından bitirilmiştir (Bulut, 2015: 22). Saray büyük oranda Türk-İslam sentezinin bir ürünüdür. Bölümleri Osmanlı saray geleneğinde olduğu gibi ön avlu ve iç avlu etrafında olacak şekilde tasarlanmıştır. Bu şekilde günlük ve özel yaşam birbirinden ayrılmıştır (Bingöl, 2007: 388). İshak Paşa Sarayı Osmanlının son döneminde tamamlanan saraylar içinde bilinen en ünlü yapı olma özelliğinin yanı sıra, bulunduğu yörenin de en büyük tarihi eseri olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı Devletinin Lale Devrinde (1718-1730) yapılmış son mimari eseridir. Saray, mimari açıdan Osmanlı, Fars ve Selçuklu medeniyetlerinin izlerini taşımaktadır. Yapısal olarak bazı bölümleri Topkapı Sarayından esinlenerek inşa edilen yapı, büyük oranda Türk saray geleneğini yansıtmaktadır (Bulut, 2015: 23). Geçmişin ortak birikimleri üzerine kurulan Doğubayazıt bugün hala tarihi eserleri ile geçmişin ruhunu yansıtmayı sürdürmektedir. Birçok medeniyete şahitlik eden şehir bugün hala belleğinde geçmişin izlerini korumaktadır. Kültürel açıdan bireyleri tek bir çatı altında toplayan bu mekânlar; ortak bir geçmiş, tarih ve bellek tasavvuru oluşturarak bugünün toplumsal yapısının tarihsel arka planını oluşturmaktadır.

Eski zamanlardan beri çeşitli nedenlere bağlı olarak şehirler yer değiştirmektedir. Şehirlerin bulundukları yerden taşınmalarının çeşitli nedenleri vardır. Doğal olaylar ve sosyo-ekonomik faktörler bu nedenlerden sadece birkaçıdır. Doğubayazıt'ta Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yer değiştirmek zorunda kalan şehirler arasında yer almaktadır (Tuncel, 2009: 387-390). Coğrafi şartların olumsuz etkilerini minimize etmek ve topluma hizmet götürmek amacıyla 1938 yılından sonra yukarı Beyazıt'ta yaşayan aileler Sarı Ovaya taşınmışlardır. Yukarı Doğubayazıt'ta yaşayan ailelere Bayazıt kökenli aileler denilmektedir. Bu aileler yukarı Doğubayazıt'tan aşağıya taşındıklarında kendilerini şehirli olarak, köylerden Doğubayazıt merkeze gelerek yerleşen aileleri ise köylü olarak nitelendirmişlerdir (Karaduman, 2019: 128).

Doğubayazıt'ta ve köylerde uzun süre geçmişten kalma örf, adet ve gelenekler, kanunlar şeklinde uygulanmıştır. Uygulanan gelenek ve göreneklerin bir kısmında bölgede yaşamlarını sürdüren gayrimüslim Ermenilerin etkileri görülmektedir. Yöre halkı için namus, şan, şeref ve dostluk önem verilen değerler arasındadır. Toplumda herkesin statüsü belirlidir. Bir toplulukta büyükler varken, küçükler geri planda kalırlar ancak kendilerine söz verildiği takdirde konuşurlar. Aşiretler, kan bağından dolayı aileden birine yapılan bir hakareti bütün aileye yapılmış varsaydıklarından zaman zaman kötü olaylar gelişebilmektedir (Karaduman, 2019: 145).

Yörenin aile yapısı ataerkil sistem üzerine kuruludur. Aile içinde sözü geçen ve evin reisi olarak nitelendirilen kişi evdeki yaşça en büyük erkektir. Kadınlar aile içi yönetimde ikinci dereceden söz hakkına sahiptirler. Baba evin geçimini sağlarken, anne evin iç işleyişinden, çocukların terbiyesinden ve eğitiminden sorumludur. Sayıca az, modern çekirdek aile anlayışından ziyade geleneksel anlayışın izlerini taşıyan kalabalık aile yapısı tercih edilmektedir. Bunun birkaç sebebi bulunmaktadır; ilk olarak sayıca fazla olmanın aşiretlere ve hısımlara karşı güçlü bir aile oldukları izlenimini yaratacağı inancıdır. İkinci olarak, tarım ve hayvancılık gibi emek gerektiren işlerin daha hızlı bir şekilde yapılması sağlanacaktır. Üçüncü olarak, aileler mal paylaşımı yaparak topraklarını bölmek istememektedirler. Diğer bir sebepte doğum kontrol yöntemleri konusunda bilgi sahibi olunmamasıdır (Karaduman, 2019: 235). Ancak günümüzde sosyal medyanın gelişimi, bireylerin eğitim ve kültür seviyelerinin yükselmesiyle çoğu adet ve gelenek değişmiş, bazıları da unutulmaya yüz tutmuştur. Kadın ve erkeğin toplumsal statülerine ve rollerine dair bilinen basmakalıp inançlar zamanla azalmaya başlamıştır.

4.3. Ekonomi Yapı

Osmanlı döneminden beri süregelen iller arasındaki gelişmişlik farkı Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Böylece ekonomik, sosyal ve siyasal açıdan meydana gelen olumsuz tablo daha da belirginleşmiştir. Ülkelerin sanayileşme açısından gelişim göstermesiyle beraber, bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyi sorunsal önemli bir problem haline dönüşmüştür. Ağrı, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan gelişmişlik düzeyi açısından en geride kalmış illerinden biridir. Sosyal ve ekonomik açıdan meydana gelen düşük gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ülkenin batısına doğru beyin göçü ve iş göçü gerçekleşmektedir. Bu sorunlara paralel olarak kaynakların artırılması, yeni sosyal ve ekonomik fırsatların yaratılabilmesi için geniş çapta bölgesel kalkınma projelerinin oluşturması bir zorunluluk haline gelmektedir (Karabulut ve Oral, 2011: 259).

Devlet Planlama Teşkilatına (DPT) göre gelir dağılımları açısından ülkemizdeki en fakir illerden biri Ağrı'dır. Medeniyetlere ev sahipliği yapan ve birçok tarım alanına sahip olan bölge, yapılan bilimsel çalışmalara göre büyük miktarda su rezervlerine sahiptir. Ancak tüm bu özelliklere rağmen bölgede tarım ve hayvancılık gitgide gerilemektedir. Bu durumda uygulanan politikaların işlevsiz kaldığını göstermektedir. Bölgeyi kalkındırmak için sosyoekonomik açıdan farklı teşvik yasalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bahsedilen noktaların iyileştirilmesiyle yeni istihdam alanları oluşturulabilecek ve buna paralel olarak işsizlik

oranı azalacaktır (Taşdemir, 2007: 491).

Doğu Anadolu Bölgesinin kalkınma problemi ile ilgili yapılan bir araştırma da il içinde yapılan değerlendirme de Ağrı\merkez gelişmişlik düzeyi açısından en iyi durumdadır. Ağrı merkezden sonra il içinde iyi durumda olan yer, Doğubayazıt'tır. Ancak gelişmişlik grubu açısından değerlendirildiğinde ilçe 5'nci sırada yer almaktadır. Doğubayazıt'ın öteki ilçelere nispeten daha gelişmiş seviyede olmasının nedeni Gürbulak sınır kapısında bulunması ve nüfus açısından da daha kalabalık olmasıdır (Karabulut ve Oral, 2011: 261). İlçenin ekonomik yelpazesi tarım, hayvancılık, geleneksel el sanatları, ulaşım, turizm ve ticaret ağı çerçevesinde aşağıdaki kısımda genel olarak ele alınmıştır.

Toplumların devamlılıklarını sürdürebilmesi açısından tarımsal faaliyetler her zaman önemli bir yer tutmuştur. Fiziki yapı ve coğrafya alt başlığında bahsedildiği gibi Urartular Doğubayazıt'ta su kanalları inşa ederek tarımsal faaliyetleri yörede canlandırmaya çalışmışlardır. Ancak Doğubayazıt'ın coğrafi yapısının eğimli özelliklere sahip olmasından dolayı ekip-biçilecek düz arazi yapısının çok az miktarda olması, geçinilecek kadar ziraat ve hayvancılık yapılmasını mecbur kılmıştır. Engebeli ve eğimli arazi yapısının yanı sıra sert iklim şartları da tarımsal üretimin karakteristiğini belirlemiştir. Sıcaklık değerleri arasındaki farkın yükselmesi, don olayları, tarımı olumsuz etkileyerek mahsul oranını ve çeşitliliği azaltmıştır (Kaya, 2002: 79). Doğubayazıt'ta tarımla ilgilenen iki grup vardır. Birinci grup; kenar mahallelerde bahçe içerisinde küçük parseller üzerine yapılan küçük çaplı ziraatla meşgul olmaktadır. İkinci grup; şehir merkezinde yaşamakta olup şehir dışındaki tarım arazileri üzerinde tarla ziraatı yapmaktadır (Demir, 2014: 291).

Doğubayazıt'ta arazi kullanımında yer alan önemli alanlardan biri de boş alanlardır. Bu mekânlar çevrede boş alanlar olarak isimlendirilmektedir. Ancak bu boş alanların büyük bir bölümünde tarımsal faaliyetler yürütülemediğinden, tam anlamıyla bir tarım alanından bahsetmek doğru değildir. Bu sebeple bahsi geçen arazileri pasif kullanım alanı ya da boş arazi olarak isimlendirmek daha doğru olacaktır. Bu arazilerin üzerinde herhangi bir yapılanma yoktur. Yalnızca yılın belirli birkaç döneminde sınırlı miktarda ekim-biçim faaliyetleri yürütülmektedir (Demir, 2014: 289). Yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı şekilde bahsedilen olumsuz etkenlere bağlı olarak, Doğubayazıt'ta öteki ekonomik faaliyetlere kıyasla tarımsal faaliyetlerin daha geri planda kaldığı çıkarımını yapabiliriz.

Doğubayazıt'ta tarımla uğraşan insanların büyük bir kısmı büyük oranda hayvancılıkla da uğraşmaktadır. 2011 yılında ilçedeki hayvanların tür açısından yapılan dağılımına bakıldığında 18509 hayvanın %35'i büyükbaş, %65'i ise küçükbaş hayvandır. Şehirde tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşanların sayısı her ne kadar az olsa da ilçede

çok miktarda hayvan bulunmaktadır. Bu durumun ana sebebi kırsal kesimden gelen nüfusun halen bu işleri devam ettirmesidir (Demir, 2014: 291-292). Doğubayazıt'ta şehrin gelişimi temel olarak boş alanlar üzerinde yükselmektedir. Arsa fiyatlarının daha uygun olması ve kırdan gelerek hayvancılık faaliyetlerini sürdürmek isteyen kırsal tipteki aileler için daha fazla tercih edilebilir olmaktadır. Bu açıdan kentsel gelişim seyrinin yöneldiği alanlardan biri olma potansiyeli taşımaktadır. Bu sebeple boş alanlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşan, köyden-şehre göç eden ailelerin ilk tercihi olmaktadır (Demir, 2014: 294).

Doğubayazıt'ta bazı geleneksel el sanatları önemli bir yer tutmaktadır. Bu geleneksel el sanatlarına örnek verecek olursak başlıca örneklerini şu şekilde sıralaya biliriz; halı ve kilim dokumacılığı, yün kazak ve yün çorap örgüsü, tiftik papak ve tiftik çorap yapımı, üzerlik (nazarlık) süsü yapımı, buğday ve çavdar sapından yapılan eşyalar ve keçe yapımı oldukça yaygındır (Bulut, 2015: 50-52). Bu geleneksel el sanatlarını sırası ile tanıyacak olursak; *halı dokumacılığı* sanatı, ülkemizdeki önemli kültürel zanaatlardan biridir. Aynı şekilde Doğubayazıt'taki en önemli el sanatı da halı dokumacılığıdır. Bu zanaat geçmişin izlerini günümüze taşıyarak, o dönemin özelliklerinin hatırlanmasına yardımcı olan ilçedeki en önemli gelenektir. Doğubayazıt'ta el dokuması halıcılığın geçmişi oldukça eskiye dayanmaktadır. Kadınlar uzun yıllar süresince bireysel ihtiyaçlarını karşılamak, aile bütçesine katkı sağlamak ve çeyiz hazırlamak maksadıyla evlerindeki tezgâhlarda halı dokumacılığı yapmışlardır. Genel itibari ile ailedeki kadınların birçoğu halı dokumacılığını bilmekte ve severek bu geleneği devam ettirmektedir. Ancak değişen toplumsal koşullara, sanayileşmeye ve köyden-kente doğru gerçekleştirilen göçe bağlı olarak el dokuması halı zanaatı olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Bu sebeple bölgede hemen hemen her evde yükselen kirkir sesleri unutulmaya yüz tutmuştur. Günümüzde genç kızlar tarafından ücret karşılığında el dokuması halı dokumacılığı yapılabilmektedir (Yarmacı ve Başaran, 2013: 161-162).

Yün kazak ve yün çoraplar, yerli ırk koyunlarının yününden örülmektedir. El emeği gerektiren bir faaliyet olduğundan sanatsal değeri oldukça yüksektir. Bu kazak ve çoraplar tezgâhlarda değil, elde yapıldığından dolayı oldukça sağlam ve geleneksel motiflere sahiptirler. Özellikle çorapların uç kısımlarında geleneksel kilim ve halı motiflerine sıkça rastlanılmaktadır. *Tiftik papak ve tiftik çorapları*, keçi tüyleri taranarak elde edilmektedir. Elde edilen tüyler özel olarak işlenip, temizlenerek giyim eşyası haline dönüştürülmektedir. Bu tiftikler teşi adı verilen eğirme alet yardımıyla eğrilip ip haline dönüştürülür ve el örgüsü şişleriyle örülür. Bu iplerden kazak, atkı ve eldiven benzeri örgüler yapılabilmektedir. *Üzerlik (nazarlık)*, üzerlik otu tanelerinin ipliğe dizilerek geometrik bir şekil

oluşturulmasıyla kullanılan bir süs eşyası ve kültürel bir değerdir.

Halk inançları açısından üzerlik muska ve mavi boncuktan sonra insanları nazardan koruyan eşyalardan biridir. Bilhassa Doğubayazıt'ta yetişen bu ot köy evlerinin odalarını süsleyen başlıca süs eşyalarından biridir. *Buğday ve çavdar sapından yapılan eşyalar*, yetişen buğday sapları başaklarından arındırılır ardından ıslatılıp yumuşatıldıktan sonra örmeye uygun hale getirilir. Ağrılı kadınlar ve genç kızlar bu buğday ve çavdar saplarından çanta, sepet, çay tepsisi ve çocuk şapkaları yapmaktadırlar. Son olarak *keçe yapımı*, hayvancılığa bağlı olarak gelişmişim göstermiş el sanatı kollarından biridir. Çoğunlukla kuzu yününden yapılan keçeler, hallaç taraklarından geçirilerek elde edilmektedir. Keçeler özellikle kış mevsiminin sert geçtiği bölgede yaylalarda halı ve kilimden daha fazla sıcak tutmaktadır. Bu sebeple keçeden çoban başlığı ve çoban kepenegi gibi eşyalar yapılmaktadır. Bu açıdan keçe ve keçecilik bölgede ticari bir meslek unsuru olarak yer almaktadır (Bulut, 2015: 50-52).

Doğubayazıt'ın gelişmesine katkı sağlayan en önemli ekonomik faaliyetler; ulaşım, turizm ve ticarettir. Trabzon, Erzurum ve Tebriz'e uzanan büyük bir ticaret yolunun son durak yeri olduğundan geçmişten bugüne gümrük merkezi olarak hizmet vermiştir. Iğdır ve Çaldıran istikameti üzerinde yeni ulaşım yollarının açılmasıyla Doğubayazıt'ta yol kavşağı niteliği kazanmıştır. Böylece hizmet sektörüne yönelik yatırımların artması hususunda teşvik edici olmuştur. Bu yatırımlar içerisinde en önemlisi konaklama hizmetidir. 2001 yılında turistik faaliyetlerin gelişimiyle turistik işletme sertifikalı ve üç yıldızlı 10 tane otel vardı. Aynı tarihte Doğubayazıt Belediyesi'nin kayıtlarına göre şehirde 2600 iş yeri bulunmaktadır. Ekseriyetle İran'dan alınan süs eşyalarını ve çeşitli alet-edevatları satan 7 adet pasaj ve toplamda 558 dükkân vardır. İlçenin ticari faaliyetleri gelişmesine karşın sanayi açısından gelişim sağlanamamıştır. Bölge doğal ve tarihi güzellikleri ile dikkat çekiyor olsa da imar planlaması ve düzenli alt yapı hizmetleri açısından geride kalmıştır. Plansız imar yapılanması nedeniyle şehirdeki mahallelerin geneli düzensiz bir şekilde yapılanmıştır (Kaya, 2002: 84). Şehir elverişli konumuna rağmen yeterince gelişim gösterememiştir. Özellikle Cumhuriyetin kuruluşundan sonra yapılandırılan yeni yerleşim alanlarında ve ilçenin imarında ciddi sorunlar vardır. Yol, su, elektrik problemlerinin yanı sıra kanalizasyon gibi ciddi altyapı problemleri vardır. Bu bağlamda şehrin alt ve üst yapı problemlerini çözmek için ciddi kalkınma planlarına ihtiyaç duyulmaktadır (Kaya, 2002: 86).

Bölgenin birçok açıdan ekonomik istihdamını geliştirmek mümkündür. Öncelikle Nuh'un Gemisi efsanesi canlandırılarak bölge inanç turizmi merkezi haline getirilebilir. Şu an Amerika Birleşik Devletlerinde 30'dan fazla Nuh Vakfı vardır. Bu durum ülkemiz

açısından oldukça düşündürücü bir husustur ve üzerine daha fazla çalışma yapmamız gerektiğine işaret etmektedir (Taşdemir, 2007: 490). Yukarıda coğrafi yapı ve sosyokültürel yapı başlıklarında özel olarak bahsettiğimiz doğal güzellikler ve tarihi eserler (Ağrı Dağı, Meteor Çukuru, Nuh'un Gemisi, Bayazıt Kalesi, Eski Bayazıt Cami, İshak Paşa Sarayı, Ahmed-i Hânî Türbesi) bölgenin kültür turizmine, inanç turizmine ve ekonomisine can vererek, gelişimine katkı sağlayan temel unsurlardır.

Saydığımız tüm bu ekonomik faaliyetler içerisinde Doğubayazıt ekonomisine en fazla katkı sağlayan faaliyet ticarettir. Sınır ticareti ve açık pazar ticareti özellikle şehir ekonomisine can vermektedir. Sınır ticareti, iki devletin (Türkiye ve İran) sınır bölgelerinde yaşayan tüccarlar tarafından pazar ekonomisi koşullarında gerçekleştirilmektedir (Faruk, 2002: 71). Sonuç olarak Doğubayazıt ekonomisine can veren en önemli ekonomik faaliyetlerin turizm ve sınır ticareti olduğu yorumunu yapabiliriz.

4.4. Sosyo-Kültürel Yapı

Osmanlı Devletinden en son ayrılan azınlık grup Ermenilerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısında sonra özellikle genç Ermeniler arasında siyasi ayaklanmalar çıkmıştır. Ermeniler tarafından 1887 yılında Hınçak, 1890 yılında da Taşnak ihtilal komiteleri oluşturulmuştur. Bölgede yaşanan çatışmalarda Müslümanların sistematik bir şekilde Ermenileri katlettiği propagandası yapılmıştır. Bu şekilde Avrupa'nın Osmanlı'ya müdahale etmesi ve Doğu Anadolu Bölgesinde Avrupa himayesinde yaşayan bir Ermenistan yaratılması hedeflenmiştir. Bu komiteler 1890 senesinden itibaren Ermenilerin yaşadıkları her bölgede ayaklanma başlatmışlardır. Bu bölgelerden biri de geçmişte Karakilise adı aile anılan Ağrı ilidir. Ermenilerin 1894-1895 senelerinde olay çıkardıkları bölgelerden bir diğeri Doğubayazıt'tır. Ermeni ve Müslüman halk arasında uzun süre çatışma yaşanmıştır (Demirel, 2007: 555).

Ağrı ve Doğubayazıt'ta I. Dünya Savaşı'na kadar Ermeni ihtilal komitelerinin baskıları devam etmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeniler ve Müslümanlar arasındaki gerilim devam etmekteydi. Fakat Ermeniler bölgeden tehcir edilmemişlerdir. Ağrı ve Doğubayazıt tehcir kanunu çıkarılmadan hemen önce 15 Mayıs 1915 tarihinde gönüllü Ermeni birliklerinin vermiş olduğu destekle Rus işgaline uğramıştır (Demirel, 2007: 558). 1881\1882-1893 Osmanlı Devleti tarafından yapılan nüfus sayımına göre o dönemde merkez olarak kabul edilen Bayezid'de 8.943 Müslüman, 1.913 Ermeni yaşamaktadır. 1914 senesinde Osmanlı tarafından yapılan bir diğer nüfus sayımına göre

Bayezid Merkezde 20.962 Müslüman, 2.619 Ermeni yaşamaktadır. Bölgenin 15 Nisan 1918’de Osmanlı Ordusu tarafından düşman işgalinden kurtarılmasının ardından Ermenilerin bir bölümünün Rusya’ya, diğer bir bölümünün de yaşananlardan sonra Ermenistan’a göç ettikleri veya az sayıda Ermeni’nin çatışmalar neticesinde ölmüş olmaları olası ihtimaller arasındadır (Demirel, 2007: 558, 559).

Geçmişte Doğubayazıt’ta Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yezidiler bir arada yaşamışlardır. Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımında yörede Müslümanların yanı sıra sayıca az da olsa Hristiyan Ermeni halkın da yaşadığı gözlenmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Ermeniler ve Yezidiler bölgeden ayrılmışlardır. Ermenilerin bölgeyi terk etmesiyle beraber yörede yaşayan Hristiyan ailelerde süreç içinde Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Bu sebeple ilçede Hristiyan ailelerin yaşamadığı düşünülmektedir. Sonradan Müslümanlığa geçen Hristiyan aileler toplumda saygınlığa sahiptirler ve hiçbir konuda dışlanmamaktadırlar. Aileler birbirlerinden kız alıp vererek akrabalık ilişkisi kurmaktadır. Hristiyan olarak yaşamlarını sürdürdükleri zamanda da yöre halkı inançlarına saygı göstermiş ve ibadetlerini özgürce yerine getirebilmişlerdir (Karaduman, 2019: 221-222).

Doğubayazıt geçmiş dönemlerde bir ilim merkezidir. Birçok âlimin, kadıların, şairlerin yetişmesine katkı sağlamıştır. Osmanlı döneminde yöre halkı eğitim sistemini kendisi şekillendirmiştir. Ahmed-i Hânî (1651-1707) döneminde yörede medrese eğitiminin temelleri atılmıştır. Medreselerden mezun olan hocalar şehirlerde ve köylerde dini görevlerinin yanı sıra halkın eğitimiyle de ilgilenmişlerdir. Medreselerden mezun olan hocalar şehirlerde ve köylerde dini görevlerinin yanı sıra halkın eğitimiyle de ilgilenmişlerdir. Medreselerde dini eğitimlerin yanı sıra bilimsel açılardan da toplumu geliştirmek amacıyla eğitimler verilmiştir. Ahmed-i Hânî’nin ölümünden sonra medrese eğitim sistemi öğrencileri tarafından devam ettirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin kuruluşuna kadar sistem bu şekilde devam etmiştir (Karaduman, 2019: 178).

Doğubayazıt ve çevresinde yapılan araştırmalara göre halkın büyük çoğunluğu Müslüman ve Kürt’tür. Yöre halkının geneli Şafii mezhebine mensuptur. Gençler 25 yaşlarına kadar namaz ibadetini devamlı şekilde yerine getirmemektedir. Doğubayazıt isimli eserinde ilçenin coğrafik, sosyal, kültürel ve dini açıdan değerlendirmesini yapan Karaduman kitabın bazı yerlerinde ilçe hakkında kendi gözlemlerine bağlı olarak birtakım değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ona göre günümüzde gençler namaz ibadetini yerine getirme konusunda tembellik yapmaktadır. Bu sebeple ilçede namaz kılma yaşının küçüklükten değil biraz daha ileri yaşlarda başladığını düşünmektedir. Yine de son zamanlarda namaz kılan bireylerin yaş sınırında bir miktarda olsa düşüş yaşandığını

belirtmektedir. İslam'ın şartlarından biri olan zekât verme hem şehir merkezinde hem de köylerde yerine getirilmektedir. Ramazan ayı süresince ya da bayrama kadar halk maddi durumuna göre filtrelerini verirler. Kurban bayramlarında kurban kesmeye dikkat edilmektedir. Ancak 1970'lerde her aile kurban kesmiyordu. Yörede farz ibadetler arasından en çok dikkat edilen husus oruçtur. Hac ibadetini ise maddi yeterliliklere sahip aileler yerine getirmektedir (Karaduman, 2019: 221).

Nora'ya göre toplumların arşivler oluşturmalarının, çeşitli hatırlama etkinlikleri düzenlemesinin altında yatan sebep bazı şeylerin unutulmaya yüz tutmasıdır (Bilgin, 2013: 68-69). Unutulma durumu ile yüz yüze gelmiş olan şeyler anma etkinlikleri aracılığı ile korunur. İnsanoğlu her dönemde bir kolektif belleğe sahip olmuştur. Sahip olduğu kolektif belleği ise törenler, seremoniler ve politikalar aracılığı ile geçmişten bu yana devam devam ettirmişlerdir. Özellikle kolektif belleğin ana yapıları ölü anma törenlerinde daha görünür hale gelmektedir (Traverso, 2019: 13-14). Örneğin, Doğubayazıt Belediyesi ve kardeş belediye olarak görülen İnegöl Belediyesinin katkılarıyla 2017 yılında başlatılan Ahmed-i Hânî Kültür, Sanat ve Turizm Festivali yapılmıştır. Ardından sonraki senelerde de festivalin ikincisi 2018 yılında, üçüncüsü ise 2019 senesinde düzenlenmiştir. Pandemi nedeniyle 2020 ve 2021 senelerinde festival düzenlenememiştir. Bu festivallerin düzenlenmeye başlamasının ana sebebi kıymetli eserleri bulunan önemli bir şair, mutasavvıf ve düşünür olan Ahmed-i Hânî'nin kim olduğunu topluma sağlıklı bir şekilde aktararak, sonraki nesillerin daha bilinçli bir şekilde tanınmasını sağlamak ve bu etkinlikleri geleneksel bir hale dönüştürmektir.

Şekil 12. Ahmed-i Hânî'yi Anma Yürüyüşü 2019¹⁰

¹⁰ <http://www.dogubayazithalkinsesi.com/haber/ahmed-i-Hani-3-kultursanat-ve-turizm-festivali-1-gun-53020.html>.

Bu festivallerde ziyaretçiler ilk olarak Ahmed-i Hânî Türbesi'nin yakınında okutulan Mevlid-i şerif programına katılmaktadırlar. Daha sonra Ahmed-i Hânî'yi anma yürüyüşü başlatılmaktadır. Yürüyüş Ahmed-i Hânî Türbesi'nden başlayarak İshak Paşa Sarayına doğru devam etmektedir. Ardından panelde çeşitli yazarların Ahmed-i Hânî üzerine yaptıkları sunumlar dinlenilmektedir. Bu yolla Ahmed-i Hânî'nin ilmi yönü, hayatı ve öğretileri halka ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Festivaller süresince çeşitli sanatçılar konserler vermekte, yöresel yemek yarışmaları ve futbol turnuvaları gibi etkinlikler düzenlenmektedir. Bunun yanı sıra İshak Paşa Sarayı'nın avlusunda kültür stantları kurulmuş, fotoğraf sergileri yapılmış ve halk oyunları ekibi sahne almıştır. Bu festivaller aracılığıyla şehrin hem doğal ve tarihi güzellikleri tanıtılmakta hem de ziyaretçiler Ahmed-i Hânî Türbesini görme ve kim olduğunu öğrenme fırsatı yakalamaktadırlar.

Bunun yanı sıra Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde son beş yıldır her sene Ulusal Ahmed-i Hânî Sempozyumu düzenlenmektedir. Bu yolla hem Ahmed-i Hânî'yi tanıtmayı hem de anma etkinlikleri aracılığıyla toplumsal bellekte önemli bir alimin korunması hedeflenmektedir. Sempozyumda yayınlanan bildirilerin içeriği Ahmed-i Hânî ile ilgili olabildiği gibi yalnızca Ahmed-i Hânî'nin adını yaşatmak ve anmak üzere de ismi sempozyumlarda kullanılmaktadır. Ahmed-i Hânî ismi toplumsal hayatta saygınlık ve güven kaynağıdır. Bu sebeple onun ismi toplumsal hayatın birçok noktasında kullanılarak kültürel yaşantının ve geleneğin bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Özellikle de son yıllarda Hânî'nin önemi hususunda bir bilinç yükselmesi olduğunu söyleyebiliriz. Yalnızca sözlü kültürün etkisinde kalınmaması, manevi yönünün dışında da sahip olduğu gerçek kimliğinin tanınması ve hurafelerden arındırılması yönünde çalışmalar artmaya başlamıştır.

5. AHMED-İ HÂNÎ' NİN HAYATI VE SOSYAL ÇEVRESİ

5.1. Hayatı

Ahmed-i Hânî Hicri (1061), miladi olarak (1651) senesinde dünyaya gelmiştir. Bugün Ahmed-i Hânî'nin hayatı hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz. Günümüzde tespit edilen bazı bilgilere göre 17. yüzyılda Doğu Anadolu Bölgesinde yaşadığı tahmin edilmektedir. Eserlerinde hayatı ile ilgili elde edilen diğer bir bilgi ise Nakşibendi tarikatına gönül verdiğidir (Türer, 2012: 9). Araştırmalar Hânî'nin Doğubayazıt'ta ya da Hakkâri yakınlarında doğduğunu belirtmektedir. Bu konuda henüz kesin bir kanıya varılmamış olsa da Hânî'nin Doğubayazıt'ta doğduğu üzerine genel bir görüş vardır.

Şekil 13. Ahmed-i Hânî¹¹

Hânî, dini ilimler konusunda kendini ileri seviyede geliştirmiştir. Eserlerinde *Hânî* mahlasını kullanmaktadır. Hânî, mahlasını kullanmasının iki nedeni olabileceği düşünülmektedir. Birincisi, Hanîyan aşiretine mensup olduğu fikridir. İkincisi ise Hakkâri'ye bağlı Hân köyünde doğduğu için Hânî olarak tanınmaktadır (Şinasi, 2008: 5). Osmanlı arşivlerinden elde edilen bilgilere göre miladi 15. yüzyılda Hakkari'nin Hânî bölgesinden gelerek Van'ın Hoşab köyüne yerleşmişlerdir. 16. yüzyılda Safevi Şahı Tahmasb'ın Van'a saldırması üzerine Dıza Sor (Kızıl Kale) köyüne yerleşmişlerdir. Ondan sonra da eski Beyazıt şehrine yerleştikleri rivayet edilmektedir (Özer, 2011: 138).

¹¹ <https://kidega.com/yazar/ehmede-xani-ahmed-i-Hânî-110807/>.

Hakkari'nin Çukurca ilçesine bağlı Hânî köyünden ve aşiretinden olan Hânî'nin Ağrı'nın Doğubayâzıt ilçesinde dünyaya geldiğine dair yaygın bir kanı vardır. Eski kaynaklara göre annesinin adı Gülnigar, babasının adı İlyas'tır. Beyazıt beyinin katipliğini yapan babası yaşadığı dönemin önemli alimlerinden biridir (Çağmar, 2012:17). Osmanlı arşivlerinden edinilen bilgilere göre Hânî'nin babası İlyas'ın bir süre Beyazıt Sinaniyye Medresesinde müderrislik yaptığı kaydedilmiştir. Başka bir kayıttta da miladi 1644'te Beyazıt sancak meclisine divan kâtipliği görevi ile atanmıştır. Osmanlı mahkeme kayıtlarından edinilen bilgiye göre; hicri 1066 yılında Hânî beş yaşındayken babası vefat etmiştir. Annesi Gülnigar'ın da Beyazıt Emiri Karahan'ın kızı olduğu düşünülmektedir. Hânî'nin Ağabeyi Kâsım, tıpkı aile büyükleri gibi molladır. Bir başka bilgiye göre; Peri, Gülizar ve Kettan adında üç kız kardeşinin olduğu da bilinmektedir (Avan, 2011: 393). Görüldüğü üzere Hânî'nin kendisinin yanı sıra diğer aile fertleri de yaşamları süresince ilim öğrenmekle ve öğretmekle meşgul olmuşlardır.

Eğitim hayatına küçük yaşlarda başlanan Hânî ilk olarak Muradiye ve Gülgün medreselerinden eğitim almıştır. Beyazıt'ın dışında Ahlat, Şanlıurfa ve Bitlis gibi değişik şehirlere giderek bilgi yelpazesini genişletmeye çalışmıştır (Çağmar, 2012: 16-17). Hânî buralarda aldığı eğitimi yeterli görmeyerek daha sonraki yıllarda Mezopotamya, İran, Bağdat, Şam, Halep ve Mısır'a giderek çeşitli dallarda eğitim almıştır. Bu medreselerde İslam Felsefesi ve tasavvufu ile Antik Çağ Felsefesi ve Eşarilik ekolünün düşünce sistemini öğrendiği bilinmektedir. Ayrıca bu okullarda şiir ve sanat tekniklerini de öğrenerek bilgi hazinesini geliştirmiştir (Aykaç, 2011: 179). Hayatı boyunca ilim öğrenme ve kendi kendini geliştirme gayreti içinde olan Hânî, yaşadığı çağın fikri dünyasında önemli bir yer edinmeyi başarmıştır.

Hânî eğitimini tamamladıktan sonra memleketi Doğubayâzıt'a dönerek bir mescit ve medrese inşa eder. Burada imamlık ve müderrislik görevlerini icra eder. İnşa ettirdiği camii de din derslerinin yanı sıra felsefe eğitimi de vermiştir (Özer, 2011: 140). Bunların yanı sıra babası ve ağabeyi gibi Mir Muhammed'in sarayında divan kâtipliği görevini de bir süreliğine üstlenmiştir. Bu özellikleri onun yaşadığı dönemin ilm-i siyasetini iyi bilen önemli düşünürlerinden biri olduğunu göstermektedir (Aykaç, 2011: 179). Bu görevi üstlendiği sıralarda yirmili yaşlarda olan Hânî, divan kâtipliği görevini bir müddet yaptıktan sonra kendini ilme adamaya karar vererek saraydaki vazifesinden ayrılmıştır. O dönemde bölgenin önemli kültür merkezlerinden biri olan Cizre'de *Mem û Zin* adlı manzum tarzdaki eserini kaleme almaya başlamıştır (Şinasi, 2008: 6).

Yaşadığı coğrafyada filozof öğretmen olarak bilinen Hânî'nin (1701-1707) tarihleri arasında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Hânî'nin bir müddet bölgenin kültür merkezi olarak kabul edilen Cizre'de (Şırnak'ın en büyük ilçesi) bir süre yaşadığı ve ardından Doğubayâzıt'a dönerek 1119/1707 yılında orada vefat ettiği varsayılmaktadır. Talebelerine bıraktığı vasiyet üzerine, eğitim verdiği medresenin ve imamlık yaptığı caminin yakınına defnedilmiştir (Geçit, 2011: 175-177). Hânî'nin türbesi İshak Paşa Sarayı'nın 500 metre doğusunda yer almaktadır. Hânî, Doğubayâzıt halkı tarafından veli olarak kabul edildiğinden 1991 yılında yöre halkı ve Doğubayâzıt Belediyesi tarafından mezarının üzerine kümbet yaptırılmış ve etrafı geniş bir bahçe ile çevrilmiştir (Gültekin, 2012: 34).

Hânî Doğubayazıt'ta yaşayan insanlar için kutsal bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Bir konu hakkında konuşurken onun adına yeminler edilmekte, askere gidecek olan gençler ve düğünü olan evli çiftler hayırlı işlerinden hemen önce Hânî'nin türbesini ziyaret ederler (Bulut, 2007: 502). İncelenen metinlerin birçoğunda Hânî'nin evlilik yapıp yapmadığına dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Bazı metinlerde kesin olarak evlenmediği belirtilirken, bazılarında ise konuya dair kesin bir veriye ulaşılamadığı belirtilmektedir.

5.2. Yaşadığı Dönem

Hânî'nin 9 ile 10 yaşlarında olduğu varsayılan 1660 senesinde; Bitlis, Hakkâri ve İmadiye Kürt beylikleri Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir. Tıpkı aile büyüklerinin yaptığı gibi Ahmed-i Hânî'de genç yaşlarda divan kâtipliği görevini üstlenerek Osmanlı Devlet memuru olarak, Bayezid Miri Mir Muhammed'in yanında görev yapmıştır (Yıldırım, 2011: 24). Hânî, sarayda kâtiplik görevini üstlenmiştir ancak hangi tarihte ve ne kadar süreliğine bu görevi üstlendiği hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. İran Serdar'ı ile yapılan bir anlaşmayı Mir Muhammed adına imzaladığı ve Mirliği temsil etmek üzere zaman zaman İstanbul'a da gidip geldiği rivayet edilmektedir (Çağmar, 2012: 18). Başka bir rivayete göre; Hânî 1674 senesinde Mir Mehemed Pır Bela'nın İshak Paşa Sarayı'nın ilk temellerini attığı sırada dua etmiştir (Baycan, 2009: 475).

Hânî yaşamı süresince beş Osmanlı sultanı (IV. Mehmet, II. Süleyman, II. Ahmet, II. Mustafa, III. Ahmed), üç Safevi şahı (II. Abbas, I. Süleyman, I. Hüseyin) ve üç Bitlis beyi (Mîr Ali Han, Murtaza Qûli Han, Xiyas Beg) görmüştür. Osmanlı-İran savaşları Hânî'nin doğumundan önce ve yaşadığı dönem süresince etkisini arttırarak devam etmiştir. 1501 yılında Şah İsmail topraklarını genişletmek amacıyla Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı

Osmanlı topraklarına saldırır. Bölgede yaşayan bazı Kürt emirleri kendi içlerinde bağımsız olmak kaydıyla Şah İsmail'e bağlı olacaklarını bildirmek üzere Tebriz'e giderler. İran Şah'ı teklife sıcak bakmayarak bu Kürt emirlerini tutuklar ve bir süre sonra serbest bırakır (Yıldırım, 2011: 24).

Yavuz Sultan Selim dönemine gelindiğinde kendi içlerinde serbest olmak şartıyla bölgedeki birçok Kürt beyi Padişah'a bağlılıklarını bildirirler. 1514 yılında Osmanlı ve İran güçleri arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'nda Yavuz Sultan Selim'in yanında yer alarak savaşın kazanılmasında önemli bir rol oynamışlardır. Kürt beylerinin savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasında etkili olan bir başka hususta; Osmanlı Devleti'nin kendileri gibi Sünni mezhebe bağlı olmasıdır. Savaşın ardından Diyarbakır, Mardin, Urfa, Rakka ve Musul gibi bölgeler ciddi ölçüde Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine geçmiştir. Ardından Yavuz Sultan Selimle yapılan bir antlaşmaya göre; coğrafyada kurulan 55 Kürt beyliği dış saldırılara karşı Osmanlı'nın yanında savaşmak ve devlete belirli bir oranda vermek üzere anlaşılır (Yıldırım, 2011: 25). Kısacası Hânî'nin yaşadığı dönem Osmanlı ve İran devletlerinin çatışma halinde olduğu bir zamana denk gelmiştir.

5.3. İlmî Kişiliği

Hânî, ailesinden edindiği bilgi birikimi ve kendi çabaları neticesinde öğrendiği bilgileri toplumun faydasına olacak şekilde kullanmıştır. Bu nedenle eserlerini yazarken halkın bilgilendirilmesini esas almıştır. Halkın dini ve manevi açıdan terbiyesini hedeflediğinden Arapça eğitimini oldukça önemsemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere İslami düşünce ve ilmi hususunda entelektüel alt yapısı sağlam bir aileden gelmektedir (Dündar, 2017: 223). Gelişimini belirli bir çerçeveye sınırlamayan Hânî; Bağdat, Şam ve Halep medreselerinde Antik Çağ felsefesi ve düşünürlerinin fikirlerinin yanı sıra İslam felsefesinin ve düşünürlerin fikirlerini de öğrenmiştir. Her şeyin eğitimle mümkün olacağına inandığından insana büyük bir önem affetmiştir ve yaşamını da bu yönde inşa etmiştir (Baycan, 2009: 474-475).

Hayatının son dönemlerinde kendi adını verdiği bir medrese kurmuştur. Medresede Arapça eserler üzerinden İslam kültürünü ve terbiyesini çevresindeki gençlere aktarmaya çalışmıştır. Ayrıca Kürtçe olarak kaleme aldığı *Nûbahârâ Bıçûkân* ile *Eqideya İmanê* adında kendi yazmış olduğu eserleri de medresede okutmuştur (Yıldırım, 2012: 47, 50). Hânî özellikle 7 ile 14 yaş arasındaki dönemi bilgi öğrenme açısından en doğru zaman olarak gördüğünden bu yaşları hasat ve ekim zamanı olarak nitelendirmektedir (Kösedağ ve Erdem:

2018: 7). Bu eserleri yörenin çocuklarına okutmasında iki temel gayesi vardır; ilki, İslam medeniyetinin dilinin Arapça olmasıydı. İkinci bir neden de İslam'ın ve imanın esaslarının anadilleri vasıtasıyla çocuklara daha iyi öğretmektir. Ömrünü İslami ilim ve kültürünü öğrenmeye ve öğretmeye adanmış bir alim olan Hânî eserlerini büyük oranda anadili olan Kürtçe kaleme almıştır. Hânî, Kürtçenin yanı sıra Türkçe, Farsça ve Arapçayı da çok iyi bilmektedir (Çağmar, 2012: 18-24).

Hânî'nin en temel özelliği halk kültürünü içselleştirilmesi ve yaygınlaştırmaya çalışmasıdır. Hânî, insana büyük önem atfetmektedir. Bilimi aydınlığa ulaştıran bir yol, sanatı ise güzelliğin sembolü olarak görmektedir. Bu nedenle bilime ve sanata aynı ölçüde değer biçmiştir (Beyaz, 2012: 110-111). İnsan iradesinin ve aklının gelişmesinin yolunun ilimden geçtiğini belirtmiştir. Öğrenilen bilgilerin yaşama geçirilmesi ve üzerine yenilerinin eklenmesinin önemli bir konu olduğunu her zaman dile getirmiştir. İnsan aklının olgunlaşmasının yolunun edinilen bilgi dağarcığını artmasına bağlamaktadır. Akılcılık ekolünü benimseyen Hânî, akla uygun davranmanın erdemli bir yol olduğunu düşünmüştür. Ona göre insan özgürlüğün yolu eğitimden geçmektedir. Cahil insan prangalarla çevrilidir. Ancak ilim yoluyla bu prangalardan kurtulabilir. İnsan varlığının bir parçası olan nefiste irade gücü yoktur. Bu nedenle aklın ışığında hareket ederek nefsin dizginlenmesi gerekmektedir. Çünkü insanı üst bir varlık konumuna getiren yegane şey akıldır (Baycan, 2009: 476).

Hânî, eğitim anlayışını özgürleşme fikri üzerine kurgulamıştır. İnsanın hedeflerine ulaşmasını sağlayan yegâne yolun zorbalık ve şiddetten değil; eğitim, hoşgörü ve sabırdan geçtiğini düşünmektedir. Bu nedenle Hânî kalem kılıçtan keskindir anlayışı ile hareket ederek, yöntem olarak eğitimi seçmiştir. Eğitilmemiş ve bilinçsiz bir toplumun özgürleşmesinin imkânsız olduğunu savunmaktadır. Eğitim almamış bir insanın ne kendisine ne de ülkesine karşı sorumluluklarını yerine getiremeyeceğine inanmaktadır. Hangi işle meşgul olunursa olsun o işin titiz ve cezbedici bir şekilde yapılmasını önermektedir (Baycan, 2009: 476-477). Görüldüğü üzere Hânî akılcılık ekolünün savunucularından biridir. Eğitime büyük önem atfetmiştir. Bu bağlamda Ahmed-i Hânî'yi biraz daha yakından tanımak ve ilmi derinliğini betimlemek için eserlerine göz atmak gerekmektedir.

5.4.Eserleri

Hânî'nin bilinen başlıca dört eseri vardır. Bunlar; Nûbahârâ Bıçûkân, Akîdayâ İmân, Dîvân ve Mem û Zin' dir. Eserlerini sıra ile tanıyacak olursak; Hânî'nin günümüzdeki en bilindik eseri *Mem û Zin'*dir. Hânî edebi nitelikteki eserlerinin yanı sıra dini içerikte yazılarda kaleme almıştır. Çocuklara din eğitimi vermek amacıyla yazdığı eseri *Nûbahârâ Bıçûkân'*dir. Müslüman gençlere İslam'ın esaslarını öğretmeyi hedeflediği eseri *Akide-i İman'*dir. *Dîvân* adlı eserinde ise lirik ve tasavvuf temalarda şiirler yazmıştır.

5.4.1. Nûbahârâ Bıçûkân (Çocukların Baharı)

Arapça-Kürtçe manzum bir sözlük olan eser 1094/1683 senesinde yazılmıştır. Klasik manzum sözlük geleneğini birebir yansıtan kitap; bir giriş ve her biri farklı ölçülerde yazılan 13 bölümden meydana gelecek şekilde tasarlanmıştır. Eserin giriş bölümünde Kur'an-ı Kerim öğrenmeye başlayan çocuklara dil bilgisi öğrenirken kolaylık sağlaması amacıyla ele alındığı bildirilir. Sözlük olarak Yûsuf Ziyâeddîn Paşa'nın *El- Hediyyetü'l- Hamîdiyye fî'l- Lugati'l-Kürdiyye* adlı kitabının ek bölümünde yayınlanmıştır. Daha sonra Zeynelâbidîn Zinâr tarafından, Latin harflerine çevrilerek basılmıştır. Aynı isimle Ahmet Hilmi, *el-Kûgî ed- Diyârbekrî Gülzârâ Hamûkân Şerhâ Nûbahârâ* ismiyle sözlüğe şerh yazmıştır (Karabey, 2007: 431).

Eser, çocuklara ve eğitimcilere rehber olması düşüncesi ile pedolojik tarzda kaleme alınmıştır. Kitapta eğitimin temel ilkelerine değinilmiştir. Hânî eğitimin temel gayesinin insanları özgürleştirmek olduğunu düşünmüştür (Ceylan, 2011: 73-74). Ezbere eğitim sisteminin ağırlıkta olduğu medreselerde ezberi kolaylaştırmak amacıyla özellikle manzum tarzda oluşturulmuş bir sözlüktür. Eser bazı açılardan ilk olma niteliği taşımaktadır. *Nûbahârâ Bıçûkân*; Kürtçe 'de ilk manzum tarzda, iki dilde yazılan sözlüğüdür. Sözlük yaklaşık olarak 220 beyitten ve 1000'den fazla Arapça kelimeyle, Kürtçe karşılıklarını içermektedir. 13 bölümden oluşan sözlük manzum tarzda hazırlandığı için alfabetik sıralamaya göre düzenlenmemiştir. Kelimeler Arapça-Kürtçe ve Kürtçe-Arapça şeklinde sıralanmıştır. Hânî eserin Osmanlı medreselerine gitme imkânı olmayan kırsal kesimde yaşayan Kürt çocuklarına ders kitabı mahiyetinde okutulmasını istemiştir (Özer, 2011: 148). *Nûbahârâ Bıçûkân* adlı kitabında şu sözlerle kitabı neden yazdığını açıklamaktadır:

“Vêk êxistin **Ehmedê Xanî**
Navê **Nûbahârê Bîçûkân** [lê] danî

“**Ahmed-i Hânî** onları bir araya getirmiş
İsmine de “**Nûbahârê Bîçûkân**” demiş

Ne ji bo sahib-rewacan
Belkî ji bo bîçûkêd Kirmancan
Wekî ji Qur'anê xilas bin
Lazim e li sewadê çavnas bin

İlim sahipleri için değil bu turfanda kelimeler
Sadece Kürt çocukları içindir bu eser
Çünkü Kuran'ı okuyup hâtmederken
Okuyup yazmaya aşına olmalılar hemen

Da bi van çend reşbelean
Li wan tebî 'et-melekan

Ki bu birkaç müsvedde yazılarla
O melek tabiatlı, masum çocuklara

Derê zêhnê vebîtîn
Herçî dixûnin zehmet nebîtîn”
(Hânî , 2016: 20, 21).

Açılsın diye zihin kapıları ardına kadar
Zorluk çekmesinler her ne okursalar”

Eğitimin toplumsal yaşamdaki en büyük hazine olduğuna ve bir kimsenin ilim öğrenmeye başlayarak cehalet zincirlerini kırma yolunda büyük bir adım atacağına inanan Hânî, manzum tarzda yazdığı sözlüğünde şu sözlerle ilim öğrenen insanların değerleneceğini anlatmaktadır:

“Herçî bi 'ilmê, cehl kir mubeddel
Sifré xwe wî kir, bi zêr mukellel”
(Hânî, 2016: 38, 39).

“Her kim cehlîni ilme etmiş tebdil
Bakırını altına kalbetmiştir bil”

Bizden yüzyıllar önce yaşamış olan büyük alim Ahmed-i Hânî, o dönemde bilginin en önemli güç olduğunun mesajını vermiştir. Günümüzde bilginin mahiyetinin ne kadar önemli olduğunu göz önünde tutacak olursak, yalnızca bireysel olarak değil toplumsal açıdan da diğer medeniyetlerle rekabet edebilmemizin kilit noktasının ilim öğrenmekten geçtiğini bu dizelerle aktarmıştır:

“Ger te divêtin ku beraber nebîtîn kes bi te ra
'İlmê bixwîn hem 'emelî tu bike şin 'et ji xwe ra”
(Hânî, 2016: 62, 63).

“Kimsenin sana yetişmesini istemiyorsan eğer
İlim oku, amel etmeyi de kıl kendine hüner”

Hânî, Nûbahârâ Bıçûkân kitabında, çocukların eğitim almaları ve topluma faydalı bireyler olmaları yönünde hayati tavsiyelerde bulunmaktadır. Eğitimin toplumun nezdinde bir insanı daima yücelteceğine, cehaletin ise aksi yönde kibre neden olacağına inandığından, insanların ilmin ışığından muvaffakiyetle faydalanması gerektiğini düşünmüştür. Aklın ve eğitimin ışığında, körü körüne bağlanılan inanışların ve geleneklerin zincirinden bu yöntemle kurtulabileceğine inanmıştır. Hânî, Nûbahârâ Bıçûkân ile çocukları, Eqideya Îmanê ile gençleri hedef kitle olarak seçmiştir. Bu yolla çocukları ve gençleri eğitmeyi ve bir amaç doğrultusunda nasıl yaşanabileceği hususunda bilinçlendirmeyi hedeflemektedir (Beyaz, 2012: 110-112). Hânî'nin yaşadığı dönemde ilim dili Arapça'dır. İlme ve eğitime büyük önem atfeden Hânî eserlerini Arapça, Kürtçe, Osmanlıca ve Farsça dillerinde yazmıştır (Aykaç, 2011: 180).

5.4.2. Eqideya Îmanê (İmanın Esasları)

Hânî'nin bu eseri İslami literatürde akaid olarak isimlendirilen ilim alanının kapsamına girmektedir. Çocukların Baharı adlı eserini yazdıktan dört yıl sonra 1687 yılında Eqideya Îmanê (İmanın Esasları) isimli eserini kaleme almıştır (Yıldırım, 2011: 33). Bu kitap Ehl-i Sünnet anlayışına göre iman ve inanç esaslarının işlendiği 70 beyitten oluşan Kürtçe bir kitaptır (Özer, 2011: 149). Çocukların Baharı eserinde temel Kürtçe ve Arapça kelimelerin öğrenilmesini hedeflemiştir. Mesnevi tarzında yazdığı Eqideya Îmanê kitabı ile de Kürt gençlerinin kendi anadillerinde İslam inanç esaslarını öğrenmelerini istemiştir. Bu eser İslami ilimler dalında Kürtçe kaleme alınmış ilk metindir. Tıpkı önceki kitabı Nûbahârâ Bıçûkân 'da olduğu gibi bu kitabının da medreselerde okutulmasını istemiştir. Hânî'nin bu eserini de diğer akaid tarzında yazılmış olan kitaplarda olduğu gibi üç ayrı kategoriye ayırmak mümkündür. Bu kategoriler şu şekildedir; ilahiyat, nubuvvat ve sem'iyattır. İlahiyatta; Allah ile ilgili meseleler, nubuvvat' ta; Peygamberlikle ilgili konular, sem'iyatta'da ise metafizik olgularla ilgili hususlar ele alınmaktadır (Yıldırım, 2011: 33). Eqideya imane' de çoğunlukla İslam'ın Eş'arî fırkasını benimseyerek yazdığı eserinde, kimi zaman Maturidi fırkasının akaid anlayışını tercih ederek “*Mutezile, Cebriye, Müşebbihe, Mücessim ve Şia*” mezheplerinin görüşleri akli ve nakli delillerce çürütmeye çalışmıştır (Dündar, 2017: 227).

Yukarıdaki açıklamalarda Ahmed-i Hânî'nin Eqideya İmane adlı kitabında, geçlere İslam ahlakını ve şuurunu öğretmeyi ilke edindiğini belirtmiştik. Akaid tarzında kaleme aldığı eserinde İslam'ın şartlarının ve iman şartlarının neler olduğunu şu dizelerle

aktarmıştır:

[*RUKNÊN ÎSLAMÊ*]

“Ger dipirsîtî kesek rukne di Îslamê çî ne
Bej şehadetdan e hem pênc weqt nimêj û rojî ne
ona

Hem zekât û fitre hem ya dî tewafa Ke' bê ye
Ger hebit xercî, nebin çu mani' û çu dujmine”
(Hânî , 2016: 90, 91).

[*ÎSLÂM'IN ŞARTLARI*]

“İslam'ın rûkûnleri nedir diye kim sorarsa sana
Kelime-i şehadet, beş vakit namazla oruçtur, de
Hem zekâtla fitredir, sonra etmektir Kâbe'yi tavaf
Varsa eğer yolda güvenlik ve cepte masraf”

[*RUKNÊN ÎMANÊ*]

“Çi ye îman di esil da? Bi luxet bawerî ye
Tu bizan qenc ku ew bawerî înca bi çî ye

Bi Xudê û bi kitêban bi resûl û melekân
Bike bawer kû şerr û xeyr bi teqdîra wî ye

Bi yeqîn hem tu bizane ku qiyamet heqq e
Herçî evrenge nezani meger ew Rafizî ye”
(Hânî , 2016: 90, 91).

[*ÎMÂNIN ŞARTLARI*]

“Nedir iman? Lügatta inanmaktır aslında
İnanmanın neye olduğunu iyice bil, ki o da:

İmandır Allah'a, kitaplara, peygamberlere ve meleklerle
Hem şerrin ve hayrın Allah'ın takdiriyle gerçekleştiğine

Hem yakîn ile bil ki, haktır yevm-i kıyâmet
Her kim bu şekilde inanmazsa, Râfizî'dir elbet”

5.4.3. Mem û Zin (Mem ve Zin)

Yazar, Mem ile Zin'i 17. yüzyılda Kürtçe'nin Kurmanci lehçesiyle yazmıştır. Mem ile Zin 1393 yılında yaşanan dramatik bir aşk hikayesidir. Hikâye Cizre' de geçmektedir. Aşıkların kabri de Şırnak'taki bir türbededir. Mem ile Zin eseri kapsamlı bir şekilde değerlendirildiğinde sıradan bir aşk hikayesi olmanın ötesinde olduğu anlaşılmaktadır. Eser felsefî, dini, tasavvufî ve sosyal anlamlar taşımaktadır. Bu niteliklere sahip olması edebiyat dünyasında önemli bir yer edinmesini sağlamıştır. Hikayede öz itibarı ile iki kişinin İslam ahlakı ile arınarak, kutsal bir yolda ilerlemesi ele alınmaktadır (Hânî, 2018: 9). Klasik Osmanlı Mesnevi türlerinde olduğu gibi eser 60 bölümden oluşmaktadır. Hânî Doğu bölgelerinde bilinen 'Memâ Alan' destanını *Mem û Zin* adını verip, tasavvufî bir boyut kazandırarak yeniden yazmıştır (Baz, 2019: 11).

Kitapta siyasi ve idari fikirlerinin yanı sıra o dönemin yönetim tarzını ve toplumsal yapısına dair özellikleri de yansıtmıştır. Bunu da metinde adı geçen karakterler üzerinden yapmıştır. Örneğin, Mem ile Zin iyiliğin ve çaresizliğin sembolüken, Bekir kötülüğün ve riyakarlığın sembolü olarak gösterilmiştir. Mesnevi’de Genceli Nizâmî, Mevlâna ve Fuzûlî’nin etkisinin yanı sıra Muhyiddîn-i Arabî’nin Vahdet-i Vücut felsefesinin etkisine birçok bölümde rastlanılmaktadır. Ahmed-i Hânî esere başlamadan hemen önce Allah’a ve Hz. Muhammed’e övgülerde bulunur ve ardından da asıl konuyu anlatmaya koyulur. Hânî’nin mesneviye kattığı en büyük inceliklerden biri de müstehcen anlatımlardan uzaklaşarak, metaforlar aracılığıyla aşk hikâyesini aktarmasıdır (Karabey, 2007: 432).

Mem û Zin mesnevisinin romanlaştırılmış halinde hikaye kısaca şu şekilde geçmektedir; çok eski zamanlarda Cizre’de Botan Beyi olarak bilinen Zeyneddin’in Sîfî ve Zin adında iki kız kardeşi vardır. Beyin kız kardeşleri yörede güzellikleri ile nam salmışlardır. Hikâyenin ana karakterlerinden olan bu iki genç kız, tebdili kıyafetler içinde bütün halkın katıldığı Nevruz kutlamalarına giderler. Orada kendileri gibi kılık değiştirmiş şekilde kutlamalara katılan Tâcdîn ve Mem ile karşılaşır. Görür görmez birbirlerinden çok etkilenen bu gençler yüzüklerini birbirlerine vererek kutlamadan ayrılırlar. Birbirlerinin kim olduğu konusunda en ufak fikre sahip olmayan bu gençler uzun süre aşk acısı çekerler.

Kutlamadan geldikten sonra kızların durgunlaştığını fark eden dadıları Heyzebun, neden bu kadar acı çektiklerini ısrarla öğrenmeye çalışır. Dadılarının ısrarına dayanamayan kızlar, Nevruz kutlamalarında tanıştıkları melek yüzlü gençlerden bahsederler. Kızların üzüntülü hallerine dayanamayan dadıları bilge kişiye giderek yüzüklerin sahiplerinin kim olduğunu öğreneceğini söyler. Bilge kişi yüzüklere baktığında iki gencin de birbirinden iyi kişiler olduğunu söyler. Gençlerden birinin bey soyundan geldiğini, ötekini de Katipoğullarından olduğunu bildirir. Bilge kişi, dadıya hekim kılığına girerek mahalle mahalle gezip aşk acısı çeken iki gencin olup olmadığını araştırmasını söyler. Bu şekilde gençlere ulaşabileceğini ve o gecenin nişanesi olan Sîfî ve Zin’in yüzüklerinin gençlerin parmağında göreceğini söyler.

Dadı, bilge kişinin sözlerine kulak vererek hekim kılığına girer ve hasta iki gencin olduğu söylenen bir eve gider. Gençlere kendini tanıtarak onlara kendi yüzüklerini gösterir ve kızların da kendileri gibi aşk acısı çektiğini bildirir. Kızlar hakkında bilgi edinen Mem ile Tâcdîn uzun zamandan sonra ilk kez yaşadıklarını hissederler. Dadı gençleri bulduğunu ve kim olduklarını söylemek üzere kızların yanına döner. Dadının güzel haberlerini işiten kızlar tekrar onun aracılığıyla gençlere haber gönderirler. Kızların kendilerini kabul ettiğini ve ağabeyleri Zeyneddin’den kendilerini istemeleri için en kısa sürede ailelerini görücü olarak

göndermelerini isterler. Gençler arasında ilk olarak Tâcdîn Sîti'yi istemeye gider. Bohtan Beyi, divan vezirin oğlu olan Tâcdîn'e, Sîti'yi büyük bir mutlulukla vermeye kabul eder.

En yakın arkadaşları Tâcdîn ve Sîti evlendikten sonra, Mem ile Zin ayrılık acısını yüreklerinde daha derin yaşamaya başlarlar. Tâcdîn evlendikten kısa bir süre sonra beyin kapısında duran Bekir'in kötü niyetli biri olduğunu fark eder ve beyi onu kapıdan uzaklaştırması konusunda uyarır. Beyde, kimi zaman kirli işleri yapmak üzere Bekir gibi adamlara da bu kapıda ihtiyaç duyulduğunu söyler. Bekir, Tâcdîn'in kendisinden hoşlanmadığını anlayınca beyi, Tâcdîn'e karşı doldurmaya başlar. Tâcdîn'in beyden habersiz bir şekilde, Zin'i Mem'e verdiğini söyler. Bunu duyan bey çok sinirlenir ve Zin'i asla Mem'e vermeyeceğini söyler. Bu durum iki aşığı derin acılara salar. Yaptıkları ile yetinmeyen Bekir beye yalanlar söylemeye devam eder. Botan halkının Mem ile Zin'in hakkında konuştuklarını, art niyetli bir dille anlatarak türlü iftiralarda bulunur. Duyduklarından sonra daha fazla sinirlenen bey, Mem'i zindana atar.

Bu olaydan sonra iki aşığın çilesi katlanarak artmaya devam eder. Arkadaşlarının haline kahrolan Tâcdîn ve Sîti'nin ellerinden onlar için yapılacak hiçbir şey gelmez. Uzun süre zindanda kalan Mem, her nefsin ölümü tadacağını daha iyi fark eder ve kalbini her türlü kirden arındırır. Hapsedildiği yer bir zaman sonra onun için adeta ev haline gelir. Fakat Tâcdîn en yakın arkadaşının bu durumda olmasına katlanamaz ve onu silah zoru ile de olsa bu durumdan kurtarmaya karar verir. Bey'e elçi ile haber göndererek Mem'i özgür bırakmasını ister. Bey Bekir'in art niyetli sözlerine tekrar kulak vererek elçiyi kandırır ve Mem ile Zin'i evlendireceğinin müjdesini Tâcdîn'e iletmesini söyler. Ancak bey Harem'e gidip Zin'in perişan hali ile karşılaştığında gerçekten pişmanlık hisseder ve Mem ile Zin'i evlendirmeye karar verir.

Dostları zindana giderek Mem'e beyin kendisini affettiğini ve Zin ile evlendireceğinin müjdesini verirler. Bunları duyan Mem, kendisinin artık beyin huzuruna gitmeyeceğini, yalancı beyin kapısında gerçek padişahın yolunu bulduğunu söyler ve teklifi reddeder. Mutluluğunun ahiret hayatına kaldığını söyledikten hemen sonra vefat eder. Mem'in vefat ettiğini duyan Tâcdîn, Bekir'i ilk gördüğü yerde öldürür. Bekir'in cesedi mezarlıkta bulunur ancak hiç kimse ona sahip çıkmayı istemez. Diğer herkesin aksine Zin, Bekir'in haline acır ve ağabeyinden Bekir'e merhamet etmesini ister. Her ne kadar onlara kötülük ettiyse bile aşklarının bu derece temiz kalmasının ve yüce makama erişmesinde Bekir'in yadsınamaz bir payı olduğunu söyler. Bekir'in mezarının da Mem'in türbesinde olması gerektiğini söyler. Çünkü Mem ile yüce makama eriştiklerinde Bekir'in aşklarına şahitlik etmesini ister. Zin'de Mem'in cenaze töreninde mezarının üzerinde ağıt yakarken

ruhunu teslim eder ve aşığı ile aynı mezara defnedilir.

Yukarıda değinildiği gibi hikâyeye mecâzî aşk şeklinde başlayıp, hakiki aşka doğru evirilen mesnevi tarzında kaleme alınmış bir eserdir. Tasavvuf edebiyatında geçmişten bu yana, bu tarzda kaleme alınmış birçok eser vardır. Örneğin, Leyla ve Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Gül ü bülbul ve Hüsn-ü Aşk ilâhî aşkı ele alan eserlerden sadece birkaçıdır. Mem û Zin’de yukarıda bahsi geçen eserlerde olduğu gibi ilâhî aşkı konu edinen bir eserdir. Ahmed-i Hânî Mem û Zin’i Kürtçe kaleme almıştır (Baz, 2019: 11). Mem û Zin eserinin son bölümünde Hânî eseri tamamladığı sırada 44 yaşında olduğunu bildirir (Gültekin, 2012: 38). Mem û Zin’in yazımı tam olarak beş yıl sürmüştür. Öteki mesnevilerden farkı iki aşığın ve iki de maşuk’un olmasıdır (Aslanoğlu, 2018: 2018). Ahmed-i Hânî’nin bugünkü şöhretine kavuşmasını sağlayan bilinen en önemli eseridir. Bu eser yaklaşık 3000 beyitten meydana gelmektedir. Eserin yazıldığı beyitlerde aruz vezni olarak *Mef ‘û lû/ Me fâ ‘i lûn/ Fe ‘û lûn* kalıbı kullanılmıştır (Karabey, 2007: 432).

Mesnevi tarzında yazılan eser ilk olarak 1335/1919 tarihinde İstanbul’da Kürt Tamim-i Ma’arif ve Neşriyat Cemiyeti aracılığıyla yayımlanmıştır. Mem û Zin üzerine doktora tezleri yazılmıştır. Mesela; Margareta B. Rudenko, 1962 yılında Moskova’da Rusça çevirisi ile yayımlamıştır. Ayrıca 1991 senesinde Mem û Zin üzerine İngilizce doktora çalışması da yapılmıştır. Süleymaniyeli Hacet Tevfik’te 1925 yılında Mem û Zin ’i Soranice piyes tarzında kaleme almıştır (Karabey, 2007: 432-433). Son olarak 1991 senesinde Mem û Zin Türkiye’nin ilk Kürtçe filmi olma özelliğiyle gösterime girmiştir. Ancak o dönem yasaklı filmler arasında olduğundan dolayı aradan uzun yıllar geçtikten sonra tekrar gösterime girebilmiştir.

Türkiye’de ve yurt dışında bilim insanlarınca yapılan araştırmalarda Hânî’nin İslamiyet’i bir üst kimlik olarak yansıttığı gerçeği ön plana çıkarılmamaktadır. Hânî Kürt kimliğini günümüzde yansıtıldığı manada kullanmamıştır. Bu nedenle Mem û Zin eserinde yer alan bazı bölümlerin eserin ilk hali olup olmadığı hususunda bazı şüpheler vardır. Eserin şüphe uyandıran bölümlerinde gelecek yüzyıllara ait fikirler ve görüşler yer almaktadır. Bu durumu ilk olarak ortaya çıkaran kişi Hollandalı antropolog ve sosyolog Martin V. Bruinessen’dir. Bugün Hânî’nin kendi el yazmalarına sahip olmadığımız için 1919 senesinde İstanbul’da yayımlanan eser üzerinden genel olarak çalışmalar yürütülmektedir. Rus bilim adamı Rudenko Doğu Anadolu bölgesindeki 10 el yazması Mem û Zin mesnevisini toplayarak karşılaştırdığını ve bunların hepsinin birbirleri ile aynı olduğunu söylemiştir. Ancak Rudenko tarafından toplanan el yazmaları kamuoyuyla paylaşılmadığından dolayı gerçekliği hususunda tam olarak emin olamıyoruz. Bu bağlamda

17. yüzyılın en önemli değerlerinden biri olan Hânî'yi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya görüşü çerçevesinde değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır (Karabey, 2007: 433-434).

Günümüzde Ahmed-i Hânî'nin söylemleri zaman zaman geri plana itilerek, gerçek profilinin dışında bir kimlik yaratmaya çalışan yaklaşımlar vardır. Bunun sonucunda her kesimin kendine özgü bir Hânî profili yarattığı gözlenmektedir. Hânî öncesi klasik Kürt edebiyatında nitelikli metinler üretilmesine rağmen, ondan öncesinde Kürt edebiyat geleneği yokmuş gibi bir durum lanse edilmektedir. Ancak, Mem ü Zin eserinde önceki Kürt şairlere atıf yaparak onların memnuniyetini kazanmak ister. Hânî felsefe ile ilgili bir eser yazmamış olmasına rağmen Aristo'dan ve Farabi'den sonra üçüncü öğretmen olarak nitelendirilmektedir. Bütün bunların dışında Hânî, hakkında söylenenlerin ötesinde bir alimdir. Mem ü Zin adlı eserinde kendisinden çok önce anlatılan bir destanı yeniden mesnevi kalıbına uyarlayarak aşk hikayesi tarzında sunduğunu belirtir ve bir anlatıcı kimliği ile sunar (Tek, 2018: 415-417).

Eser bazı kesimlerce gerçek kimliğinden kopartılarak, modern dünyanın kavramları ile ideolojik bir temele oturtulmaya çalışılmaktadır. Hânî'nin söyledikleri aşırı yoruma tabi tutularak edebi bağlamından koparılmaktadır. Fransız ihtilalinden çok önce milliyetçilik fikrini ortaya attığına dair bir düşüncenin bilimsel bir temeli yoktur. Hânî'yi bu şekilde yorumlamak, içinde olduğu klasik Kürt edebiyat geleneğinin dışına itmek olacaktır. Çünkü kendisi Kürtçe mesnevisi aracılığıyla hem Kürt dilinin hem de şahsi kabiliyetinin yeterliliğini sergilemeye çalışır (Tek, 2018: 418-422). Bu bağlamda Hânî'yi çağının ötesinde gelişen akımların fikir babasıymış gibi göstermek ona büyük haksızlık olacaktır.

5.4.4. Dîvân

Abdurrahman Durre esere “*Şerha Dîwana Ehmedê Hânî Felsef û Jiyana Wî*” adıyla şerh yazmıştır. Kitap, Avesta Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. Şerhte beyitler hem Arapça olarak hem de Latin harflerindeki karşılıklarıyla yazılmıştır. Divandaki şiir sayısı her baskıda değişiklik göstermektedir. İlk defa Mele Mahmûd Beyazidi tarafından divanındaki şiirlerin bir araya getirildiği bilinmektedir. Beyazidi Hânî'ye ait olduğu bilinen toplamda 25 şiiri bir araya getirmiştir. Abdullah Varlı'da 109 şiiri şerh etmiştir. Divanda yer alan şiirlerin konuları genel itibarıyla aşk, tasavvuf, methiye, münacat ve mersiye temalarındadır (Çağmar, 2012: 36-37). Kürtçe, Arapça, Farsça ve Türkçe dillerinde yazılan şiirlerini kapsayan eserlerinden bir diğeridir. Kitabın bazı bölümlerinde Hânî'nin bu dört dili birden bir arada kullanarak “*mülemma*” tarzı şiirler yazdığı görülür. Eserinde Türk ve Fars dilinde

gazelerde yer almaktadır. Bu kitap Rusya’da, Almanya’da ve Suriye’de basılmıştır (Dündar, 2017: 227).

Kısaca ifade edecek olursak yukarıda da belirttiğimiz gibi Hânî’ye ait olduğu kesin olarak bilinen dört eser vardır. Bunların dışında Hânî’ye ait oldukları hususunda tartışma yaratan sekiz eser daha vardır. Bu kitapları sıralarsak isimleri şu şekildedir; Yûsuf û Zelîha, Leylâ û Mecnûn, Qavle Newala Siseban, Qavle Hespe Reş, Tuhfetü’l- Ewam, Coğrafya Kitabı, Sekerata Mirine ve Nehcu’l-Enâm ve Eqîdeya İslame (Kaya, 2010: 194).

5. 5. Tasavvuf Anlayışı

Yaşadığı dönemde kendini dini ve ilmi açıdan geliştiren Hânî, yaşadığı çağa imzasını atarak önemli alimlerden biri haline gelmiştir. Çeşitli bölgelere giderek birçok alanda eğitim almıştır. Kimilerine göre Van’ın Hoşap (Gürpınar) ilçesinde bulunan Atiyye medresesi müderrislerinden Molla Cami’nin yanında, kimilerine göre de Mısır’da ya da Şırnak’ın Cizre ilçesinde icâzet almıştır. Hânî, şiirlerini ve edindiği ilmi paylaşıırken makam sahibi olma arzusu ile değil, toplumu aydınlatmayı ilke edinerek hareket etmiştir. Bu sebeple kendi yazdıklarının kötüye kullanılmasından rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir (Kaya, 2011: 191).

Toplumumuzun birleştirici kişiliği olarak her zaman tarihsel, dinsel ve kültürel ortaklıkları göstererek Müslüman halkların bütünlüğü üzerinde durmuştur. Bu sebeple yaşadığı bölgedeki aşiretçilik anlayışının yarattığı parçalanmışlıktan şikayet etmiştir. Ölümünden yüzyıllar geçmesine rağmen eserleri bu bölgenin medreselerinde okutulmaya devam etmiştir (Dündar, 2017: 225-226). Hânî özellikle dini ilimlerde kendini büyük ölçüde geliştirmiş fazilet sahibi bir zattır. Ahmet Yesevi ile kimi özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir. Bilhassa şiirde yerine getirilen esaslar, tasavvuf anlayışı, emelleri ve yaşadıkları topluma faydalı olma gayesi ile kendi dillerinde İslam şuurunu oluşturma gayreti içinde olmaları en büyük benzerlikleri arasında gösterilebilir (Geçit, 2013: 129-131).

Hânî’nin fikri dünyasını anlayabilmek için etkilendiği isimleri tasavvufi ve felsefi fikirleri de çok iyi bir şekilde anlamak gerekmektedir. Bunun içinde Firdevsi’yi, Mevlana’yı ve Fuzuliyi dikkatli bir şekilde incelemek gerekmektedir. Ahmed-i Hânî ’nin geldiği geleneği anlamak için bunların yanı sıra İbn-i Arabi, Kindi, İhvan-ı Safa ve İbn-i Rüşd gibi düşünürlerin fikirlerine de bakmak gerekmektedir (Avan, 2011: 394). Ahmed-i Hânî, tıpkı Ahmet Yesevi ’nin Divan-ı Hikmet eserinde yaptığı gibi halk dilinde eserlerini kaleme alarak dini bilgilerin daha anlaşılır olmasını sağlamıştır. Bu şekilde dinde şekilcilik ve

taklitten ziyade bilinçli bir tarzda İslam hakkında bilgi sahibi olmalarına yardım etmiştir (Geçit, 2013: 133-134).

Hânî, diğer irfan geleneği mensuplarının yaptığı gibi kendini toplumu bilgilendirmekle görevlendirerek, yaşadığı coğrafyanın insanının dilini merkeze alarak, eserlerini kaleme almıştır. Bu alimler halkın şüpheyi düşeceği konuları gündeme getirmemeyi tercih etmişlerdir. Yalnızca işin ehli olan, kişilerle bu tarz konuları tartışmayı uygun görmüşlerdir (Şahin, 2018: 529). Anlaşılabileceği üzere Ahmet Yesevi ve Ahmed-i Hânî yaşadıkları dönemde ilmi ve dini açıdan fazlasıyla donanımlı olmalarına rağmen, anlaşılmayı hedefledikleri için toplumun dilini merkeze alarak eserlerini yazmayı tercih etmişlerdir.

5.5.1. Ahmed-i Hânî’de Aşk

Tasavvuf edebiyatında aşk ve sevgi konularına sıkça yer verilmektedir. Bilhassa sufi yazarlar açısından aşk önemli bir konudur. Aşk, çok eski zamanlardan bu yana üzerine en çok konuşulan ve sayısız eserler verilen konulardan biridir. Aşk ve sevgi kavramlarına yüklenen anlamlar toplumdan topluma farklılık gösterebilmektedir. Ancak aşk kavramı, sevgi kavramından duygusal açıdan daha yoğun bir halde olmayı ifade etmektedir. Aşk kelimesinin Arapça karşılığı *ışk*’tır. Anlam olarak aşırı, yoğun sevgi manasına gelmektedir. Kur’an da aşk kelimesi geçmemektedir. Bunun yerine *hubb*, *muhabbet* ve *meveddet* kelimeleri ile sevgi durumu ifade edilmektedir. Tasavvuf anlayışında aşk iki türlü şekilde ele alınmaktadır. Birincisi; manevi aşk, ötekisi ise Allah aşkıdır. Sufiler açısından aşk, Allah aşkına karşılık gelmektedir. Muhiddin Arabî’nin dışında bütün mutasavvıflar aşkı bu şekilde ikiye ayırmaktadır. Bir kudsî hadiste, “*ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi arzu ettim, âlemi yarattım*” şeklinde buyurulmaktadır. Bu hadisi sufiler hakiki aşkın kaynağı olarak görmektedirler. Ancak sufiler mecazi aşkı da hakiki aşka götüren bir köprü olarak görmüşlerdir (Erdoğan, 2015: 147-148).

Mutasavvıflar aşkı iki açıdan ele almaktadırlar. Bunlar; mecâzî ve hakiki aşktır. Mecâzî aşk; bir kimseye karşı sevgi duymaktır. Bu aşk biçimi şehvetten uzak olduğu ve ilâhî aşka gidilen yolda bir köprü görevi üstlendiği takdirde hoş karşılanmaktadır. Ancak her insanda bu duyguyu ilâhî aşka dönüştürme yetisi bulunmamaktadır. İlâhî varlığa bağlanamayan aşklar tabii aşktır. Mecazi aşk meşru çerçevede kaldığı müddetçe caiz görülmüştür. Mecazi aşkı, tabii aşktan ayıran nokta erdirici bir niteliğe sahip olmasıdır.

Hakiki aşk; alemlerin yaratıcısını yani Allah'ı sevmektir. Bu aşka ulaşmış olan kişiler fenafillaha¹² ermiş olur (Poyraz, 2014: 879-880).

Tasavvuf anlayışında insan, ruh ve beden ikiliği ile ele alınmaktadır. Bu durum ilk bakışta düalizm olduğu yanılsaması katsa bile, bu beraberlik İbnü'l Arabî'de *Cemiyet*, Hz. Mevlana'da *Âlemî Kübra* olarak isimlendirilmiştir. Bu yaklaşıma göre insan, ilahi suretle yaratılmış evrenin küçük bir minyatürüdür. Gerçekte bu ifadeyle anlatılmak istenen insanın alemde küçücük bir zerre bile olsa Allah'ı ve evreni anlayabilecek bilinçle donatılmış olmasıdır. Maddi ve manevi unsurları bünyesinde taşıyan insan; birlikte çokluğu, çokluk içinde de birliğin tezahür ettiği bir varlıktır (Şahin, 2018: 520).

Hânî aşk ekolüne bağlı önemli mutasavvıflardan biridir. En bilindik eseri olan *Mem û Zin* de özellikle Allah'ın *Vedûd* ismini sık sık tecelli ettiği aşk, şevk ve sekr yolunu izleyen mutasavvıflardan biridir. Hânî nin eserleri din, edebiyat, felsefe ve tasavvuf gibi birçok alanın ortak merkezi haline gelmiştir. *Mem û Zin* Ahmed-i Hânî'nin tasavvuf açısından incelenmesi gereken en önemli eseridir (Köle, 2011: 372). *Mem û Zin* kendi döneminin bir yansımasıdır. Mesnevi yazım tarzının bütün niteliklerini taşımaktadır. Girizgâh bölümü; tevhit, münacaat, naat, methiye ve eserin yazılma sebebinden oluşmaktadır. Hikâyenin yakarış bölümünde de mistik tarzda yazılmış mesneviler de olduğu gibi beşerî aşkın ilahi aşka dönüşümünü ele almaktadır (Yıldırım, 2012: 51-63).

Kendi dönemine has tasavvuf ve şariat üzerine yazılmış bütün eserleri inceleyen Hânî mesnevisinde aşkın iki türlü biçimini işlemektedir. Ünlü eserinde dünyevi ve ebedi aşkın ayrımını yapar. Ancak diğer mutasavvıflar gibi bu iki aşk arasında çok büyük bir fark görmemekle beraber dünyevi aşkı geçici, ebedi aşkı ise kalıcı olarak nitelendirmektedir. Ona göre diğer milletlerin aşk hikayelerindeki aşkın kaynağı da Allah aşkından gelmektedir. Kendisinden önce kaleme alınmış diğer milletlerin aşk hikayelerini de bu bağlamda ilahi aşk olarak yorumlamaktadır (Özer, 2011: 152). Hânî, bütün aşkların yegane kaynağının Allah olduğunu vurgular. Dolayısıyla insanların ilk olarak Allah sevgisini kalplerinde hissettiklerini, geriye kalan şeylere duyulan sevginin de Allah'a olan sevginin bir tezahürü sonucunda oluştuğunu vurgular. Görüldüğü üzere Hânî, aşka büyük değer biçmektedir. İnsanları dünyada Hakk'a ulaştıracak olan yegâne yolun ilahi aşktan geçtiğini vurgulamaktadır (Erdoğan, 2015: 150).

Aşk ateşi ister mecazi aşk olsun, ister hakiki aşk insanı yakarak, ruhunu kirlilerden arındırdığı ve hakiki aşka ulaştırdığı müddetçe birçok sufiye göre zararsız görülmüştür

¹² Dünya hayatındaki varlıklardan vazgeçerek Allah'ın varlığı içinde erimek, kaybolmak anlamına gelmektedir (Poyraz, 2014: 880).

(Erdoğmuş, 2015: 151). Mem û Zin 'deki tasavvufî bakış açısını anlamaya çalışırsak; Tâcdîn ve Sîî dünyada birbirlerine kavuştuklarından dolayı mesnevîde mecâzî aşkı temsil etmektedirler. Mem' in zindana atılması iki âşığın derin acılar çekmesine ve aralarına ölümün de girmesiyle aşklarının ebediyete kalmasıyla sonuçlanmıştır. Dünya hayatında kavuşamadıkları ve gerçek sevginin mahiyetinin farklı olduğunu kavradıklarında, bu aşk hakikî aşka doğru evrilmiş ve mesnevîde ilâhî aşkın sembolü haline gelmiştir (Konuk, 2014: 34-35). Tasavvuf edebiyatında mecazi ve hakiki aşkın bir arada işlenmesi yaygın bir durum değildir. Fakat Hânî Tâcdîn ve Sîî aşkını' da Mem ve Zin aşkı ile bir arada işleyerek farklı bir sentez oluşturmaya çalışmıştır. Bu yolla hedeflediği gibi ilâhî aşka olan vurguyu arttırmıştır. Eserde Hânî'nin gözünden Tâcdîn ve Sîî'nin aşkı geçici olanı temsil ederken, Mem ile Zin aşkı hakiki aşkın mertebesine ererek ebedileşmeyi simgelemektedir. Mecazi aşkın, hakiki aşka dönüşmesini eserinde başarılı bir dille işleyen Hânî, bu yönüyle kitaba edebî bir nitelik kazandırmayı başarmıştır (Köle, 2011: 374).

Hânî, tasavvuf anlayışında yaradılışın aşk ile başladığını ifade eder. Bütün güzelliklerin kaynağının yaratıcıdan geldiğini bu şekilde aşıkların da kendisine yöneldiğini söyler. Aşık mutasavvıflar ailemin kendisinin aşktan meydana geldiğini düşündükleri için dünyadaki her zerrede aşkın izine rastlanacağını düşünmektedirler. Hânî 'de benzer şekilde aşkın Allah'ı yansıtan bir ayna olduğunu ve hakiki aşktan yoksun kalınmaması gerektiğini vurgular (Konuk, 2014: 29-33). Hânî 'de diğer kelimacılar gibi varlığı zorunlu ve mümkün varlık şeklinde kategorize etmektedir. Allah'ı eşi ve benzeri olmayan *zorunlu varlık* olarak, Allah'ın dışında var olan bütün kainatı ise *mümkün varlık* olarak tasnif etmektedir (Yıldız, 2018: 32).

Hânî 'de Allah-evren-insan ilişkisi hiyerarşik bir temelde ele alınmaktadır. Belirleyici unsur olarak yaratıcıyı, yaratıcı adına evreni şekillendirecek unsurunda insan olduğunu belirtir. Hânî 'ye göre alemin yaratılışının yegane sebebi insandır. Çünkü insan yaratılan varlıklar içerisinde en değerli olanıdır. Bu nedene bağlı olarak insanların bu hayatta bulunmalarının bir nedeni olduğunu ve akıllı insanların geçici olmayan, sonsuz güzelliklere talip olması gerektiğini öğütler. Ona göre insanlar dünyayı zevk ü sefa yeri olarak görmemeli ve kendilerini aldatmamalıdır (Şahin, 2018: 529-530).

Yaşadığı bölgede şeyh olarak tanınan Hânî'nin Nakşibendi ve Kadiriyye tarikatlarını tasavvufî açıdan etkilediği bilinmektedir. Tasavvuf ehli mutasavvıfların çoğu Nakşibendilik ekolüne mensuptur. Bu tarikatı benimsemelerinde birkaç husus etkili olmuştur. Birinci husus, ilme ve medreseye büyük önem atfetmeleridir. İkinci husus, diğer tarikatlara nispeten bid'at ve hurafelere karşı kapalı olmalarıdır. Üçüncü husus ise ılımlı bir vahdet-i vücud

anlayışına sahip olmalarıdır. Hânî'nin birçok tarikat içinden Nakşibendi ekolüne sıcak baktığı divanında yazmış olduğu bir şiirden anlaşılmaktadır (Turgut, 2014: 20-21). Hânî'nin eserleri mercek altına alındığında fikhî mezhep olarak *Şafî*, itikadi mezhep olarak *Sünnî*, *Eş'arî*, tarikat olarak *Nakşibendiliği*, tasavvuf ekolünde de ılımlı bir *Vahdet-i Vücûd* anlayışını benimsediği anlaşılmaktadır (Dündar, 2017: 222-225).

Hânî eserinde seyr-ü sülûk' ün (manevi yolculuk) aşamalarını bir kuyumcu edasıyla ince ince işler. Bir kişinin yatkınlığı olmadığı sürece ilahi şaraptan tadamayacağını ve yalnızca mutlak hiçliğe ulaştığı gün ermiş bir mürit olma şerefine nail olunacağını belirtir. Eserinde vahdet-i vücudun mertebeleri olan, taayyün-ü sani, âlem-i ervah, âlem-i misal ve insan-ı kamil'den bahsetmektedir (Avan, 2011: 394). Hânî, tasavvuf anlayışında hurafelere yer vermemektedir. Şeyhliğin ve sofuluğun yolunun ilimden geçtiğini belirtmektedir. Bu bağlamda kerametın de ancak ilim öğrenerek mümkün olacağını düşünmektedir (Turgut, 2014: 23). Nûbahârâ Bıçûkân adlı eserinde geçen bu dizelerle ilme büyük önem attığını ve meşrebinin de sufilik değil ilim oluşunu şu sözlerle aktarmaktadır:

“Şeyx û şofitî, keramer; ‘ilmxewndin hem ‘emel “Şeyhlik, sofuluk ve kerâmet; ilim tahsiliyle ameldir
Xilwet e hücre, terîqa te şerî ‘et bê xelet Halvetin medrese, tarikatın katıksız şeriattır”
(Hânî, 2016: 46-47).

Yukarıda da bahsedildiği gibi tasavvuf anlayışının en önemli konusu ilahi aşktır. Hânî mesnevinin başlangıcında Allah'ın adı ile başlanılmadığı müddetçe kitabın eksik kalacağını belirtmiş ve hemen ardından Hz. Muhammed'e sevgilerini ve övgülerini iletmiştir (Geçit, 2013: 135). Bu sebeple Allah'ı överken Vahdet-i Vücut görüşüne yorulabilecek tarzda cümleler görülmektedir:

“Me ‘şûq-i tu yî bi fexr û naz î
‘Aşiq tu yî lûk-i bîniyaz î
Mutleq tu mufîd û mustefad î
Bêşubhe murîd û mustefad î
Nûr î tu di hüsne rûye dildar
Nar î tu di qelbê ‘aşiqê zar”
“ Övünen ve nazlanan sevgili sensin
Âşık da sensin, fakat dilek dilemezsin
Gerçekte faydalı olan da yararlanılan da sensin!
Şüphesiz hem isteyen, hem de istenensin!
Sensin sevgilinin yüzündeki aydınlık
Zavallı âşığın gönlündeki ateş yine sensin!”
(Hânî, 2012: 4).

Hânî, yukarıda da değinildiği gibi eserinde hakiki aşka ulaşmanın yollarını aramaktadır. Hakiki aşka ulaşmada mecâzî aşkın küçümsenemeyecek bir payı olduğunu

düşünmektedir. Bu sebeple esere manevi boyut kazandıran boyut birbirleri için acı çeken iki sevgilinin aşkının hakiki aşka dönüşmesidir. Ancak aşkın gönüllerdeki kiri temizleyebilmesinin yolunun aşkın temiz, saf niteliklere sahip olmasından geçtiğini vurgulamaktadır (Köle, 2011: 374-376). Görüldüğü üzere Hânî mesnevisini aşk temelinde kaleme almıştır. Tıpkı diğer mutasavvıflar gibi mecazi aşktan, hakiki aşka geçişi işlemiştir. Bunu da ana karakterlerinden biri olan ‘Mem’ üzerinden yapmıştır. Hânî eserin birçok bölümünde asıl amacını Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak olduğunu belirtir ve alemin yaratılışının yegane kaynağının aşktan kaynaklandığını şu sözlerle dile getirmektedir:

*“Sernameyê name namê Ellah
Bê namê wî natemam e wellah
Ey metle ‘ê hüsne ‘eşqibazî
Mehbûbê heqîqî û mecazî
Namê te ye lewhê namaye ‘îşq
Ismê te ye neqşe xameya ‘îşq
Bê neqşê te, neqşê xame xam e
Bê namê te, name natemam e”*
(Hânî, 2012: 2).

*“Kitabın başyazısı Allah’ın adıdır
Onun adı olmazsa vallahi kitap eksik demektir.
Ey aşk güzelliğinin doğduğu yer olan Allah!
Ey hakiki ve mecazi aşkın sevgilisi
Aşk kitabının başlangıcı senin adıdır;
Aşk kaleminin nakşı senin adıdır.
Senin nakşını yazmayan kalem hamdır.
Senin adın olmadan kitap tam değildir”*

Hânî’ye göre bir varlığın bedenlen ya da ruhen Allah’ta yer alması ya da Allah’ın bir varlığa dönüşmesi gibi uç fikirler doğru değildir (Turgut, 2014: 21). Tasavvufta ılımlı bir çizgide olan Hânî, Mem ü Zin’de radikal yaklaşımları kabul etmediğini şu sözlerle dile getirir:

*“Fanî nebîtin fenayê mutleq
Nabînitin ew beqayê bî’l Heq
Fanîti ji bo wî ra beqa ye
Baqîti ji bo wî ra lîqa ye
Emma ne bi ittisal û ilhaq
Belkî ne bi înfisal û itlaq
Evrenge diket miradî hasil
Anca dibite murîdê wasil”*
(Hânî, 2012: 208).

*“Mutlak olarak yok olmadıkça,
O hakla ölümsüzlüğü göremez.
Yok olmak onun için ölümsüzlüktür,
Sonsuzluk onun için kavuşmaktır.
Fakat birleşip katılmak suretiyle değil,
Ayrılmak ve tek başına kalmak suretiyle de değil.
Bu şekilde muradı yerine gelir,
Ancak o zaman olgun bir mürit olabilir”*

Hânî, vahdet-i vücud yaklaşımını kendine özgün bir şekilde ifade etmek amacıyla tevettün ifadesini kullanır. Tevettün kelimesi mana olarak vatan anlamına gelmektedir (Turgut, 2014: 22). Bu sebeple Hânî’de tam bir fenafillah yaklaşımından bahsedilemez. Örneğin, Yunus Emre’de aşık (insan), maşuk (Allah) şeklinde tasavvur edilip, direkt Allah’a ulaşma gayesi güdülür. Ancak, Hânî farklı bir yol izler mesnevisinde. Eserin başlangıcında aşık (insan), maşuk (insan) şeklinde betimlenir. Eserin sonlarına doğru yoğun bir tasavvufi tema katarak maşuk yerine Allah’ı koyarak esas gayesini belirtir (Konuk, 2014: 34). Hânî vahdet-i vücud anlayışında ılımlı bir çizgide olduğunu ve bir varlığın bedenlen ya da ruhen Allah’ta yer almasının ya da Allah’ın bir varlığa dönüşmesi gibi uç fikirleri doğru bulmadığını şu sözlerle ifade etmektedir:

*“Hikmet ew e batin î û zahir
Qudret ew e xaib î û hazir
Ninin te tecezzu’û temekkun
Emma we di wan dikey tewettun
Goya hemî cismek in tu can î
Goya hemî şehrek in tu xan î”*
(Xani, 2014: 28,29).

*“Hikmet odur ki hem batînsin hem zâhir
Kudret odur ki hem gaibsin hem hazır
Yoktur sana bölünme ve temekkün
Ama onlarda sanki edersin tavattün
Güya bunların tümü bir cisim, sense cansın
Güya bunların hepsi bir şehir, sense hakansın”*

Hiz. Mevlâna diğer mutasavvıflar gibi mecâzî aşkın, hakiki aşka ulaşılması noktasında köprü görevi üstlenmesi gerektiğini düşünmüştür. İlâhi aşkın derinliklerini hisseden bir kimse, güzelliklerin yegâne kaynağı olan yaratıcının evrene olan yansımaları da sevecektir. Benzer şekilde Hânî’ye göre de ister mecâzî aşk olsun ister hakiki aşk, bütün sevgilerin yegane kaynağı yaratıcıdan gelmektedir. Bu bağlamda mecâzî anlamda sevilen kişide Allah için sevinecektir. Örneğin, Yunus Emre’de Leyla ve Mecnun mesnevisinin son bölümünde şu ünlü beyti dile getirir: *“Yürü Leyla ki ben Mevla’yı buldum. Leyla Leyla derken Allah’ı buldum”* (Köle, 2011: 375-376). Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki Mecnun, Leyla’yı severken hakiki aşkı bulur. Gerçek aşkın aslında rabbi olduğunu anlar ve Leyla’ya olan aşkının bir yanılsama olduğunu fark eder. Gerçek aşka doğru ilerlemek isteyen bir kimsenin kalbinde Allah’a olan bağlılığından başka bir bağlılığa yer kalmamalıdır. Bu sebeple mecazi ve hakiki aşkın ayrımını yapan Hânî, iki farklı aşk tarzını da eserinde işleyerek hakiki aşkın mertebesine herkesin ulaşmasının kolay olmadığını şu dizelerle dile getirir:

*“Husna nebîtn çu hedd û xayet
Nabit jixwe ‘aşıqan nihayet
Lê ‘aşıq û bulhewes cuda ne
Hin faîdexwaz û hin fida ne
Canan teleb in hinek ji bo can
Hin can teleb in ji boyi canan
Hin weslihebîn ji rengê Tacdîn
Hin derdiguzîn wekî Mem û Zîn”*
(Xani, 2014: 96, 97).

*“Sınırsız güzele aşık çok olur
Vurulan kesleri dert gam bulur
Bir değil aşıkla, arzulu insan
Biri canı verir, biri ister can
Kimisi can için alır cananı
Kimisi canana bahşeder canı
Kimisi kavuşur o Tacdîn gibi
Kimisi dert çeker Mem’le Zîn gibi”*

Hânî, insanlara sevmeye kabiliyetini veren ve kendini kullarına sevdirenin yine Allah olduğunu şu sözlerle dile getirir:

*“Mehbûbê qulûbê “men lehu’l-qelb”
Qelban tu dikî bi bal xwe ve celb
Me ‘şûq-i tu yî bi fexr û naz î
‘Aşiq tu yî lêk-i bêniyaz î
Bêşubhe murîd û hem murad î”*
(Hânî, 2012: 2, 4).

*“Sensin gönülleri kendine doğru çeken
“Övünen ve nazlanan sevgili sensin!
Âşık da sensin, fakat dilek dilemezsin
Gerçekte faydalı olan da, yararlanılанда sensin!
Şüphesiz hem isteyen, hem de istenensin”*

Hânî, bir başka açıdan konuya yaklaşarak Allah’ın yalnızca kullarının kalbine kendi sevgisini koymadığını, aynı zamanda kullarının kalbini birbirlerini sevmeye ve sevilme kabiliyeti ile donattığını şu sözlerle ifade eder:

*“Şîrîn te kire şeker li Perwîz
Ferhadi ji rengê eşki xûnrîz
Leyla te kire bela li Qeysê
Ramîn bi te rami bû li Weysê”*
(Xani, 2014: 28, 29).

*“Şirini Pervize şeker kılan sensin
Ferhada kanlı gözyaşları döktüren sensin
Kays’ın başına Leylâ’yı bela edensin
Ramin’i Veysi’ye râm edensin”*

Hânî, aşktan ve sevgiden uzak bir kalbin yavan, kuru bir hayata neden olacağını ve rabbimizin insanları bu duygudan habersiz bir şekilde yaratmadığını dile getirir:

*“Kes nîne ji ‘eşqê bê eser bit
Mumkin ku ji zewqê be xeber bit”*
(Xani, 2014: 470, 471).

*“Var mı bu dünyada aşktan esersiz?
Mümkün mü, olsun zevkten habersiz”*

Hânî, mecâzî aşkın, hakiki aşka geçişte köprü görevi üstlendiğini düşünmektedir. Ancak bu safhaya geçişte belirli prensiplerin olması gerektiğini belirtmektedir. Mem û Zin’de de konu edildiği üzere aşk nefse ve şehvet duygularına göre hareket ederek kirlenmemelidir. Temiz çerçevede aşkı yaşayanların ahiret hayatında karşılığını göreceklərini belirtmektedir. Aşıkları nefislerine tatlı gelen duygulardan kaçınmaları hususunda uyarmaktadır. İnsana hoş gelen her türlü duygunun bir müddet sonra üzüntü verdiğini, nefse ağır gelen, acı hissi uyandıran duygularda ise merhem olduğunu belirtmektedir (Köle, 2011: 377-378). Hânî, mesnevisinde insan nefsine ağır gelen duygularda hakikatin saklı olduğunu göstermeye çalışır. Dünya hayatında insana zor gelen şeylerin aslında insanlığı gerçek mutluluğa ulaştırdığını göstermeye çalışır. Geçici hazlar için nefsin isteklerine tabii olunmaması ve manevi boyutunun kirlenmemesi gerektiği hususunda uyarılarda bulunmaktadır:

*“Herkes bi qiyasê himmeta xwe
Dê serf-i biket îradeta xwe
Lê ekserê ‘amiyan nezan in
Nefsa xwe ji bo xwe ra nizanin
Nabalix û ebleh û sefih in
Ya zahid û sofî û feqih in
Ew cahil û ummî û sefil in
Bêmurşîd û rehber û delîl in
Naçari dibin li ‘eşqê bayi’
Neqdê xwe didin bi hüsnê zayi’
Hin serf dikin bi ‘eyşê دنیا
Hin pê dikirin serayê ‘uqba”
(Hânî, 2012: 202).*

*“Herkes kendi himmeti ölçüsünde
İradesini sarf edecektir
Fakat sıradan insanların çoğunluğu bilmez,
Kendi nefislerini kendileri için bilmezler.
Olgun değil, ahmak ve akılsızdırlar,
Ya da zahit, sofî ve fakihtirler,
Onlar cahil, kara cahil ve sefildirler,
Mürşitsiz, rehbersiz ve kılavuzsuzlardır.
Çaresiz aşkı satarlar onlar,
Paralarını güzellik uğruna kaybederler
Kimisi dünya yaşayışıyla onu harcar,
Kimisi ahret sarayını satın alır”*

Mem, uzun müddet zindanda hapis hayatı yaşadıkdan sonra bir gün beyin kendisini affettiği ve Zin ile evlendirmek üzere hazırlıkların yapıldığı haberini alır. Ancak Zin’e kavuşması için karşılığında beyin huzuruna gitmesi gerektiğini söylerler. Mem, dostlarının söyledikleri karşısında kayıtsız kalarak, hakiki sultanı bulduğunu ve beyin huzuruna gitmeyeceğini şu dizelerle anlatır:

*“Ez naçime hezreta çu mîran
Ez nabime bendeye esîran*

*“ Ben hiçbir beyin huzuruma gitmem,
Ben esirlerin kölesi olmam.*

*Ev mîr û wezîriya mecazî
Ev şu 'bede û xiyal û bazî
Bi'l- cümle betal û bêbeqa ne
Bêaqîbet in hemî fena ne
Mîrê ku mirin hebit ne mîr e
Me 'zûlî hebit ewî esîr e
Em çûne huzûrê Mîrê Mîran
Wî hakimê hakim û feqîran
Şahînşehê mîr û padişahan
Bexşendeyê tuhmeta gunahan”
(Hânî, 2012: 208).*

*Bu mecâzî beylik ve vezirlik,
Bu sihir ve hayal oyunlar,
Hepsi boş ve fânidir,
Sonuçsuz ve ölüme mahkûmdur.
Ölümlü olan bey, bey değildir,
Azledilen bey esirdir.
Biz Beyler Beyi 'nin huzuruna çıktık!...
O fakirlerin de, hükümdarların da hükümdarıdır!
O beylerin ve padişahların şahinşahıdır.
Günah ve töhmetleri de bağışlayan odur”*

Hânî, insanların sevgisini aynı anda hem dünyaya hem de ahiret hayatına veremeyeceğini ve hakiki aşkı seçenlerin mertebesinin daha yüksek olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir:

*“Lê cennete 'aşıqan cuda ye
Mî 'adi lîqayê kîbriya ye
'Alîtir e ew ji baxê Rîdwan
Nakuncine wê çu hor û xîlman”
(Xani, 2014: 422, 423).*

*“Fakat aşıkların cenneti ayırır
Allah'ı görme zamanıdır
Cennetten yücedir dediğim mekân
Oraya giremez huriyle gülman”*

Hatime bölümüne (son bölüm) gelindiğinde kendisinin kusurlu olduğunu ve farkında olmadan bir hata yaptıysa, kusurlarının affedilmesini dileyerek mesnevisini şu sözlerle sonlandırmaktadır:

*“Katib qelemlî diket siyehkar
Sazende ye ney ji dest bihawar
Nay û qelem û kitab û nişan
Tîr û hedef û keman û kîşan
Mehkûmê 'eleyhî bûn di teqdîr
Hej ism û guneh nebûyî testîr
Ya Reb tu dizanî Xaniyê jar
Teşbihê bî xameya giriftar
Xetta te ye serniwişt û sermeşq
Sih sal e xetê xeta diket meşq*

*“Kaleme kara işler yaptıran kâtiptir,
Ney saz çalandır ki, elinden feryat eder.
Ney, kalemi kitap ve nişan
Ok, hedef, yay ve atıcılık,
Kaderde emir altına girmişler
Henüz günah adı bile yazılmadan önce”
Allah'im, biliyorsun ki zavallı Hânî de
Kalem gibi tutsaktır.
Ona yazmayı öğreten senin yazındır,
O, otuz yıldır yanlış yazılar yazmaktadır.*

*Lewra ku dema ji xeybê fekbû
Tarîxî hezar û şêst û yek bû
Îsale gihişte çilû çaran
Wî pêşrewê gunahkaran
Vekda ji menahiyan gelek mal
Yek pol nehin ji husn û e 'mal
Ewwel ku te da ji 'eşqê metle'
Axir bidî wî tu husnê meqtê"
(Hânî, 2012: 213, 214, 215).*

*Çünkü o gaipten koptuğu zaman,
Tarih bin altmış bir idi.
Bu yıl kırk dört yaşa erişti
O, günahkârların öncüsü.
Günahlardan hayli mal toplamıştır;
İyi işlerden ise bir pulu bile yoktur.
Önce sen ona nasıl aşktan matla verdiysen
Sonunda da ona güzel makta ver"*

Sonuç olarak Hânî, yaşadığı süre boyunca ilim öğrenmeyi ve öğretmeyi ilke edinmiştir. Eserlerindeki temel gaye topluma faydalı olmak ve halkı bilgilendirmektir. Özellikle, Nûbahârâ *Bîçûkân* ile *Eqideya Îmanê* adında kendi yazmış olduğu eserleri medresede çocuklara ve gençlere okutarak hem dini hem de ilmi açıdan eğitim vermeyi hedeflemiştir. En ünlü eseri olan *Mem û Zîn* mesnevisinde ise tasavvufî bir tema işlemektedir. Diğer mesnevi türlerinden farklı olarak tasavvufta mecazi olarak adlandırılan aşk ile hakiki aşkı bir arada işlemiştir. Hânî, mecazi aşkı küçük görmemekle beraber hakiki aşkı eserinde daha fazla ön plana çıkarmıştır.

6. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE METODOLOJİSİ

6.1. Araştırmanın konusu, Amacı ve Önemi

Geçmişte ve günümüzde halk dindarlığının gelişmesinde en önemli paya sahip olan mekânlardan biri türbelerdir. İlgili literatür incelendiğinde türbeler ve türbe ziyaretleri üzerine yapılan çalışmalarda kayda değer bir gelişim yaşandığı göze çarpmaktadır. Konu günümüzde yalnızca ilahiyat bilimleri çerçevesinde ele alınan bir araştırma konusu olmaktan çıkarak sosyolojik bir boyuttan da birçok açıdan incelenmeye başlanmıştır. Bu anlamda bireylerin dini tutumlarının ve davranışlarının toplumsal bir yapı içinde ne şekilde geliştiğine ve yorumladığına dair analizlerde bulunmaktadır. Durkheim ve Weber başta olmak üzere birçok sosyolog toplumun ve bireylerin dini anlama ve yorumlama biçimlerini incelemeye tabi tutarak din sosyolojisinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır.

Bilimin, teknolojinin tıbbın gelişim gösterdiği modern bir çağda yaşıyor olmamıza rağmen bireyler psikolojik, sosyal ve ekonomik açıdan birçok probleme çare bulmak amacıyla türbe ziyaret etme kültürünü geçmişten buyana toplumun belleğinde canlı tutarak devam etmektedirler. Bu sebeple türbelere yönelik çalışmalar toplumumuzda sosyologlar açısından merak konusu olmaya devam etmektedir. Halkın nezdinde kutsal olduğu kabul edilen türbelerde yatan dede, baba, ermiş, yatır ve veli gibi isimlerle zikredilen kişileri ziyaret etme kültürü toplumumuzda halk dindarlığının gelişmesi noktasında önemli bir paya sahiptir. Çünkü bireylerin çoğu türbelerde yatan kişilerin manevi anlamda güçlerinin olduklarına inanmaktadırlar. Dolayısıyla türbede yatan kişinin manevi yönünün olduğuna inandıkları için türbede yatan zatın aracılığıyla dualarının ve dileklerinin kabul olacağına inanmaktadırlar. Bunun yanı sıra bireyler dileklerinin kabul olması için çeşitli ritüellerde bulunup, adak adamaktadırlar. İlgili literatür incelendiğinde görülmektedir ki ziyaret fenomeninin geçmişi İslamiyet öncesi Türk inanç geleneğinin ve kültürünün bir yansımasıdır.

Ziyaret fenomeni içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel yapısı içinde kendine özgü bir form kazanabilmektedir. Böylelikle diğer ulusların halk inançlarından ve geleneklerinden kültürel açıdan kimi noktalardan ayrılarak kendine özgü bir kimliğe bürünmektedir. Halk inançları bireylerin geçmişten gelen sosyal, kültürel ve dini

inançlarının bir yansıması olarak kuşaklar arasında aktararak devam ettirilmektedir. Temelde halk inançları bireylerin içinde bulundukları toplumun inanç yapısının ve kültürünün bir yansımasıdır. Toplumumuzda ziyaret kültürünün gelişmesine etki eden çeşitli sosyal ve ekonomik nedenler vardır. Genel olarak bu ziyaretlere neden olan konuları şu şekilde sıralayabiliriz; iş bulmak, ev sahibi olmak, borçları ödemek, şifa bulmak, evlenmek, kötülüklerden korunmak gibi daha birçok sosyal bağlamda ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Bu durum gösteriyor ki ziyaret fenomeninin yaşadığımız dönemde birçok gelişmeye rağmen anlamını koruduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu olgu toplumsal, dini ve kültürel gerçekliğimizin bir yansıması olarak toplumun belleğindeki biçimi incelemeye değerdir. Bu fıkirden yola çıkarak Ahmed-i Hânî Türbesi etrafında gelişen halk inançlarının ve uygulamalarının toplumun belleğinde hangi kültürel kodları meydana getirdiğinin cevabı aranacaktır.

Bu çalışmada Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramsallaştırılmasından yola çıkarak 17. yüzyılda yaşamış, Osmanlı döneminin önemli âlimlerinden ve şairlerinden biri olan Ahmed-i Hânî'nin Türbesi etrafında oluşan halk inançları toplumsal hafıza kavramı ve onun alt dalları olan kültürel ve iletişimsel bellek kavramları eşliğinde analiz edilecektir. Halbwachs, sosyolojik açıdan algılama biçimimizin salt kendi zihin dünyamızla ilgili olmadığını ve sosyalleşme sürecinde edindiğimiz her türlü kazanımın hafızamızın çerçevelerini oluşturduğunu söylemektedir. Bir durumu ne şekilde algıladığımız içinde doğduğumuz siyasal, kültürel ve dini birçok unsura göre değişkenlik göstermektedir. Bu açıdan hafıza sürekli inşa halindedir.

Halbwachs'ın bakış açısına göre bireysel hafızada olduğu gibi toplumsal hafızaya kaydedilenlerde hiçbir zaman tamamıyla unutulmaz ya da hatırlanamaz. Toplumsal hafızadan çıkan her ögenin kalıntıları hafızaya yeni veri girişlerinin olması ile yeniden canlandırmaların gerçekleşmesine sebep olur. Ayrıca toplumsal hafızada yer alan herhangi bir unsur hiçbir zaman olduğu gibi hatırlanamaz (Sancar, 2016: 42). Bu çalışmada özellikle Ahmed-i Hânî Türbesi'nin seçilme nedeni Hânî'nin, yaşadığı dönemin önemli âlim, şair ve düşünürlerinden biri olmasından kaynaklıdır. Vefatından sonra yaşadığı bölgede fikirleriyle sürekli büyüyen Hânî, yalnızca bizim toplumumuzda değil yabancı araştırmacılarının da ilgisini ve hayranlığını kazanmayı başarmıştır. Ahmed-i Hânî, üstün şairlik ve düşünsel vasıflarının ve o dönemde üstlendiği saray katipliği vasfının yanı sıra temelde halkın büyük bir kısmı tarafından bölgede önemli bir şeyh ve veli sıfatlarıyla da bilinmektedir. Ahmed-i Hânî'nin türbesi Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinde yer almaktadır.

Türbeler genellikle manevi gücü yüksek olduğuna inanılan ve halk arasında mübarek kişi, veli, şeyh olarak adlandırılan zatların gömülü oldukları mekânlardır. Bu mekânlar, toplum açısından kutsal olarak görülmektedir ve kimi zaman bir isteğin beklentinin veya şükretmenin tezahürü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle halkın türbeleri ziyaret etme nedenleri kişilerin o zamanki gelişen ihtiyaçlarına göre değişebilmektedir. Çoğunlukla bireyler yaşamlarında karşılaştıkları ve aşamadıkları birtakım sosyal problemleri Allah katında değerli olduklarına inandıkları kişilerin aracılığıyla istek ve dileklerini bildirmek için türbelere gitmektedirler. Halkın nezdinde manevi gücünün olduğuna inanılan Ahmed-i Hânî'nin türbesinin etrafında da tıpkı diğer türbelerde olduğu gibi çeşitli halk inançları ve anlatılar oluşmaktadır.

Halbwachs hatırlama edimini nesnel bir durum olarak değil toplumsal bir inşa olarak gördüğünden hafızayı tarihsel gerçekliğin birebir yansıtan bir durum olarak ele almaz. Geçmişin tekrardan inşaya tabi tutulduğu bir alan olarak görür. Bu bakımdan hatırlama gerçekte olan durumlardan ziyade daha sonradan hikâyeleştirilmiş olayları baz alır. Dolayısıyla ona göre hiçbir hafıza geçmişi olduğu gibi muhafaza edemez. Hatırlama durumu anlam üretimi olarak devam eder. Bu anlam üretimi sırasında hatıralar yeniden yapılandırılır. Bu açıdan hatırlama eylemi geçmişe bağlı değildir. Ya da farz edildiğinden daha az geçmişe bağlıdır denilebilir. Geçmişin toplumsal insanın bir ürünü olarak varlık kazanabilmesi için öyküleme, belgeleme ve yorumlama gibi yöntemler tercih edilebilir. Dolayısıyla geçmiş yaşadığımız çağına değişken ilişkileri çerçevesinde yeniden kurulur (Sancar, 2016: 43).

Ahmed-i Hânî'ye dair bildiklerimizin yaşadığı dönemden itibaren zaman aşımına uğrayarak her dönemde toplumun nezdinde yeniden inşaya tabi tutulduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Ahmed-i Hânî'nin ömrünü Osmanlı Devletinin yönetimi altında geçirdiğini, yaşadığı coğrafyada sık sık Kürt beylikleri arasında çalkantılı bir sürecin yaşandığını, sınır devletleri arasında devamlı savaşların olduğunu göz önünde bulundurursak o zamanlardaki var olan yönetim biçiminin ve toplumsal yapının bugünden ne kadar farklı olduğunu anlayabiliriz. Bu bağlamda bizden yüz yıllar önce yaşamış bir alimin hayatına ve kimliğine dair bilinenlerde süreç içinde ister istemez toplumsal, siyasal ve ekonomik yapının değişmesiyle her yeni kuşakla beraber yeni bir anlam ve boyut kazanacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada incelenmek istenen bir noktada Doğubayazıt halkının belleğinde Ahmed-i Hânî kimliğinin ve türbesi etrafında oluşan halk inançlarının, anlatıların ne şekilde oluştuğunu ve toplumun belleğinde nasıl kodlandığını analiz etmektir.

Diğer bir nokta ise kişilerin bu mekân üzerinden kendi geçmişleri ile nasıl bağlantı kurduklarını ve bireylerin bu mekâna yüklemiş oldukları manaların neye göre farklılaştığını

anlamaya çalışmaktır. Buradan yola çıkarak halk inançlarının bir toplumun kendi toplumsal, kültürel belleğinin oluşmasında ne gibi katkılarının olduğu tartışılacaktır. Konu geçmişe dair bir bilgi ve birikim gerektirdiğinden sözlü tarih yaklaşımından faydalanacaktır. İletişimsel yolla bireylerin hem kendi aile ve sosyal çevreleri içinde edindikleri bilgilerden ve gözlemlerden hem de geçmiş kuşaklardan kendilerine aktarılan anılardan ve anlatılardan yola çıkarak toplumun belleğindeki resim yorumlanmaya çalışılacaktır.

Bir grup içinde bulunduğu mekânı her daim kendine göre dönüştürür ve aynı açıdan mekânında kendisini dönüştürmesini izin verir. Bir yerin görüntüsü ve mekâna dair ayrıntılar yalnızca o grup tarafından anlaşılabilir bir mana taşımaktadır (Halbwachs, 2018: 161-162). Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak bir mekâna yüklenen anlamın ve mekânın kendisinin zaman içinde dönüşüme uğrayacağı çıkarımında bulunabiliriz.

Hafıza konusu son dönemlerde sosyal bilimler alanında çalışılmaya başlanmış önemli konular arasında yer almaktadır. Halbwachs'a göre bireysel hafızanın oluşması ve korunması için toplumsal çerçeve şarttır. Çünkü mutlak yalnızlık içinde büyüyen bireyin toplumsal hafızası olmayacaktır. Hafıza kavramı bu bağlamda sosyal bilimler literatüründe toplumsal olana vurgu yapmaktadır. Sosyal çevreden bağımsız bir hafızadan söz edemeyeceğimizden dolayı hafıza kavramı içkin olarak sosyal ortamı ve dolayısıyla sosyolojik olanı imlemektedir.

Bu açıdan araştırmanın bilimsel anlamda önemine değinecek olursak toplumsal hafıza konusu özünde insanoğlunun bir şekilde gün geçtikte yitip giden, deforme olan gerçekliğinin bir arayışıdır. Genellikle elimizde var olan değerlerin kıymetini tükenmeye yüz tuttuğunda ve tozlu raflar arasına karışmaya başlayınca fark ederiz. Toplumsal hafıza kavramının sosyal bilimler literatürü açısından önemi ise insanoğlunun elinde var olanı tanımlama ve anlama ihtiyacı duymasından kaynaklanmaktadır. Özellikle bu noktada toplumsal hafıza kavramı daha özel bir alana vurgu yapmaktadır. Çünkü hafıza belirli bir gruba aidiyetle birlikte şekillenmektedir.

Halbwachs, kolektif belleğimizde mekânın ve öğelerinin geçmişte olduğu gibi değil, güncel biçimde hatırladığını belirtir (Bilgin, 2013: 136). Bu sebeple kavramsal çerçevede de değindiğimiz gibi cami, mescit, türbe gibi mekânlar kutsalın ortaya çıktığı yerlerdir. Ayrıca hayatın anlam katan, kişisel ve ortak tecrübelerin yaşandığı ve kolektif kimliğin üretildiği mekânlardır. Dolayısıyla dini mekânlar kutsal boyutları olan hem de toplumun yaşantısının önemli bir parçası haline gelmiş anıt mekânlardır (Bilgin, 2013: 145-146). Yukarıda değinildiği gibi bu çalışmada toplumsal hafızanın mekânla olan ilişkisine değinilecektir. Mekân, insanlığın geçmiş birikimlerinin ve toplumsal hafızasının bir ürünüdür. Her ne kadar

mekân durağan bir anlamı imlese de aslında hem fiziki hem de beşeri anlamda dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla mekân, insanların tarihi akışı içinde değişen, dönüşen, olgunlaşan dini, siyasi, tarihi ve kültürel deneyimlerinin bir ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Tıpkı mekânlarında insanlar gibi bir hafızası vardır. Bu hafıza tarihi süreç içinde söz konusu mekâna hâkim olan ve kendi kültürel değerlerini mekânla özdeşleştiren toplumların birikimleriyle ve kültürel kodları ile yüklüdür. Mekânın hafızasına yüklenen değerler süreç içerisinde ilgili mekânın kimliğini oluşturun ortak bir birikime dönüşmektedir. Bu birikimin farkında olmadan mekânın tam ve doğru bir biçimde algılanması mümkün olmayacaktır. Yukarıda da değinildiği gibi bir müzenin, mezarlığın ya da bir türbenin ziyaret edilmesi toplumsal hafızanın canlanmasına yardım edecektir. Bu yüzden mekânlar toplumların yaşadıkları coğrafyada mekânla kurdukları ilişkinin tarihçesi olarak nesilden nesile aktarılabilir ve böylelikle kültürel mirasın yüzlerce yıl yaşamasına imkan sağlayabilir.

Ahmed-i Hânî üzerine yazılan ilgili literatür incelediğinde daha çok siyaset bilimi, din bilimleri ve Kürt Dili ve Edebiyatı alanında incelemelerde bulunan kitlelerin ilgi odağı bir isim olduğu göze çarpmaktadır. Genel olarak yapılan çalışmalarda Hânî'nin eserlerinin içerik analizinin yapıldığını ve daha çok dini ve edebi yönü bağlamında incelemelerde bulunulduğunu görmekteyiz.

Konumuz bağlamında Ahmed-i Hânî'yi temel alarak yapılmış ilgili çalışmalara baktığımızda tarihsel anlamda ilgili literatürü şu şekilde sıralayabiliriz; H. Mem tarafından kaleme alınan “*Üçüncü Öğretmen Xanî*” kitabı, Hüsnü Turgut tarafından hazırlanan “*Ahmed-i Hânî ve Kelam İlmindeki Yeri*” adlı yüksek lisans tezi, Ayhan Tek tarafından kaleme alınan “*Osmanlı Edebiyatında Mem û Zîn Mesnevisi ve Yayılımı*” adlı doktora tezi, Fazıl Yılmaz tarafından kaleme alınan “*Ahmed-i Hânî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Düşüncesi*” adlı yüksek lisan tezi onun hakkında yazılmış başlıca eserlere örnek teşkil etmektedir. Geride kalan ve burada ismi geçmeyen Ahmed-i Hânî'yi konu edinen birçok makaleye şairin hayatına, eserlerine, ilmi ve tasavvufi yönüne değinilen bölümde atıfta bulunulmuştur.

H. Mem tarafından kaleme alınan “*Üçüncü Öğretmen Xanî*” kitabının ilk baskısı 2002 yılında yapılmıştır. Eserlerinde H. Mem adını kullanan yazarın, kendisini Mem û Zîn eserinde yer alan Mem karakteri ile özdeşleştirdiği için bu tarz bir mahlas kullandığı çıkarımında bulunabiliriz. Kitapta, Hânî'nin eserlerine yansımış olan kimliği üzerine derinlemesine bir perspektifle yaklaşılmaktadır. Yazar, eserinde kitaptaki karakterlerin analizini, o dönemin sosyo kültürel yapısını ve Hânî'nin ilmi kimliği üzerine incelemelerde bulunmaktadır.

Hüsnü Turgut, tarafından kaleme alınan “*Ahmed-i Hânî ve Kelam İlmindeki Yeri*” isimli yüksek lisans çalışması 2014 yılında tamamlanmıştır. Turgut çalışmasında Ahmed-i Hânî’nin Eqideya İmane (imanın esasları) eserinin kelam ilmindeki konumunu analiz etmeye gayret etmiştir. Kendisini bu konuyu araştırmaya iten noktanın ise Eqideya İmane adlı eserin bugün dahi medreselerde ders kitabı mahiyetinde okutuluyor olmasına ve kelam ilmi hususundaki görüşlerini araştırmaya sevk ettiğini belirtmektedir. Ayrıca dini içerikte kaleme alınan ilk Kürtçe ders kitabı olması ve mesnevisinde olduğu gibi diğer yazılacak Kürtçe kitaplara bu alanda öncülük etmesi konunun önemini arttırmaktadır. Bunun yanı sıra Turgut araştırmasında diğer kelam ekolleri arasında bir karşılaştırma yaparak, Ahmed-i Hânî’nin eserine özel bir parantez açmıştır.

Ayhan Tek, “*Osmanlı Edebiyatında Mem û Zîn Mesnevisi ve Yayılımı*” adlı doktora tezini 2015 yılında tamamlamıştır. Tek, araştırmasında Ahmed-i Hânî’nin Mem û Zîn adlı eserini klasik edebiyat anlayışı çerçevesinde değerlendirmektedir. Yazar, bu eserin incelemesini yaparken Mem û Zîn adlı eserin yazıldığı yüzyıl içindeki diğer mesnevilerle karşılaştırmasını yapmaktadır. Tek, bu konunun araştırılmaya değer kılan yönünün eserin Klasik Kürt edebiyatı içinde bilinen ilk aşk mesnevisi olmasına bağlayarak, klasik edebiyat geleneği ve kuramları çerçevesinde kıymetli bir araştırma ortaya koymuştur. Çalışmanın önemli yanlarından biri mesnevi geleneği çerçevesinde Hânî’nin eserini değerli kılan ayırt edici noktalara temas ediyor olmasıdır.

Tek, Hânî’nin Mem û Zîn adlı mesnevisini yazmasıyla birlikte kendisinden sonra yazılacak olan diğer Kürtçe mesnevi türündeki yazılara ön ayak oluşturduğunu ve Kürt Edebiyatı geleneği içinde edindiğine dair tespitlerde bulunmaktadır. Ayrıca Mem û Zîn’e dair çeşitli yazarların yaptıkları tercüme metinlerin biçimsel özelliklerini ve metne dair yapılan müdahaleler üzerinde analizlerde bulunmaktadır. Özellikle Ahmet Faik’in Osmanlı Türkçesi ile yapmış olduğu Mem û Zîn çevirisinde Kürtçe bir metnin Osmanlı toplumundaki yansımaları gösterilmektedir. Böylelikle yazar, dönemin çeviri anlayışına dair tespitlerde bulunmaktadır.

Fazıl Yılmaz, tarafından kaleme alınan “*Ahmed-i Hânî’nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufi Düşüncesi*” adlı yüksek lisan tezi 2019 yılında tamamlanmıştır. Yazar çalışmasında Ahmed-i Hânî’nin hayatından ve kaleme aldığı çalışmalarından yola çıkarak tasavvuf ekolü içindeki konumunu ve bakış açısını analiz etmeye çalışmaktadır. Araştırmasında diğer eserlerine de yer vermek kaydıyla Mem û Zîn adlı mesnevisine özel bir yer vererek tasavvufi konulara yaklaşımını incelemektedir.

Bizim çalışmamızda onlardan farklı olarak sosyolojiye mal olmuş bir konu olan toplumsal hafıza kavramı ve onun alt dalları olan iletişimsel bellek ve kültürel bellek kavramları çerçevesinde geçmişten kalan bir hatırlama figürü olarak Hânî'nin türbesinin toplumsal hafızada nasıl kodlandığının, bu mekân etrafında gelişen halk inançlarının toplumun hafızasını ne şekilde canlı tuttuğunun ve bunun ne gibi kazanımlar sağladığının yanıtı irdelenecektir. Ayrıca Doğubayazıt'ın geçmişten gelen kültürel değerlerine ışık tutularak değerli bilgi ve birikimlerin özellikle de eski kuşaklar yok olmadan kayıt altına alınmasını sağlayarak bilimsel bilgi ve birikimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

İlgili literatür incelendiğinde görülmektedir ki ziyaret fenomeni çerçevesinde yapılan araştırmalar çoğunlukla dini temelde ele alınmaktadır. Bu bakımdan konuya sosyal, kültürel açıdan bir kimlik inşa etme temelinde yaklaşımda bulunan çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Bu tezde ziyaret inancının kültürel kimliğin, geleneklerin oluşumunda ve toplumsal hafızayı canlı tutmasındaki rolü üzerinde durularak bir toplumun belirli bir mekân üzerinden ne şekilde bir anlam üretiminde bulunduğu analizi yapılacaktır. Bu açıdan tezde ziyaret olgusu, ziyaret mekânı olgusu yorumlayıcı sosyal bilim perspektiften ele alınarak toplumsal hafıza kavramı ve onun alt dalları olan kültürel bellek ve iletişimsel bellek kavramları endeksinde ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Ardından bir ziyaret mekânı olarak Ahmed-i Hânî Türbesi'nin toplumun belleğinde ne şekilde kodlandığının ve ne tür etkinliklerle bellekte yeniden inşaya tabi tutularak toplumun hafızasında yer edindiğinin betimlemesi yapılacaktır. Yukarıda bahsi geçen ilgili literatür incelendiğinde görülmektedir ki neredeyse sosyolojik bir perspektifi baz alarak yapılan bir çalışma yok gibidir. Ayrıca Ahmed-i Hânî'yi baz alarak gerçekleştirilen yüksek lisan ve doktora tezlerinin sayısı çok azdır. Bilimsel anlamda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda eserlerinin dini ve edebi boyutu değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Bu çalışmada diğerlerinden farklı olarak, Ahmed-i Hânî yalnızca kendi eserlerinden yola çıkılarak tanınmakla kalmamıştır. Aynı zamanda saha çalışması yapılarak, bir toplumun belleğinde halk inançları bağlamında ne şekilde inşaya tabi tutulduğunun ve toplumun bir mekân üzerinden kendi geçmişiyle, kültürel değerleriyle ve gelenekleriyle nasıl bağlantı kurduğunun cevabı irdelenecektir. Dolayısıyla bu çalışmada bir toplumun kendine özgü bir şekilde gelişen dini tutum ve değerinin yansımalarının yanı sıra konumuz endeksinde Doğubayazıtlıların günümüze yansıyan kültürel değerlerinin ve geleneklerinin de profili çıkarılarak yapılan çalışmalara yeni bir soluk getirecektir. Bu bağlamda araştırma din sosyolojisi ve kültür sosyolojisi çalışmalarına katkı sağlayarak alanda oluşan bir boşluğu dolduracaktır. Araştırmaya yön veren soruları sırası ile şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1-Ahmed- i Hânî türbesi etrafında hangi halk inançları oluşmuştur?
- 2- Halk inançlarının toplumsal belleğin oluşmasındaki katkıları nelerdir?
- 3- Halk bunlar üzerinden geçmişleriyle nasıl bağlantı kurmaktadır?
- 4- İnsanların mekâna yükledikleri anlamlar neye göre farklılaşmaktadır?

Kısaca ifade etmek gerekirse literatürde bize konu endeksinde gerçekleştirilmiş teorik ve alan çalışmalarının olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda Ahmed- i Hânî Türbesi ile ilgili böyle bir çalışmanın yapılmamış olması önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışma, yörenin kültürel, dini ve toplumsal belleğine ışık tutacağından dolayı kıymetli bir araştırma olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda sosyolojik açıdan bakarsak, din sosyolojisi ve kültür sosyolojisi literatürüne bir anlamda katkı sunacağı düşünülmektedir. Farklı araştırmacılarında üzerinde durduğu gibi Ahmed-i Hânî 'ye dair yapılan araştırmaların azlığı bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum çalışmamızın literatüre ciddi anlamda katkı sunacağına bir göstergesidir.

6.2. Araştırmanın Yöntemi

Sosyolojik düşünmenin en temel yolu metodolojik açıdan sosyolojinin perspektifini kullanmaktır. Bu sebeple seçilen metodun ve bakış açısının ele alınan konu ile uyumlu olması gerekmektedir. Ne tür bir yol izlenirse ele alınan fenomenin doğru bir şekilde incelenebileceği konusu araştırma sürecinin başlangıcında bir hayli önemlidir. Bu yaklaşım tarzı sosyolojik düşünme hususunda yol gösterici olacaktır. Çünkü sosyal bir gerçeklik ele alınırken içinde bulunduğumuz mekân ve buna yönelik geliştirilen bakış açısı araştırma sürecinin iskeletinin oluşmasında nasıl bir yol izleneceği hususunda önemlidir (Birkök, 1998: 36). Sosyal bilimlerde metodoloji genel olarak üç temel soruya ilişkin yanıt aramaktadır. Bu yolla sosyal bilimlerin literatüre kazandırdığı bilgilere, ne şekilde bu verileri oluşturduğuna ve önüne çıkan problemleri ne şekilde aştığına ve eksiklikleri ne şekilde giderdiğine yönelik cevaplar aranmaktadır. Bu sebeple bir araştırmaya başlanırken seçilen metodun bahsi geçen problemlere yeterli derecede cevaplar vermesi gerekmektedir (Birkök, 1998: 45-46).

Bilimsel araştırmalarda bilinmeyen bir durumun çeşitli yöntemlerle açıklanma durumu söz konusudur. Sosyal bilim alanında, sosyal olgulara ilişkin durumların karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması ile analiz yapılmaktadır. Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırmalarda bireysel, toplumsal olay ve olguların

niteliğini tanımlamak için araştırmacının bireyleri kendi ortamlarında gözlemlemesi, var olan sürecin yorumlayıcı bir perspektiften sunulması esastır. Nitel çalışmalarda, nicel çalışmaların aksine sayı ve miktardan ziyade temelde kalite ve nitelik kavramları ön plana çıkmaktadır. Öz olarak olgu bilim, sembolik etkileşimcilik ve yorumbilim gibi disiplinlerden beslenmektedir (Baltacı, 2018: 233). Nitel araştırma yöntemi katılımcıların gözlemlerine, derinlemesine görüşmelere, odak grup görüşmelerine ve doküman analizine dayanmaktadır. Nitel bir araştırma yapılırken dikkat edilecek en önemli noktalardan biri verileri analiz ederken en doğru yöntemi seçmektir (Baltacı, 2018: 234).

Nitel araştırma yaparken temelde gözlem, görüşme, doküman analizi gibi veri toplama teknikleri tercih edilmektedir. Nitel araştırma bir şeyin, bir durumun algılanmasını ve olayların bütüncül bir perspektiften sunulmasına katkı sunmaktadır. Bu yolla bireylerin kendi toplumsal dünyalarını, kimliklerini ne şekilde inşa ettiklerini ve yorumladıklarını anlamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla nitel araştırmada yorumlayıcı yaklaşım vardır. Burada sosyal çalışmacının görevi bireylerin doğal ortamlarında anlamı ne şekilde yapılandırdıklarını anlamak ve sosyal olguları kendi bağlamı içinde detaylı bir şekilde betimlemektir (Karadoğan Doruk, 2010: 35). Nitel çalışmalarda araştırmacı katılımcının öznel bakış açısına önem verir ve duruma göre yeni sorular geliştirerek gerçekliğin izini sürer. Nitel yöntemde çalışılması planlanmış araştırmalarda merak edilen konu hakkında derinlemesine kavrayışa ulaşma isteği vardır (Karataş, 2015: 63).

Saha çalışmasına başlamadan hemen önce etik kurul onayı alınmıştır. Nitel yöntemin dünyayı anlaşılır kılan bir takım yorumlayıcı uygulamaları vardır. Bu uygulamalar fotoğraflama, mülakatlar, sohbetler, saha notları gibi birçok temsil biçiminden meydana gelmektedir. Nitel yöntemin en önemli özelliklerinden biri görüşülenleri gündelik yaşantılarındaki doğal akış içinde yakından tanıma fırsatı sunmasıdır (Budak ve Budak, 2018: 42-45). Görüşme sürecinde bireylerin konu hakkındaki şahsi kanaatlerini ve yorumlarını öğrenmek çoklu bir bakış açısı sunacaktır. Bu yöntem resme bütünüyle bakmayı, analiz etmeyi, neden-sonuç ilişkisi kurmayı ve birçok karmaşık faktörü bir arada değerlendirmeyi gerektirmektedir (Neuman, 2013: 662).

Niteliksel araştırmalardaki en önemli husus araştırmacının hangi sorulara cevap aradığı ve elde edilen yanıtların niteliğinin saptanmasıdır. Araştırmacılar dünyada olup biten olayları anlamlandırmak amacıyla “*ne, nerede, kim, nasıl ve niçin*” soru tiplerinden birine ya da birkaçına birden odaklanabilirler. Nitel araştırmaların temel amacı anlamaya ve araştırma sonucunda ortaya çıkan gerçekliği olduğu gibi aktarmaya dayalı olduğundan özellikle ‘ne’ ve ‘nasıl’ soruları merkezi önem kazanır. Sosyal gerçekliği bütün ayrıntıları

ile anlamak isteyen, sosyal dünyada var olan farklı kimlikleri saptamaya çalışan araştırmacı, mikro birimlerin sosyal yaşantılarına dair sorular sorar ve bu noktadan hareket ederek araştırmanın genel çerçevesini oluşturur. Bu yöntem günümüze dair olayları anlamaya dayalı olacağı gibi geçmiş tasavvurunu anlama çabası ile de ilgili olabilir (Kümbetoğlu, 2019: 33-34).

Nitel yöntem, birey veya grup davranışları incelenebileceği gibi sosyal süreçlerin bireyler tarafından ne şekilde algılandığının ve yeniden üretildiğine tablosunu sunar. Nitel araştırmanın en önemli özelliği, resmin detaylı ve derinlemesine bir şekilde ortaya konmasına imkân tanıyan veriyi oluşturma yöntem ve çözümleme biçimidir (Baltacı, 2019: 371). Araştırmada niteliksel yöntemi uygulayacak olan kişi görüşme esnasında aktif rol alır ve görüşme sonrasında verileri yorumlar. Nitel veri görüşülenlerin iç dünyalarını açmalarına, konu hakkındaki hislerini paylaşmalarına, inançlarını, değerlerini ve kanaatlerini detaylı bir şekilde ifade etme özgürlüğü tanır. Araştırılan kişilerin gerçekliğini anlamak temel hedef olduğu için bu yöntemde sık sık doğrudan alıntılara yer verilir (Kümbetoğlu, 2019: 43-44).

Bu noktada veriyi oluştururken doğru araçlara başvurmanın önemli bir husus olduğu gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Araştırma sürecinde bireylerin anlam dünyalarına ulaşır, gerçekliklerini kavrayabilmek için derinlemesine görüşme, doküman analizi ve gözlem tekniklerin yanı sıra anlatı türlerinden biri olan sözlü tarih yaklaşımına da başvurulmuştur. Araştırma sürecinde toplumsal hafıza, halk inançları ve Ahmed-i Hânî hakkında yazılmış ilgili literatürün taraması yapılmıştır. Toplumsal hafıza kavramı temelde bireylerin anlam dünyalarını keşfetmeyi ve anlamayı gerekli kıldığından araştırma yöntemi olarak nitel yöntemin en doğru yöntem olacağı düşünülmüştür.

Sosyolojik açıdan nitel araştırma yönteminin yorumlayıcı bakış açısı her bireyin düşünce sisteminin değerli olduğuna vurgu yapar. Araştırmamızın temeli olan toplumsal hafıza kavramının özü de nihayetinde bu anlayıştan yola çıkar. Bu anlayışa göre bireysel fikirler belirli bir siyasal, ekonomik, dini ve kültürel ortam içinde şekillenerek nihayetinde toplumsal bir boyut kazanmaktadır. Bu bakımdan çalışma nihayetinde bireylerin zihinsel dünyalarını anlamayı ve toplumun konuya dair geliştirmiş olduğu ortak kanaatleri fark etmeyi gerekli kıldığından nicel bir yöntem seçmek bireylerin kendilerini doğrudan ifade etmelerini ve konuyu derinlemesine incelemeyi zorlaştıracaktı. Bu sebeple araştırma yöntemi olarak nitel yöntemin bireylerin anlam dünyalarını daha iyi kavramak ve derinlemesine bilgi edinmesini sağlaması açısından daha işlevli olacağı düşünülmektedir.

6.3. Araştırmanın Tekniği

Araştırmada derinlemesine görüşme, doküman analizi, gözlem teklerine ve anlatı türlerinden biri olan sözlü tarih yaklaşımına başvurulmuştur. Sırası ile bahsi geçen teknikleri incelersek; derinlemesine görüşme: Temel olarak antropolojinin yararlandığı veri toplama tekniklerinden biridir. Günümüzde birçok sosyal bilim alanlarında kullanılan bir teknik olarak araştırmacıların bir konuyu bütün hatlarıyla ele almalarına imkân tanımaktadır. Görüşülenlere açık uçlu sorular yöneltildiğinden konuşma esnasında yeni soruların gelişmesine kapı aralayan bir tekniktir. Bu özelliğiyle araştırmacıların çok boyutlu analiz yapmalarını mümkün kılmaktadır (Kümbetoğlu, 2019: 71).

Derinlemesine görüşmeyi gerçekleştirecek olan araştırmacı bazı becerilere sahip olmalıdır. Araştırmacı tanımadığı insanlarla bir araya geleceğinden konuşmayı başlatma ve devam ettirme süreci en önemli adımdır. Bu süreç sıradan bir sohbetten uzak olduğundan araştırmacı görüşme esnasında özenli davranmalıdır. Görüşülen bireye karşı duyarlı bir yaklaşım sergilemeli, rahat hissetmesini sağlamalı, dikkatlice dinlemeli ve konuşmanın gidişatını sorularıyla zenginleştirerek yönlendirebilmelidir. Bu teknikle bireylerin doğrudan fark edilemeyen, tutumlara yansımayan belirli bir süreç dâhilinde ortaya çıkan düşüncelerine ve sosyal dünyayı ne şekilde kavradıklarına dair verilere ulaşılabilir. Görüşmeden elde edilecek olan verilerin zenginliği büyük oranda araştırmacıya bağlıdır. Görüşülen bireyle içten ve güvene dayalı bir ilişki kurulduğu takdirde elde edilen verilerin niteliği de paralel olarak artacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 132).

Derinlemesine görüşmede yarı yapılandırılmış görüşme formu yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yaklaşım “*benzer konulara yönelmek yoluyla değişik insanlardan aynı tür bilgilerin alınması amacıyla hazırlanır.*” Araştırmacı, önceden hazırlanan soruların yanı sıra görüşme esnasında gelişen soruları sorma özgürlüğüne sahiptir. Soruların belirli bir sıralamada ilerlemesi zorunluluğu yoktur. Görüşmenin ilerleme biçimine göre sorular görüşülenlere yönlendirilebilir. Bu yöntem temel olarak araştırma problemine ve soruların boyutuna güvenilirlik kazandırma amacı taşımaktadır. Belirli bir form dâhilinde görüşme gerçekleştirildiği için sistemli bir şekilde ilerleme kaydedilir. Bu açıdan verilerin düzenlenmesi ve yorumlanması kolaylaşır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 132).

Çalışmanın başlangıcında ilgili literatür araştırılırken ve saha da gözlem yapmaya başlayınca süreç içinde araştırma soruları oluşmaya başlamıştır. Bireylerin iç dünyalarındaki derinliğe inmek, mevcut kültürel yapıyı ve bireylerin inanç dünyasını daha iyi kavrayabilmek için bu çalışmada derinlemesine mülakat tekniğine başvurulmuştur. Mülakat

araştırmacının hazırlamış olduğu yarı yapılandırılmış görüşme formu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Görüşülenlerin her birine aynı sorular yöneltilmiştir. Soruların içeriği genel itibariyle Ahmed- Hânî'nin gerçek kimliğini, türbesi etrafında gelişen halk inançlarını, mekânın taşıdığı anlamı, dönüşümü ve kuşaklar arasındaki farkı ve ortak noktaları tespit etmeye yönelik geliştirilmiş sorulardır. Görüşmelerin başlangıç kısmı zorlayıcı olsa da özel bilgilerin gizli kalacağı güvencesi verilip, ses kaydı için katılımcılardan müsaade alınmıştır. Mülakatlar süreç içerisinde bir sohbet ortamına dönüşmüştür ve görüşülenlere herhangi bir zaman kısıtlamasında bulunulmamıştır. Araştırmacı görüşmelerde katılımcının fikirlerinin ön plana çıkmasına özen göstermiştir.

Doküman analizi, araştırma ile ilgi olay ve olguları içeren metinlerin taranarak farklı bir bütünlük yakalayarak analiz edilmesi işlemidir (Baltacı, 2019: 376). Bu yöntemin araştırma verilerinin oluşmasında birincil kaynak olarak çeşitli belgelerin bir araya getirilmesini ve eleştirel bir gözle belgelerin incelenmesini esas alan bir yönü vardır. Araştırma yöntemlerinin tamamlayıcısı olmasının yanı sıra başlı başına da bir yöntem olarak kullanılmaktadır (Sak vd. 2021: 228). Doküman analizi yapılırken mevcut belgeler, kayıtlar incelenerek bu yolla veri elde edilir. Diğer bir deyişle doküman analizi belirli bir amaca yönelik yapılmaktadır. İlgili konuyla ilgili kaynakları tarama, okumalar yapma ve bir nevi değerlendirme sürecidir. Konu ile ilgili elde edilmiş yazılı ve elektronik belgeleri içermektedir. Araştırma sürecinde konu ile ilgili yazılmış birincil elden kaynakları incelemek ana hedeftir (Kıral: 2020: 174-176).

Araştırma sürecinde toplumsal hafıza, kültürel bellek, iletişimsel bellek ve mekân kavramları irdelenmiştir. Bunun yanı sıra Ahmed-i Hânî'nin eserleri ve onun üzerine yazılmış ilgili literatür okunmuştur. Halkın nezdinde kutsal olduğu düşünülen türbeler ve bu türbelerde yattılar farz edilen dedeler, pirlar, şeyler ve velilerin yanı sıra dağ, taş, su, ağaç gibi nesnelerde toplumun nezdinde kutsal olduğu düşüncesiyle ziyaret fenomeninin bileşenleri olarak görülmektedir. Bu sebeple konumuz bağlamında kitabi dindarlık, halk dindarlığı, kutsal, kutsal mekân ve ziyaret fenomeni ile ilgili literatür taraması yapılmıştır.

Gözlem, sosyoloji araştırmalarında sık sık başvuru tekniklerinden biridir. Sosyal olguları, olayları, değişimleri ve insan davranışlarını daha iyi kavrayabilmek amacıyla gerçekleştirilen ilk elden veri toplama tekniklerinden biridir. Yöntem araştırmacının birebir sürecin ilerleyişini içerden takip ettiği ya da dışardan izlediği minvalde ilerleyebilir (Baltacı, 2019: 376). Gözlem, günlük hayatımızın en önemli parçalarından biridir. Gözlemin amacı; çevremizde gelişen olayları incelemek ve anlamlandırmaktır. Herhangi bir sosyal ortamdaki ya da kurumda oluşan davranış ve tutumları detaylı bir şekilde incelemeye yarayan

yöntemdir. Bir nesneye, kişiye, olaya yönelik bilgi toplamayı hedeflemektedir. Araştırmacının gözleme katılıp ya da katılmama durumuna göre yöntem ikiye ayrılmaktadır (Kuzu, 2013: 103). Bu araştırmada katılımsız gözlem tekniği kullanılmıştır. Katılımsız gözlem tekniğinde standart bir veri toplama aracı kullanılmamaktadır. Bu gözlem tekniğinde araştırmacı incelediği grubun bir parçası haline gelmemektedir. Bu yolla gözlem yaparken nesnel bir tutum benimsenmesi sağlanmaktadır (Gönç Şavran, 2009: 88).

Araştırmacı saha çalışmasına başladığında özellikle bireylerin çeşitli ritüel ve davranış kalıplarını gözlemlemek için Kurban Bayramına denk gelen 30 Temmuz 2020 ve 20 Temmuz 2021 tarihlerinde gözlemde bulunmak amacıyla Ahmed-i Hânî türbesine gitmiştir. 1 Aralık 2019 tarihinde Çin’de başlayan Koronavirüs sebebiyle başlayan karantina döneminden dolayı araştırmacı ilk olarak bu tarihlerde saha çalışmasına giderek çalışma ortamını ve türbeyi ziyaret eden insanların davranışlarını gözlemlemiştir. İlk gözlemlere göre Doğubayazıtlılar bayram sabahının ilk saatlerinde Ahmed-i Hânî türbesinin yanındaki camide namaz kılmışlardır. Türbe ziyaretleri esnasında gün içerisinde gerçekleştirilen tutum ve davranışlar, ritüeller fotoğraflanarak kayıt altına alınmıştır.

Covid-19 tedbirleri gereğince alınan önlemlerden dolayı kurban bayramlarında türbe ziyaretinin içeriden yapılması yasaktı. Bu sebeple ziyarete gelen bireyler türbenin dışından Ahmed-i Hânî ‘ye fâtiha okuyabilmişlerdir. Türbenin birçok noktasına Covid-19 tedbirlerine ve sosyal mesafe kuralına uyulması hususunda uyarılar asılmıştı. Bu nedenle yöre halkı normal yaşam seyrinde olduğu zamanlardaki gibi türbeyi ziyaret edememişlerdir. Bayram günü gerçekleştirilen ziyaretler esnasında en dikkat çekici nokta buydu.

Ziyaretçi profili kadın, erkek, çocuk ve gençlerden oluşan çok sayıda ziyaretçiden oluşmaktaydı. Ziyaretçilerin her biri sosyal mesafe kuralına uyma hususunda özen göstermekteydi. Gelen ziyaretçilerin bir kısmı ile gerçekleştirilen görüşmelerde Ahmed-i Hânî’nin kendileri için önemli bir zat olduğunu ve bu nedenle de bayramlarda ilk iş olarak türbeye gelerek namaz kıldıklarını, Kur’an-ı Kerim okuduklarını ifade etmişlerdir. Gün içerisinde sabahtan akşam saatlerine kadar türbe ziyaretleri devam etmiştir. Erkekler caminin ön kısmında çocuklarıyla birlikte namaz kılmışlardır. Aynı şekilde kadınlarda caminin kendilerine ayrılan bölümünde namazlarını kılmışlardır.

Kadınlar ve erkekler namaz ibadetlerini yerine getirdikten sonra Ahmed-i Hânî türbesinin etrafında pencereden dua etmişlerdir. Daha sonra bazı aileler kurbanlarını kesmek üzere Ahmed-i Hânî türbesinin yakınındaki mesire alanına gitmeye başlamışlardır. Kurban kesen ailelerin birkaçı ile görüşme yapıldığında kendilerinin her sene buraya gelerek türbenin yakınında kurbanlarını kestiklerini belirtmişlerdir. Sebebi sorulduğunda yapılacak

her türlü hayırlı işlerinde Ahmed-i Hânî türbesine gelerek ziyarette bulunduklarını ifade etmişlerdir.

Yöre halkı genel itibarı ile Ahmed-i Hânî' ye "Hânî Baba" şeklinde hitap ederek ona karşı hissettikleri yakınlığı göstermektedirler. Yaşlı, genç ve çocuk fark etmeksizin Doğubayazıtlılar bu şekilde hitap etmektedirler. Araştırmacının kendisi de Ağrılı merkezde doğup büyümüştür. Doğubayazıt'ta olduğu gibi Ağrı merkezde de Ahmed-i Hânî' ye Hânî Baba şeklinde hitap edilmektedir. Araştırmacının kendi çocukluk hatıralarından anımsadığı kadarıyla yalnızca Doğubayazıt'tan değil Ağrı merkezden ve çevre illerden gelen birçok kişi de türbeyi ziyaret etmektedir.

Halk, özel gün ve zamanların yanı sıra herhangi bir konuda adakları gerçekleşirse kurbanlarını kesmek için Hânî Baba türbesini ziyaret etmeye niyet etmektedir. Türbenin etrafında birçok mezar bulunmaktadır. Bu mezarları ziyaret eden ailelerle görüşüldüğünde kendi aile bireylerinin mezarları olduğunu belirtmişlerdir. Aile mezarlığı yerine neden Ahmed-i Hânî türbesine defnedildiklerini sorduğumuzda vefat eden kişilerin çoğunlukla kendi vasiyetleri olduğunu ve Hânî Baba gibi önemli bir zatın yakınına defnedilmek istediklerini vasiyet ettiklerini belirtmişlerdir. Araştırmacı, türbeyi ve çevresini gözlemlediğinde çocukluğundan bu yana türbede bazı noktaların değiştiğini fark etmiştir.

Türbenin hemen bitişiğinde yer alan bir duvarda türbe ziyaretlerinde bulunan kişiler tarafından duvara taş dikilerek dilek dilenmekteydi. Ancak araştırmacı uzun bir müddet sonra türbeyi ziyaret ettiğinden dilek duvarının üzerindeki minik deliklerin kapatıldığını gözlemlemiştir. Bunun yanı sıra türbenin etrafında yer alan bazı ağaçlara dileklerinin kabul olması için çaput bağlanmaktaydı. Dilek tutulan ağaçlarında süreç içinde ortadan kalktığı/kaldırıldığı gözlenmiştir. Ahmed-i Hânî türbesinde türbedarlık yapan görevli türbe ziyaretinde bulunan kişilerin batıl inançlarının önüne geçebilmek için iki yıl önce kaymakamlık tarafından böyle bir önlem alındığını belirtmiştir. Genel itibarıyla ilk intibada ziyaretçilerin birçoğunun Ahmed-i Hânî hakkında genel geçer bilgilere sahip olduğu gözlenmiştir. Bireylerin gerçekleştirdikleri ritüeller konusunda bazı açılardan çelişkilerin olduğu gözlemlenmiştir. Kimi uygulamaları dinin bir parçası olarak görürlerken, kimilerini batıl inanç olarak görmektedirler.

Anlatı araştırmaları; bireylerin yaşanmışlıklarına, tecrübelerine ve kendisi ile paylaşılmış ortak deneyimlere ve anılara dayanmaktadır. Bu araştırma biçimi bireylerin kendilerini tanımalarına imkân tanımaktadır. Anlatı hikâyelerini toplamak için çeşitli araçlara başvurulur. Bu araçlar; doküman incelemesi, görüşme, fotoğraf ve gözlemin yanı sıra birçok nitel veri toplama tekniğini içerebilir. Elde edilen veriler geçmiş, şimdi ve gelecek

tasavvuru ile ilgili olabilir. Anlatılar yorumlayıcı bir sentezden geçerek oluşmaktadır. Bu yaklaşım biçimi tanıkların ifadeleri doğrultusunda savunulmaktadır. Bu araştırmada anlatı türlerinden biri olan sözlü tarih yaklaşımı kullanılacaktır. Sözlü tarih, *“olaylar ve bu olayların sebep ve sonuçlarına ilişkin bir ya da birkaç kişiden sağlanan kişisel düşünceleri içermektedir”*. Bu yaklaşımda veri toplarken görüşülenlerin bireysel tecrübelerinden, kültürel değerlerinden ve geçmiş tasavvurundan (tarihsel bağlam) yola çıkılır (Aydın, 2018: 72-74). Sonuç olarak yukarıda bahsi geçen araştırma tekniklerinin araştırma yöntemine en iyi yanıt veren araçlar oldukları düşünülmektedir.

6.4. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Nitel bir araştırma yapılırken örneklemin doğru bir şekilde belirlenmesi araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini arttıracaktır. Yanlış örneklem seçimi bulgularında hatalı bir şekilde yorumlanmasına sebep olacaktır. Hangi konuda olduğuna bakılmaksızın araştırmaların tamamının verilere ihtiyacı vardır. Bahsi geçen veriler ise araştırmaya konu olan evrende bulunmaktadır. Evrenin incelenmesi hem ekonomik anlamda hem de zamansal anlamda sorunlar yaratmaktadır. Evren bir araştırmadaki sosyal olayları ve grupları içerir. Evren kavramı bir kıtaya, ülkeye, şehre, kuruma, meslek grubuna, yaş ve cinsiyete karşılık gelebilir. Araştırmacının incelediği konu hakkında aktif olarak inceleme yaptığı gruba ise örneklem adı verilmektedir (Baltacı, 2018: 235). Zamansal ve ekonomik sorunları çözmek amacıyla bilim insanları örneklem kavramını geliştirmişlerdir. Bu sayede evrenini bütünü temsil etme gücünü taşıyan sınırlı miktarda insanla konuya dair olay ve olguları incelemek daha pratik bir hale dönüşmüştür (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 113).

Örneklem seçiminde konuyu en iyi temsil eden kişilere ulaşmak esastır. Bu araştırmanın evreni Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesidir. Örneklemine ise Doğubayazıt'taki Ahmed-i Hânî türbesini ziyaret eden 50 kişi oluşturmaktadır. Yalnızca araştırmaya katılım gösteren üç akademisyen Ağrı\ Doğubayazıtlı değildir. Geriye kalan katılımcıların tamamı Doğubayazıtlıdır. Ancak bu akademisyenlerin her biri Ahmed-i Hânî türbesine ziyarette bulunmuşlardır ve konuyla ilgili araştırmaları vardır. Bu sebeple örneklemin evrenin genelini temsil ettiği düşünülmektedir. Görüşme verileri tekrar etmeye başladığı noktada saha çalışması sonlandırılmıştır. Bu kişiler farklı meslek, yaş, cinsiyet ve ekonomik düzeylerden karma bir kitledir. Bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kartopu (zincir) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemi nitel araştırma geleneği içinde gelişmiştir. Derinlemesine çalışılmanın gerekli kılındığı

durumlarda amaçlı örnekleme yöntemi olayların ve olguların incelenmesi noktasında daha işlevli olacaktır. Amaçlı örnekleme yöntemi uzun bir zamana ve derin analizlere ihtiyaç duyulan kültür araştırmalarının yapıldığı etnografya geleneği içinde doğmuştur. (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 115-118).

Kartopu (zincir) örnekleme, bu örnekleme biçiminde araştırmacının araştırma sorusuna ilişkin zengin veri elde edilmesini sağlayabilecek bireylerin ve durumların tespit edilmesinde oldukça etkilidir. Bu süreci başlatan en temel sorular şu şekildedir: *“Bu konuda en çok bilgi sahibi kimler olabilir? Bu konuyla ilgili olarak kim veya kimlerle görüşmemi önerirsiniz?”*. Araştırma sürecinde isimler ve incelenmesi gereken durumlar bir kartopu gibi büyümeye başlayacaktır. Süreç içinde görüşme yapılması gereken kişiler ve incelenmesi gereken durumlar tekrar etmeye başlayacaktır ve görüşme yapılması gereken kişiler bir müddet sonra azalacaktır. Bu şekilde araştırmanın iskeleti yavaşça biçimlenmeye başlayacaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2018: 122).

Yukarıda da bahsedildiği gibi pandemi nedeniyle ilk olarak 30 Temmuz 2020 ve 20 Temmuz 2021 tarihlerine denk gelen kurban bayramlarında gözlemde bulunmak ve araştırma sahasını tanımak amacıyla Ahmed-i Hânî türbesine gidilmiştir. Araştırma soruları tamamen gelişip ve konu hakkında bilgisi olan kişiler tam anlamıyla tespit edilene kadar yaz boyunca belirli aralıklarla türbeye giderek görüşmeler sürdürülmüştür. Görüşmeler ilk olarak tesadüfi olarak türbeye ziyarette bulunan kişilerle gerçekleştirilmiştir. Ancak elde edilen veriler tatmin edici bulunmadığından konuyla ilgili çalışmaları olan ve konu hakkında kişisel merak duyup araştıran kişiler süreç içinde tespit edilmeye çalışılmıştır. İlk olarak Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinde görev yapmakta olan ve doğma büyüme Doğubayazıtlı olan bir akademisyenle irtibat kurulmuştur.

Bu yolla konu hakkında araştırma yapmış akademisyenlerle ve Doğubayazıt'ta Ahmed-i Hânî'yi kişisel olarak merak edip araştıran kişilerle ve yazarlarla iletişim kuruldu. Kartopu örneklemenin doğasında olduğu şekilde katılımcıların yönlendirmeleriyle konu hakkında bilgi sahibi olan farklı kişilerle tanışılmıştır. Görüşmelerin bir birkaç tanesi pandemiden dolayı bir görüntülü görüşme uygulaması olan Zoom üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ancak görüşmelerin büyük bir kısmı saha da bireylerle yüz yüze şekilde gerçekleştirildi. Mülakatlar türbeyi ziyaret eden farklı düzeyde ekonomi, eğitim, yaş ve cinsiyet gibi değişkenlere sahip toplamda 50 kişi ile yapıldı. Teorik anlamda hafıza çalışması yapıldığından bu tarz bir yöntemin çalışma açısından daha işlevli olacağı kanaatine varılmıştır. Saha çalışmasında elde edilen veriler tekrar etmeye başladığında görüşmeler sonlandırılmıştır.

6.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

Nitel yöntemle gerçekleştiren araştırmalarda süreç içinde birtakım sorunlarla ve sınırlılıklarla karşılaşmak olasıdır. Bu sorunlar genel itibari ile beş başlık altında toplanabilir. Etik problemler, zamansal ve maddi sorunlar, araştırma tekniğinden kaynaklanan sorunlar, verileri değerlendirmekten kaynaklı sorunlar ve raporlamadan aşamasında kaynaklanan sorunlar şeklindedir. Etik kaynaklı sorunlarda temelde görüşmeci ve görüşülen ilişkisinden ve rızaya dayalı katılıma dair etik ihlaller yaşanabilmektedir (Kümbetoğlu, 2019: 185). Görüşme sürecinde katılımcıların kaygılarını giderici açıklamalarda bulunup güven ortamı yaratmak önemlidir. Ayrıca katılımcılara kişisel bilgilerinin saklı kalacağına dair güvence verilmelidir (Kümbetoğlu, 2019: 186).

Ahmed-i Hânî, türbesini ziyarette bulunan kişilerle ilk temasta araştırmaya katılım gösterme konusunda zorluklar yaşanmıştır. Özellikle de kadınlar erkeklere oranla daha fazla çekimser davranışlar göstermişlerdir. Araştırmacı katılımcıların her birine araştırmanın amacına dair bilgilendirme yaparak güven ortamı oluşması için kendi şahsi bilgilerini katılımcıların her biri ile paylaşmıştır ve kimliklerinin gizli kalacağına dair güvence vermiştir. Kadın katılımcılar görüşmeyi yapsalar dahi onam formunu imzalama konusunda isteksiz davranmışlardır. Çünkü onam formunu imzaladıktan sonra maddi anlamda bir sorunla karşılaşma ihtimallerinin olabileceğini ya da babalarının, eşlerinin bu durumu hoş karşılamayabileceğine yönelik birtakım açıklamalarda bulunmuşlardır. Kadın katılımcıların birçoğu babasının ya da eşinin onayı ile belgeyi imzalamışlardır.

Özellikle yörede ataerkil sistemin hakim olması, kadınların eşlerinden ya da babalarından ayrı bir şekilde karar vermelerini güçleştirmektedir. Bu sebeple araştırmaya katılım gösterme hususunda en çok kadın katılımcılar çekimser davranmışlardır. Ancak araştırmanın amacı ve sebepleri açıklandığında güven duyarak çalışmaya katılım göstermişlerdir. Erkek katılımcılar kadınlara oranla araştırmaya katılmayı daha kolay kabul etmişlerdir. Bu sebeple araştırmacı görüşme formunda yöneltilen sorulara bireylerin samimi ve doğru yanıtlar verdiklerini varsaymaktadır. Araştırmaya katılan görüşmecilerle uzun süre temas kurulamadığından ve daimi kişiler üzerinden çalışma yürütülmediğinden bu tarz sıkıntılar yaşanmıştır. Ayrıca pandemiden dolayı sosyal mesafe kuralına uyma gereklilikleri de zorlayıcı olmuştur. Son olarak türbe ziyaretlerine gelen bireylerin eğitim seviyeleri sorulara cevap verebilme durumlarını etkilemiştir.

Araştırma tekniklerinden kaynaklı sorunlar genel itibari ile görüşme süresi, mekân, ses kayıt cihazı kullanma ve araştırmacının algılanış biçimi şeklinde sıralanabilir.

Görüşmelerin uzun sürmesi katılımcıların o andaki durumuna uygun olmayabilir veya bir müddet sonra katılımcı için sıkıcı olabilir (Kümbetoğlu, 2019: 192). Araştırma sorularının bir miktar fazla olmasından kaynaklı olarak derinlemesine görüşmelerin bazıları iki, üç saati aştı. Özellikle de katılımcıların eğitim düzeyleri derinlemesine görüşmelerin süresini etkiledi. Üniversite mezunları, yazarlar, öğretmenler ve akademisyenlerle yapılan görüşmeler diğer kişilere nispeten daha uzun sürmüştür.

Görüşmelerin bireylerin kendilerini daha rahat hissedecekleri mekânlarda gerçekleştirmek oldukça önemlidir (Kümbetoğlu, 2019: 193). Görüşmeler daha çok katılımcıların müsait olma ve çalışma zamanlarına göre düzenlenmiştir. Bu sebeple saha çalışması uzun bir süreye yayılarak yapılmıştır. Görüşmeler genel itibari ile katılımcıların istedikleri mekânlarda gerçekleştirilmiştir. Kimileri ile türbenin yanındaki camii de görüşmeler gerçekleştirilirken, kimileriyle ev, kafe veya online bir ortamda görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Görüşme esnasında ses kayıt cihazı ile verileri kaydetmek not alarak kayıt altına almaktan çok daha pratik bir yoldur. Ancak seslerinin kayıt altına alınması kimi görüşmecilerin daha şeffaf bir şekilde konuşmasına engel olabilir (Kümbetoğlu, 2019: 193). Saha araştırmasında görüşülenlerden derinlemesine bilgi amacıyla soru adedi bir miktar fazla tutulmuştur. Bu sebeple görüşmelerin daha akıcı bir şekilde ilerlenmesini sağlamak amacıyla katılımcıların izni alınarak ses kaydı tutulmuştur. Ses kaydı tutulmasından dolayı bir miktarda olsa bireylerin sorulara verdikleri yanıtlarda daha seçici bir şekilde davranmalarına sebep olmuş olabilir. Diğer bir sorun ise ses kayıtlarının deşifre etme aşamasında yaşanmıştır. Ses kayıtlarını deşifre etmek bir ay sürmüştür. Bu sebeple analiz aşamasına geçme noktasında gecikme yaşanmıştır.

Başlı başına bir problem olmasa dahi araştırmacının bir toplum ve grup tarafından tanınması belirli bir süreyi gerektirmektedir (Kümbetoğlu, 2019: 194). Saha araştırmasına başladığında kartopu örnekleme yoluyla katılımcılarla tanışılmış ve araştırmanın amacı ve içeriği hakkında bilgi verilmiştir. Genel itibariyle katılım gösteren ve çevreden mülakat yapıldığını görerek ilgisini çekip ne olduğunu merak eden bireylerde gerçekleştirilen sohbetlerde Ahmed-i Hânî'nin araştırılmasının genel bir memnuniyet durumu yarattığını söyleyebiliriz. Birçok kişi çok güzel ve araştırılmaya değer bir konu seçtiğinden dolayı araştırmacıya iyi dileklerde bulunmuştur. Bu kişilere sebebi sorulduğunda yörede bilinen en kıymetli ve tanınmış şahsiyet olarak görülen Ahmed-i Hânî'nin Türkiye genelinde tanınıp bilinmesini önemsediklerini belirtmişlerdir.

Araştırma, saha araştırmasına başlanıldığı 2020 ve 2021 tarihlerini kapsamaktadır. Bireylerin dini inançlara ve kültürel değerlere yönelik fikir, tutum ve davranışları süreç içinde değişebilir. Araştırmanın teorik anlamda hafıza çalışması olduğunu göz önünde tuttuğumuzda kuşaklar arasındaki farklılıklar bugün bile göze çarpmaktadır. Bu sebeple araştırma sürecinde analiz edilen bireylerin dini inançları, tutumları ve kültürel değerleri yukarıda bahsedilen ilgili tarihleri yansıtmaktadır. Tıpkı Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramında belirttiği gibi belirli bir konuya dair bilinenler süreç içinde yeniden inşaya tabi olarak dönüşüme uğrayacaktır. Bunun en büyük sebebi olarak bireylerin süreç içinde etraflarında yaşayan kişilerin, grupların yok olacak olmasına, toplumsal, siyasal, kültürel yapının değişmesine bağlayabiliriz. Diğer bir deyişle hafızanın çerçeveleri değiştiğinde bir konuya atfedilen anlamda süreç içinde değişecektir.

Nitel araştırmalarda ortaya çıkan problemlerden biri de verileri işleme ve analiz etme noktasında yaşanabilecek aksaklıklardır. Genel itibari ile yaşanan sorunları şu şekilde sıralayabiliriz: Anlatı ve ifadelerinden değerlendirilmesinden, sınıflandırılmasından ve analizinden kaynaklı sorunlardır. Anlatılar ve ifadeler yalnızca bireylerin kendi fikirlerini değil bir bütün olarak sosyal dünyanın ilişki ağının da bir parçasını yansıtır. Bilhassa sözlü tarih çalışmalarında ortaya çıkan anlatılarda bu durum daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Anlatılar ve ifadeler geçmişten bugüne çeşitli olaylarla birlikte bir kartopu misali ortaya çıkmakta ve her bireyin ifadesinde anlam yeniden inşa edilmektedir (Kümbetoğlu, 2019: 197).

Özellikle Ahmed-i Hânî'nin kimliğine yönelik yöneltilen sorularda bakış açıları arasında çeşitlilik yaşandığı gözlenmiştir. Bu çeşitliliğin yaşanmasındaki en önemli faktör olarak bireylerin siyasal görüşlerindeki ve eğitim düzeylerindeki farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Ancak Hânî 'ye dair gelişen anlatılar halkın hafızasında ortak bir yer tutmaktadır. Yalnızca bu anlatılara dair bireylerin getirdikleri yorumlar farklılık göstermektedir. Kimilerine göre bahsi geçen anlatılardaki kerametleri gösterebilecek kadar büyük bir zat iken kimilerine göre yaşadığı yüz yıla damgasını vurmuş önemli bir şair ve düşünürdür.

6.6. Verilerin Analizi

Genel olarak araştırmacılar nitel veri analizinin ne şekilde olacağını bu süreci deneyimledikleri an öğrenmeye başlamaktadırlar. Bu durumda nitel araştırmaların büyük ölçüde katı çizgilerinin olmadığını sezgisel, göreceli bir yanı olduğu söylenebilir. Bu eşsiz

yönüne rağmen analiz biçiminin genel bir biçime uygun olduğu kanaati vardır. Veri analiz sarmalındaki ilk halka sürecin başlangıcı olan verileri düzenlemedir. Analiz sürecinin başlangıcında araştırmacılar genel itibarıyla verileri parçalara bölerek bilgisayar ortamına aktarmaktadırlar veya elle uygun birimlere ayırmaktadırlar. Bu birimler bir kelime, cümle ya da bütün bir hikâye olabilir (Bacanak, 2018: 182).

Verilerin düzenlenmesinin ardından çıktıların bir bütün halinde birkaç kere okunması ve ayrıntıların yakalanması önemlidir. Bunun yanı sıra alan notlarına, fotoğraflara ve belgelere kısa, hatırlatıcı notlar tutmak veri toplama sürecinin başlangıç aşamalarındandır. Bundan sonra verilerin tanımlandığı, sınıflandırıldığı ve yorumlandığı aşamaya geçilebilir. Bu aşamada kodları veya kategorileri oluşturmak en önemli adımdır (Bacanak, 2018: 183-184). Verilerin analizi yapılırken araştırmacı aynı zamanda nitel verileri yorumlamakla da meşgul olur. Bu aşamada verilerin daha derin anlamlarına yönelik soyut tespitlerde bulunulur. Araştırmacı literatüre kendi bakış açısına yönelik bir yorumlama getirebilir (Bacanak, 2018: 187).

Araştırmanın bulgularının analizi yapılırken ilk olarak içerik oluşturmak ve kategorileştirmek amacıyla veriler birkaç kere okunmuştur. Oluşturulan kategoriler, ilgili teorik ve kavramsal çerçeve ile sentezlenerek yorumlayıcı bir perspektiften tablolar oluşturularak analiz edilmiştir. Ayrıca araştırmaya kapı aralayan ve bu konunun araştırması noktasında ilgi uyandıran araştırma soruları hakkında içerik oluşturularak bulgular içinde tartışılmıştır.

7. BULGULAR VE TARTIŞMA

7.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Profili

Ahmed-i Hânî Türbesi, halkın geçmişten bugüne değin sahip olduğu değerlerin ve kültürün manevi bir sembolü olarak bugüne kadar korunarak günümüze ulaşmayı başarmıştır. Doğubayazıt'ta insanların birçoğu onu ilmi ve edebi yönünden önce ilk olarak çocukluk dönemlerinde ailelerinin aracılığıyla manevi kimliği ile tanımaya ve ziyaret etmeye başlarlar. Türbe ziyaretinde bulunan kişilerin her biri farklı eğitim, yaş ve meslek gruplarından kişilerdir. Görüşme verilerinin çeşitli olması ve çok boyutlu analizlerin yapılabilmesine imkan tanımak için bu husus göz önünde tutulmuştur. Ahmed-i Hânî Türbesi'ni ziyaret etmiş toplamda 50 kişi ile derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir.

Cinsiyet	Sayı
Kadın	21
Erkek	29
Toplam	50

Tablo1. Katılımcıların Cinsiyete Göre Dağılımı

Örneklem grubundaki kadınların oranı erkeklere göre bir miktar daha düşüktür. Araştırmaya katılım gösterme konusunda istekli olmama hali ve zamansal sorunlar bu durumu etkilemiştir. Bu duruma yöredeki ataerkil toplum yapısının neden olduğunu söyleyebiliriz. Kadınlar kocalarından ve babalarından habersiz katılmak istememişlerdir. Bu nedenle yalnızca gönüllü kişilerle görüşme yapılmıştır. Bu sebeple cinsiyet bağlamında örneklemdeki 21 kişi kadınlardan, 29 kişi ise erkeklerden oluşmaktadır. Görüşme verilerinde sayısal anlamda bir denklik gözükme de türbe ziyaretleri esnasında göze çarpan husus kadınların ve erkeklerin türbe ziyaretine eşit derecede önem verdikleri ve ziyarette bulunduklarıydı. Yalnızca türbeyi ziyaret etme amacıyla ve uygulanan ritüellerde cinsiyet bağlamında farklılıklar yaşanmaktadır. Türbeyi ziyaret eden kadınların dindarlık biçimi erkeklere kıyasla daha mistik inançları ve ritüelleri içermektedir. Türbe, kutsalın tezahür ettiği bir mekân olarak görünmektedir. Bu sebeple Ahmed-i Hânî aracı kılınarak isteklerin ve beklentilerin karşılanması umulmaktadır.

Yaş	Sayı
18-25 arası	8
26-35 arası	9
36-45 arası	13
46-60 arası	14
61 ve üstü	6
Toplam	50

Tablo 2. Katılımcıların Yaşa Göre Dağılımı

Görüşme yapılan ilgili kişilerin en düşük yaş sınırı 18’den başlatılarak türbe ziyareti hakkında genç bireylerin beklentileri ve bu mekâna verdikleri önem konusunda daha bilinçli yanıtların alınması hedeflenmiştir. Araştırmaya katılan bireylerin yaş aralıkları ergenlik ve ilk yetişkinlik, orta yetişkinlik, olgunluk ve yaşlılık dönemlerini kapsamaktadır. Bu yaş aralıklarının seçilme sebebi bireylerin türbeye dair kanaatlerinin ortak ve farklı noktalarını tespit etmektir. Özellikle Ahmed-i Hânî Türbesi’ne yönelik tutumlar yaşlılarda gençlere binaen daha duygusal bir tutumu içermektedir. Bir değer olarak Ahmed-i Hânî’ye toplumsal anlamda verilen değer gençler ve yaşlılar arasında farklılık göstermese de Ahmed-i Hânî’nin kimliğine dair bilgiler içerik olarak farklılaşmaktadır. Bu durum aslında temelde yaş, cinsiyet ve eğitim faktöründen ziyade kişilerin Ahmed-i Hânî’nin eserlerini okunup, okunmamasıyla ilgilidir. Yaşlılar arasında Ahmed-i Hânî ’ye yönelik bilgiler ve tutumlar yaygın olarak sözlü kültürün etkisiyle birazda çevreden görüldüğü kadarıyla taklidi olarak oluşmaktadır.

Medeni Durum	Sayı
Evli	31
Bekar	19
Toplam	50

Tablo 3. Katılımcıların Medeni Durumları

Araştırmaya katılım gösteren bireylerden 31 kişi evli, 19 kişi ise bekârdır. Buradan yola çıkarak evli bireylerin türbeye daha fazla ziyarette bulunma eğiliminde oldukları çıkarımında bulunabiliriz.

Eğitim Durumu	Sayı
İlkokul	7
Ortaokul	8
Lise	14
Üniversite	14
Yüksek Lisans	1
Doktora	6
Toplam	50

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim Durumu

Araştırmaya katılım gösteren bireylerin eğitim düzeyleri temelden yükseğe doğru çeşitlilik göstermektedir. Bireylerin eğitim dereceleri her ne kadar farklı olsa da toplumsal yaşantının ve kültürün önemli bir parçası olarak türbeleri ziyaret etme eğilimi göstermektedirler. Bu anlamda eğitim düzeyi arttıkça türbe ziyaretlerinin azaldığına dair kurulan hipotezler tamamen doğru değildir. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere eğitim dereceleri yükselmesine rağmen bireyler türbeleri ziyaret etmeye devam etmektedirler. Bireylerin türbeyi ziyaret etme amaçlarında farklılıklar görülebilmektedir. Eğitim düzeylerinin dindarlık biçimlerini etkilediği düşünülmektedir. Artan eğitim düzeyiyle beraber duygusal bir bağlılıktan ziyade rasyonelliğin öne çıkma eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. Ancak yaşadığımız çağda sosyal anlamda kimi konularda çaresiz ve çözümsüz hissedildiğinde eğitim düzeyi her ne olursa olsun manevi ve duygusal anlamda bir kurtuluş kapısı olarak insanlar türbeleri ziyaret edebilmektedirler. Dolayısıyla eğitim seviyesinin yükselmesi türbe ziyaretlerini tamamen ortadan kaldırmamaktadır:

“İzmir’den bir kadın gelmişti. Akademik kariyeri olan iyi eğitilmiş biriydi. Kanseri hastası olduğu için İzmir’den buraya şifa için gelmişti. Ahmed-i Hânî şifacı olarak da biliniyor. Bu kadın Doğubayazıt’tan Adıyaman’a doğru bütün türbeleri ziyaret ede ede gidiyordu. Kendisinin kemoterapi gördüğünü söyledi. Türbeye daha önce de gelmiş ve ilaçların vermediği şifayı bu türbeye gelince bulduğunu söyledi” (Kadın, 30 yaşında, Doktora öğrencisi).

Mesleki Durum	Sayı
Öğrenci	5
Akademisyen	5
Esnaf	5
Ev hanımı	8
Memur	4
İmam	5
İşçi	6
Diğer	12
Toplam	50

Tablo 5. Katılımcıların Mesleki Profilleri

Görüşmeye katılım gösteren bireylerin mesleki dağılımı şu şekildedir: 5 kişi öğrenci, 5 kişi akademisyen, 5 kişi esnaf, 8 kişi ev hanımı, 4 kişi memur, 5 kişi imam, 6 kişi işçi, 12 kişi ise diğer meslek gruplarındandır. Türbe ziyaretlerine her meslek grubundan birey katılım göstermektedir.

Ekonomik Durum	Sayı
3000-4000	22
4000-5000	10
6000-7000	8
7000-10.000	10
Toplam	50

Tablo 6. Katılımcıların Ekonomik Durumları

Araştırmaya katılım gösteren bireylerin ekonomik düzeyleri tabloda gözükten şekliyle düşükten yükseğe doğru derecelendirilmiştir. Ekonomik açıdan iyi durumda olan bireyler de türbeyi ziyaret etmektedirler. Ancak düşük ve orta gelirli bireyler, yüksek gelirli kişilere kıyasla türbeyi daha fazla ziyaret etme eğiliminde oldukları yorumu yapılabilir. Toplumun nezdinde türbenin sığınılacak bir liman olması, maddi ve manevi sıkıntıların giderilmesi noktasında başvurulmuş kutsal bir mekân olmasının bu durumu etkileyen faktörler arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Saydığımız ziyaretçi profilinin dışında Ahmed-i Hânî Türbesi yalnızca Doğubayazıt halkı tarafından ziyaret edilmemektedir. Özellikle çevre illerden veya adını duyarak gelen

her sene binlerce ziyaretçisi olmaktadır. Türbeyi manevi boyutuyla ziyarete gelen kişilerin olduğu gibi yazar kimliği ile şiirlerinden etkilenerек gelen birçok ziyaretçisi de olmaktadır. Bunun dışında Ahmed-i Hânî üzerine çalışmalar yapmış akademisyenlerde türbesine ziyarette bulunmaktadır. Türbesinin olduğu konumun tarihsel bir geçmişinin olması sebebiyle turistik amaçlı gezip görmek isteyen kişilerce de ziyaret edilmektedir.

7.2. Aile ve Sosyal Çevre Etrafında Gelişen Bilgiler

Her insan dinin de önemli bir parçası olduğu bir gelenek ve kültürün içine doğar. Dine ilişkin bilgileri aile ve toplumdan öğrenir. Böylece dindarlık süreci de oluşmaya başlar. Kutsallık olgusu toplumun anlam atfettiği bir şeydir. Bu şekilde bireysel olarak bir insanın dindarlık süreci oluşmaya başlar. Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi Durkheim kutsalın belirli bir toplum tarafından kendine özgü şekilde üretildiğinden bahsetmektedir. Bir toplumda kutsal olarak bilinen bazı pratikler başka bir toplum için aynı anlamı ifade etmeyebilir. İnsanların kutsalla olan ilişkisi süreç içerisinde gelişir ve nesilden nesile aktarılır (Kaşbaş, 2019: 24-62).

Ahmed-i Hânî'nin kim olduğuna dair edindiğiniz bilgilerin ana kaynağı nedir?	Sayı
Aile ve çevre	35
Kitaplar	5
Medreseler ve din alimleri	10
Toplam	50

Tablo 7. Türbeden Haberdar Olma Durumu

Ahmed-i Hânî Türbesini ziyaret eden 35 kişi türbeyi ailesinden ve çevreden öğrendiğini belirtmiştir. 5 kişi kitaplardan, geriye kalan 10 kişi ise medrese eğitimi aldığı zamanlarda okutulan kitaplardan ve din alimlerinden bu bilgiyi edindiklerini belirtmişlerdir. Örnekleme yer alan kişilerin büyük çoğunluğu Ahmed-i Hânî Türbesi hakkındaki bilgileri aile ortamında ve çevreden duydukları kadarıyla öğrendiklerini belirtmişlerdir. Bu bağlamda türbeye dair ilk bilgilerin daha çok aile ortamında kuşaktan kuşağa aktarılarak ve çevredeki

insanlarla iletişim kurarak bir hafıza mekânı olarak içinde bulunulan topluluğun belleğinde sözlü olarak canlı tutulduğunu söyleyebiliriz.

Bireylerin türbeye dair ilk anıları çocukluk dönemine ve aileleriyle birlikte yapılan ziyaretlere dayanmaktadır. Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramında belirttiği gibi bireylerin belleğinin oluşması bir mekâna ve tanıklıklara bağlı şekilde sosyal bir ortam içinde gelişmektedir. Türbenin kutsal ve manevi bir mekân olduğuna dair ilk kanaatler çocukluk döneminde oluşmaktadır. Ayrıca türbe ziyaretleri esnasında çevredeki insanlardan taklidi yolla gerçekleştirilen ritüeller öğrenilmiştir. Halk arasında yaygın olarak gelişen ifade tarzları, yeminler, gerçekleştirilen ritüeller, menkıbeler ve inançlar kültürel yapının önemli bir parçası olarak toplumsal hafızada sözel ve bedensel hareketlerle tekrar edilerek korunmaktadır. Bu yolla bireyler daha küçük yaşlardan itibaren toplumun kutsal diye atfetmiş olduğu geleneksel ve dini değerlerini öğrenerek içinde bulundukları gruba entegre olmaya başlamaktadırlar.

Toplumun genel inanç kalıpları, doğrudan kolektif yaşama alakadar eden inançlar aracılığıyla aileye etki eder. Aile büyükleri geçmişe ait ve unutulmaya yüz tutmuş bazı gelenekleri canlı tutmak amacıyla torunlarına iletirler (Halbwachs, 2016: 214-218). Mitsel bir düşünce biçimine sahip olmamızda mevcut türbe ve yatır ziyaretlerinin günlük hayatımızda önemli bir yer tutmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple tarihsel bir olayın ya da şahsiyetin mitleştirilmenin deforme edici bir etkisi vardır. Zamanın ve toplumsal koşulların yarattığı deformasyon karşısında daha fazla dayanamayarak halkın belleğinde farklı tarzda bir yer edinirler ve popüler inanış biçimin önemli bir ögesi haline gelirler. Böylelikle türbelerde yatan zatların başından geçen olaylar efsaneleştirilerek halkın hafızasında önemli bir yer tutar ve kuşaklar arasında aktarımı sağlanır (Altan, 2007: 27).

Ahmed-i Hânî kimdir?	Sayı
Şeyh	7
Allah dostu (Veli)	33
Şair ve Filozof	10
Toplam	50

Tablo 8. Ahmed-i Hânî'yi Tanıma Durumu

Ahmed-i Hânî Türbesini ziyaret eden kişilerle yapılan görüşmelerde türbede yatan zatın kim olduğuna dair yöneltilen sorularda 7 kişi şeyh, 33 kişi Allah dostu, 10 kişi önemli

bir şair ve filozof olduğuna dair yanıtlar vermişlerdir. Örneklem grubunda yer alan kişilerin önemli bir kısmı Ahmed-i Hânî'nin şair ve filozof kimliğinden ziyade daha çok dini motiflerle tanımlama eğiliminde olmuşlardır. Bu durum bireylerin küçüklük ve yetişkinlik dönemlerinden buyana içinde bulundukları sosyal çevredeki kodlamalarla ilgilidir. Özellikle yaşça büyük kimseler Ahmed-i Hânî'yi Allah dostu ve bir şeyh olarak görme eğilimindedirler. Yaşça küçük kişiler ise manevi yönüne inanmakla birlikte sahip olduğu diğer kimlikler (şair, alim ve filozof) hakkında da kısmi de olsa bilgi sahibi oldukları gözlenmiştir. İnsanların dini yaşama ve inançlarında farklılıklar olsa bile yaşadıkları toplumun değerlerini benimseme ve özümseme noktasında benzer motifler ifadelerine yansımaktadır. İslamiyet'in özünde olmayan ancak halk arasında gelişim göstermiş kimi ritüeller ve menkıbeler vardır. Bu uygulamalar ve anlatılar kuşaklar arasında ve çevreden edinilen bilgiler yoluyla sosyal yaşamda var olmaya devam etmektedir.

Yaşlılar toplumun hafızasıdır. Toplum yaşlılara geçmişin izlerini koruma görevini biçmektedir (Halbwachs, 2016: 142). Hafızamıza kazınmış olan bir olayın ortaya çıktığı zamanki anı ve yeri grubun hafızasında tanımlanmış olduğu biçimi ile bir mekânda ve zamanda ararız (Halbwachs, 2016: 154). Bir anıyı konumlandırmanın yolu, onu başka bir zaman içinde yeri bilinen diğer anı bütünü ile ilişkilendirmektir (Halbwachs, 2016: 186). Geçmiş süreç içerisinde gelenekler içinde yeni manalar kazanarak yeni biçimlere sokulmuştur. Geçmişte yaşanan olaylar öncelikle farklı bakış açılarını, gelenekleri ortaya çıkarmaktadır. Daha sonra gelenekler geçmiş olaylara tekrar dönerek onu kendi kalıpları çerçevesinde yeniden şekillendirir. Bu bağlamda geçmiş sonraki nesillere olduğu gibi aktarılmamış gelenekler ve dini yapılanmalar her çağda kendi bağlamı neticesinde geçmişi yeniden anlamlandırmaya başlamıştır (Bozan, 2018: 1230).

Size göre Ahmed-i Hânî' ye dair bilinenler toplumsal yaşamda nasıl şekillenir?	Sayı
Çevreden duyulan bilgilerle	48
Araştıracak	2
Toplam	50

Tablo 9. Ahmed-i Hânî' ye Dair Bilgilerin Halk Arasında Oluşma Durumu

Size göre Ahmed-i Hânî' ye dair bilinenler toplumsal yaşamda nasıl şekillenir sorusuna türbeyi ziyaret eden katılımcılardan 48'i çevreden ve aileden edinilen bilgilerle sınırlı kaldığına dair yanıt vermişlerdir. Tablodan yola çıkarak Ahmed-i Hânî'ye dair

bilinenlerin halk arasında büyük oranda sözlü kültürün etkisi ile oluştuğunu söyleyebiliriz.

Ahmed-i Hânî'nin eserlerini okudunuz mu?	Sayı
Evet	10
Hayır	40
Toplam	50

Tablo 10. Ahmed-i Hânî'nin Eserlerini Okuma Durumu

Türbeyi ziyaret eden örneklem grubu içinde yalnızca 10 kişi eserleri hakkında bilgi sahibi olduğunu ve okuduklarını belirtmiştir. Katılımcıların önemli bir kısmı eserlerini okumamışlardır. Bu bağlamda Hânî'ye dair bilinenlerin toplumsal hayatta kulaktan dolma bilgilerle kuşaklararası aktarımla oluştuğu çıkarımında bulunabiliriz. Türbeyi ziyarette bulunan 25 yaşındaki üniversite mezunu kadın Ahmed- Hânî' ye ve türbesine yönelik kanaatlerinin süreç içinde nasıl geliştiğini şu sözlerle aktarmaktadır: *“Ahmed-i Hânî ile ilgili Doğubayazıt halkı olarak yazılı kaynaklardan yola çıkarak bilgi sahibi değiliz. Ona dair bildiklerimiz aileden ve çevreden duyduğumuzdan ibaret. Yaşlılara sorarsanız Allah'ın zatı olduğunu söylerler.”* Bu durum bizlere kişilerin türbeye verdikleri anlamın ve geliş amaçlarının eserlerini okuma ve şahsiyeti hakkında bilgi sahibi olma durumuna göre farklılaştığını göstermektedir. Ahmed-i Hânî Türbesini her birey kendi bilgi düzeyi ölçütüne göre ziyaret etmektedir.

Eserlerine ve şahsiyetine yönelik bilgi sahibi olmayan kişilerin türbeyi büyük oranda toplumun genel kültürel değerleri çerçevesinde benimsediklerini ve çevreden gördüklerini taklidi olarak uyguladıklarını söyleyebiliriz. Gençler İslami yönüne dair aileleriyle benzer kanaatleri taşımakla beraber şair ve filozof kimliğine sahip olduğunu da ifade etmişlerdir. Bunun yanı sıra araştırmaya katılım gösteren ve eserleri hakkında bilgi sahibi olduğunu belirten kişiler küçük yaşta medreseye gittiklerini ve medrese eğitimleri sırasında eserlerinin okutulduğunu belirttiler. 59 yaşındaki emekli erkek ziyaretçi Ahmed-i Hânî Türbesine yönelik bilgilerinin oluşum şeklini şu sözlerle aktarmaktadır: *“Ben onu ailemin aracılığıyla tanıdım. Bugüne kadar hiç kitaplarını okumadım. Bize onu anlatan ailemiz ve çevremizdeki insanlardı. Ailemiz dini anlamda ona sığınanların bir kötülük görmeyeceğini söylerdi.”* Ahmed-i Hânî' ye ve türbesine yönelik kanaatler toplumsal yaşamda bütünleştirici ve kapsayıcı bir sembol olduğuna yöneliktir. Yalnızca Doğubayazıt halkı için değil her türlü etnik gruptan ve inançtan insana karşı hümanist bir bakış açısının olduğuna dair bütünlükçü

bir bakış açısı vardır. Tıpkı Mevlana gibi sahip olduğu değerlerin ve bakış açısının evrensel mesajlar içerdiği düşünülmektedir.

7.3. Hânî Baba

Sosyoloji geleneği içinde büyük insanların neler yaptıkları ve ne tür işlevlerinin olduğu klasik sosyoloji geleneğinin önemli konuları arasında yer almıştır. Klasik sosyoloji geleneği içinde yer alan Durkheim, 1983'te bir ödül töreninde yapmış olduğu konuşmasında büyük adamların tarihteki rolü üzerinde durmuştur. Toplumda bazı bireyler çeşitli konularla alakadar olarak sıradan kişilerden ayrılırlar. Bir toplumun geçmişteki büyük adamlarının rolü toplumun belleğinin uyanmasında etkilidir. Kahramanlaştırılan, yüceltilen bu kişilerin büyüklüğü kimi zaman topluluğun geçmişinin kimlik ihtiyaçlarını bir yansıması olabilmektedir. Bu durumda yeni sembollerin ve geleneklerini icat edilmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda bir toplumdaki büyük adamlarda toplulukların kendilerini tahayyül biçimlerinden ayrı düşünülemezler (Bilgin, 2013: 65-66).

Toplum dediğimiz şey özünde ortak hafızaya sahip bireylerden oluşan topluluğun adıdır. Bireylerde bu ortak hafızaya sahip oldukları ölçüde aidiyet duygusunu geliştirirler ve toplumsal hafızaya sahip olurlar. Bu açıdan bir bireyin topluma katılımı, toplumsal belleğin oluşumunun ön koşuludur (Gülbetekin, 2017: 100). Dolayısıyla dil, kolektivitinin aktarılmasına aracılık eden önemli bir araçtır. Bu noktada hatırlama kültürü ve kültürel bellek kavramları ile anlatmak istediğimiz şeylerin birçoğu gelenek ve görenek kavramları ile ilintilidir (Pekasil, 2012: 52-54).

Konumuz bağlamında ziyaret olgusunda yatır, tekke, türbe, ziyaret gibi farklı isimlerle anılan ve genellikle kendilerine veli, evliya, dede ve baba gibi isimlerle zikredilen kişilerin yattıkları inanılan mekânlara belirli istek ve dileklerin gerçekleşmesi için gidilen yerlerde bir takım inanç ve uygulamalar süreç içinde hâsıl olmaktadır (Ak, 2018: 1). Ahmed-i Hânî Türbesinde de Türkiye'nin diğer bölgelerinde yer alan türbelerde olduğuna benzer şekilde ortak inançlar, uygulamalar ve kabuller geçmişten bugüne kültürel yaşantının bir parçası olarak var olmaya devam etmektedir.

Özellikle Doğubayazıtlıların toplumsal belleğinde Ahmed-i Hânî ismi yerine halk arasında yaygın olarak "*Hânî Baba*" ismi kullanılmaktadır. Çocuklar, gençler ve yaşlılar ona hitap ederken hissettikleri yakınlığı göstermek amacıyla günlük hayatta *Hânî Baba* ismini kullanmaktadırlar. Yaşadığı coğrafyanın eğitim, din gibi sosyal açıdan meydana gelen birçok problemini şiirlerinde kaleme alan Hânî, geçmişte önemli bir rol üstlendiği

fıkriyatıyla yüzyıllar önce yaşamış olan bir şair ve düşünür olmasına rağmen değişen her yeni kuşakla beraber toplumun hafızasında yeniden anlam inşasına uğrayarak, önemli bir değer, kimlik haline dönüşmüştür.

Günlük yaşantınızda Hânî Baba şeklinde hitap eder misiniz?	Sayı
Evet	45
Hayır	5
Toplam	50

Tablo 11. Günlük Yaşamda Hânî Baba Şeklinde Hitap Etme

Hânî'nin geçmişten bu yana halkın nezdinde bu denli önemli bir yer tutmasında etkili olan en önemli husus hiç kuşkusuz ilme, bilgiye vermiş olduğu değerden ve üstün şairlik vasıflarından gelmektedir. Bu da onu toplumun gözünde önemli bir yere getirmektedir. Hiç şüphesiz Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramında atıfta bulunduğu gibi Hânî 'ye dair bilinenlerde süreç içinde zaman aşımına uğrayarak farklılaşmış ve yeni bir anlam kazanmıştır. Bu durumun en büyük sebebinin onun üzerine kaleme alınan yazılı kaynakların yetersiz olmasına ve halkın Hânî'nin kendi eserlerini okuma konusunda bir derece pasif davranmış olmasına bağlayabiliriz. Yapılan görüşmeler ve gözlemler sırasında göze çarpan en önemli hususlardan biri budur.

Toplumsal yaşamda Hânî'ye dair bilinenlerin daha çok sözlü kültürün etkisiyle, kuşaktan kuşağa aktararak oluştuğu sonucuna varabiliriz. Taşımış olduğu şair, âlim, düşünür kimliklerinin yanı sıra zaman içinde kutsal ve manevi bir kimlikte kazanarak günlük yaşamda Hânî Baba, Şeyh Ahmed-i Hânî, evliya ve veli (Allah dostu) sıfatı da kazanmıştır. Ancak saydığımız sıfatların arasında Hânî Baba isminin Doğubayazıt halkı açısından özel bir yeri vardır. Görüşme yapılan kişiler arasından 45 kişi günlük hayatta Hânî Baba şeklinde hitap ettiğini belirtmiştir. 5 kişi ise Ahmed-i Hânî şeklinde hitap ettiğini ifade etmiştir. Örneklem grubundan elde edilen bilgilere göre halkın genelinin onu toplumsal yaşamda bir baba gibi benimsediğini görebiliyoruz.

Anadolu kültüründe türbelerde yatan kişileri baba, dede gibi isimlerle hitap etmek nasıl yaygınsa, Ahmed-i Hânî Türbesinde de bu durum geçerliliğini korumaktadır. Özellikle Ahmed-i Hânî'nin bulunduğu yörede otorite sahibi olması ve karizmatik bir kimliğinin olması bu durumu pekiştirmektedir. Baba kelimesi bizim kültürel yapımızda da mana olarak kutsal bir içeriğe sahiptir ve otoriteyi simgelemektedir. Simgesel açıdan konuyu ele

aldığımızda da bir toplumda yalnızca inanılan kişilere ya da özel kimselere bu şekilde hitap edilir. Doğubayazıt'ta ve Ağrı'da doğup büyüyen bir kişi çocukluğundan itibaren büyük ölçüde ailesinin yönlendirmesi ile Ahmed-i Hânî Türbesini ziyaret etmeye başlar ve belleğinde bunu kültürel bir değer olarak kodlamaya başlar:

“Bu yörede doğan bir çocuk özellikle 4 ile 5 yaşından itibaren kendini bu mekânda görmeye başlıyor. Tıpkı bir gelenek gibi geçmişten bu yana devam ettirilmektedir. Ahmed-i Hânî yörede bir şeyh, zat olarak görülüyor. Hepimiz onu o şekilde görüyoruz. Onun filozof yönü de vardır ancak daha çok bir şeyh olarak görülür ve kutsal bir yönünün olduğu düşünülüyor. Bu sebeple de kendisine Hânî Baba şeklinde hitap edilir. Bende kendimi Hânî Baba'nın bir evladı olarak görmekteyim” (Erkek, 41 yaşında, Serbest meslek).

Hatırlama ve unutma edimleri zaman kavramı ile yakından ilişkilidir. Bir verinin zihne hangi zaman diliminde girdiği, üzerinden ne kadar zaman geçtiği ve hangi sıklıklarla tekrarlandığı hususu hatırlama ve unutma konusunda belirleyici bir husustur (Karaarslan, 2019: 50). Yukarıda da değindiğimiz gibi dilin kolektif bir boyutu vardır. Herhangi bir fikir, davranış tarzı ya da söylem sosyalleşme süreci içinde öğrenilir. Birey içinde bulunduğu topluluğun mevcut değerler sistemini zaman içinde öğrenerek içselleştirmeye başlar. Toplum içinde bazı düşüncelerin ve davranışların devamlı olarak tekrar edilmesi, geleneğin ve değerler sisteminin oluşmasına, korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına hizmet etmektedir. Ahmed-i Hânî kimliği Doğubayazıt'ta bir iftihar sebebi olarak görülmektedir. Bu sebeple Hânî Baba ismi halk tarafından şehrin kutsal, manevi yönünü sembolize etmektedir:

“Hânî Baba bizim şehrimizin önemli bir parçası. Burada doğup, büyümüş ve bizlerin büyüğü. Hânî baba denilmesinin sebebi dini anlamda manevi bir boyutunun olduğuna inanılması ve toplum içinde sevilip sayıldığı için kendisine hürmet edilmesindendir. Halk için bir babaya karşı duyulan saygıyı barındırmaktadır bu hitap tarzı. Onu manevi babamız olarak görüyoruz. Bende bir büyüğüm olarak kendimi Hânî Baba'nın evladı olarak görüyorum. Burada bir aidiyet ve sahiplenme vardır. Kimileri şeyh olarak biliyor onu ama bana göre o dönemin şartlarında yaşamış önemli bir alimdir aynı zamanda. Bu yörede kendini ilmi açıdan geliştirmiş en önemli insandır” (Erkek, 59 yaşında, Turizmci).

Bireyler, dini yaşama ve pratikte uygulama biçimleri farklılık arz etse bile topluluğun geliştirmiş olduğu ortak sembollere, kültürel değerlere karşı sosyalleşme süreci içinde bağlılık ve aidiyet hissi geliştirebilirler. İnsanların dinle kurmuş olduğu ilişki tamamen aynı olmasa bile toplumdaki ortak kanaatlere, kutsallara ve anlam dünyasına yönelik benzer fikirler taşıyabilir:

“Takdir edersiniz ki kendinizi bir büyüğün, şeyhin, âlimin gölgesine koyarsanız, onun gölgesine sığınırsanız kendinizi daha emniyette hissedersiniz ve daha mutlu hissedersiniz. Dolayısıyla Ahmed-i Hânî’nin böyle bir yönünün olması münasebetiyle insanlar bu şekilde hitap etmektedirler. Onu yaşadıkları yerin koruyucusu olarak görmektedirler. Benim kanaatime göre Ahmed-i Hânî Türbesi Doğubayazıt ve çevresindeki yerler açısından koruyucu şemsiye görevini üstlenmektedir. Bazı belalar gelse bile Ahmed-i Hânî’nin vesilesiyle Allah’ın bu belaları halkın üzerinden kaldıracığına inanılmaktadır. Kendisine baba diye hitap edilmesinin önemli sebeplerinden biri budur” (Erkek, 51 yaşında, Akademisyen).

İlgili literatür bağlamında konuya baktığımızda türbe ziyaretlerinde ortak bir kullanım olan baba, dede gibi ifadeler Ahmed-i Hânî Türbesi’nde de geçerliliğini sürdürmektedir. Bireyler çocuklularından itibaren aileden ve çevreden gördükleri ve duydukları şekilde toplumun ortak değeri olarak görülen Ahmed-i Hânî’yi bir baba figürü olarak benimsemişlerdir. Halbwachs’ın da ifade ettiği biçimde bireylerin toplumun hafızasına dair ortak kanaatleri belirli bir sosyal çevre bağlamında zaman içinde oluşmaktadır. Bugün Hânî’ye dair bilinenler geçmişte var olan gerçekliğin bire bir yansıması değildir. Değişen her yeni kuşakla ve toplumsal yapıyla beraber Ahmed-i Hânî’ye ve türbesine yönelik bilinenler yeniden inşaya uğramaktadır.

7.3.1. Hânî Baba’nın Torunları: Doğubayazıtlılar

Nora’ya göre birçok ülkede, toplumda ve etnik grupta geçmiş ile geleneksel ilişkiler ciddi değişimlerden geçmektedir. Bu durum ise farklı şekillerde kendini ortaya koyuyor. Bunlar şu şekildedir; resmi tarih anlayışına getirilen eleştiriler, tarihsel olayların bastırılan kısımlarının tekrar gün yüzüne çıkması, toplumların kökenlerini araştırması, anma tarzlarının çeşitlilik göstermesi, farklı türden müzelerin ve arşivlerin açılması gibi değişik tarzda hatırlama dalgaları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda geçmişe yönelik gerçek ve sanal bir aidiyet duygusu gelişmiştir. Kolektif bellek, bireysel değer duygusu, hafıza ve kimlik

arasında sıkı bir bağlantı oluşturmuştur (Sancar, 2016: 64). Connerton toplumsal hafızanın, toplumun üyeleri ve grup kimliği arasındaki en önemli araç olduğunu belirtir. Toplumsal hafıza, geçmiş ile şimdiki zaman arasında devamlılığın sağlanması açısından bir temel oluşturur. Çünkü ortak kimliğin oluşmasına referans veren biz kimliği toplumun ortak belleğinde yer bulur (Ak, 2018b: 18).

Ahmed-i Hânî Türbesi, yalnızca Doğubayazıt halkı için değil; çevre illerden, uzak şehirlerden ve yabancı ülkelerden ziyarete gelen insanlar açısından da merak konusu olduğu için her sene yüzlerce ziyaretçisi olmaktadır. Özellikle türbenin konum itibarıyla turistik bir mekânda olması Ahmed-i Hânî'yi bilmeyen kişilerin de tanınmasına fırsat sunmaktadır. Ahmed-i Hânî türbesi, yörede turistik faaliyetlerin gelişmesine katkı sunan önemli mekânlardan biridir. Türbenin din turizminin gelişimine bir anlamda katkı sunduğunu söyleyebiliriz. Türbeyi gezip- görmek amacıyla gelen insanların yanı sıra bir bilinç ve amaç dahilinde onun ziyaretine gelen kişilerde vardır. Bu kişiler büyük ölçüde onun eserlerini okuyarak edebi yönünden etkilenmiş ve yaşadığı coğrafyayı tanıma ve tarihsel tanıklıkta bulunmak isteyerek o dönemin ruhunu hissetmek isteyen kişilerden meydana gelmektedir.

Kendinizi Hânî Baba'nın torunu olarak görüyor musunuz?	Sayı
Evet	45
Hayır	5
Toplam	50

Tablo 12. Hânî Baba'nın Torunu Olarak Görmek

Yapılan görüşmeler esnasında bu durumun Doğubayazıtlılar için önemli bir gurur kaynağı olduğu gözlenmiştir. Yalnızca kendi sınırları içinde kalan ve tanınan bir kişilik olmaması, değerinin öteki insanlarca da keşfedildiği görüşmeler sürecinde dile getirilmiştir. Üst bir kimlik ve değer olarak Hânî Baba'nın torunu olmak yörede yaşayan insanlar açısından benimsenmiş bir grup kimliği ve aidiyet duygusu meydana getirmektedir. Mülakatlarda kendinizi Hânî Baba'nın torunu olarak görmekte misiniz soruna 45 kişi evet, 5 kişi ise hayır yanıtını vermiştir. Buradan yola çıkarak toplumsal yaşamın çoğunluğunda bir üst kimlik olarak bu durumun benimsendiğini söyleyebiliriz.

Özellikle Hânî'nin bu coğrafyada doğup büyüyen bir insan olması eserlerinde de kendisini bu coğrafyaya ve kültüre ait olduğunu belirtmesi ona karşı duyulan saygıyı ve sevgiyi büyötmektedir. Ahmed-i Hânî'nin aldığı *Nûbahârâ Bıçûkân* ile *Eqideya İmanê* eserlerinde özellikle çocuklara ve gençlere sesleniyor olması ve onlara karşı ifadelerinde şefkatli bir tutum sergilemesinin toplumsal yaşamda bu denli bir yakınlığa sebebiyet veren nedenlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. Ahmed-i Hânî Türbesi'nde mermerden bir taşın üzerine *Nûbahârâ Bıçûkân* eserinden alıntılar yapılarak toplumun nezdinde vermek istediğı mesajlar ziyaret esnasında hatırlanarak muhafaza edilmeye çalışılmaktadır.

Şekil 14. Ahmed-i Hânî Türbesi'nde Nûbahâr İsimli Eserinden Alıntı 2021

Diğer bir açıdan yaşadığı çağda ve bölgede sosyal sermaye açısından eğitimli bir aileden geliyor olması ve kendisinin de öğrendikleriyle sınırlı kalmayıp farklı coğrafyalara giderek ilmin peşinde koşması ve çeşitli dallarda kendini geliştirmiş olması onu toplumun nezdinde büyük adamlar kategorisine yerleştirmektedir. Toplumlar kendilerini içlerinden çıkan büyük adamlardan ayrı bir şekilde tahayyül edemezler. Bir nevi onları kendilerine örnek olarak görürler. Bu sebeple bir üst kimlik olarak Hânî Baba'nın torunu olmak sosyal ve kültürel sermaye açısından topluma değer katmaktadır:

“Biz hep ona Hânî Baba şeklinde hitap ederiz ama bunu dışarıya çıkmadan önemini pek kavrayamadım. Özellikle yabancı bir kültürle karşılaşınca (yabancı kültürden kastım Ağrı’nın ve Doğubayazıt’ın dışı) sen Hânî Baba’nın torunusun derler. Bu kimlik ekstra gurur veriyor. Çünkü Ahmed-i Hânî çok önemli bir düşünür ve toplum analizcisi. Toplumu pozitif anlamda yönlendirici bir tarafı var. Toplumda bunu sahipleniyor. Bu dönüşleri duydukça bizde ona Hânî Baba deriz. Kendisini ziyarete gittiğimizde Ahmed-i Hânî demeyiz. Hânî Baba’yı ziyarete gideceğiz deriz. Baba-torun ilişkisi bizlere ekstra bir değer atfediyor. Bir nevi bir üst kimlik oluşturuyor. Bu sebeple kendimi onun torunu olarak görmekteyim” (Kadın, 30 yaşında, Doktora Öğrencisi).

Bireyin ve toplumun sahip olduğu bir geçmiş vardır. Bireyler ve toplumlar geçmişlerine hesaba katarak etkileşimleri karşılıklı bir düzeyde tutarlar. Geçmiş kendisinden hareket ederek bugünü etkisi altına alır. Bir insanı tanımaya çalıştığımızda ilk olarak o kişinin hayat hikayesini öğrenmeye çalışırız. Bu yolda kişinin kimliği ve benliği hakkında bilgiler ediniriz. Hikayemizle kurduğumuz ilişki bugünümüzü ve yarınımızı belirleyen en önemli unsurdur. Hikaye ile benlik, benlik ile kimlik arasında bağ kuran en önemli araç hafızadır. Bireylerin yanı sıra bu durum toplumlar açısından da geçerlidir (Sancar, 2016: 11).

Hânî’nin eserlerindeki serzenişi yalnızca halkın kendini dini anlamda yetiştirmesi gerektiği değildir. O dönemde eğitim olanaklarının yetersiz olmasını ve bu bölgede yaşayan çocukların fırsatlara erişme konusunda yaşadıkları imkansızlıkları kendine dert edinmiştir. Bu sebeple medreselerde okutulmak üzere ders kitabı mahiyetinde iki eser yazmıştır (*Nûbahârâ Bıçûkân ile Eqideya İmanê*). Özellikle bir tohum olarak gördüğü ve temelinin sağlam atılması gerektiğine inandığı küçük çocukların ve gençlerin ilim öğrenmeleri noktasında teşvik edici bir tutumu olmuştur:

“Ahmed-i Hânî’nin geçlere önemli bir nasihati var: Her zaman çok okunması gerektiğini ve bu konuda kendilerini hiçbir zaman yeterli görmemelerini nasihat etmiştir. Ahmed-i Hânî Kürtlerin cesur insanlar olduklarını düşünmüştür. Buradan yola çıkarak hayatını ve çalışmalarını şekillendirmeye gayret ediyorsun. Hiç durmadan ilerlemeye devam etmen gerekiyor. Ancak Ahmed-i Hânî günümüzde yaşamış olsaydı bu toplumu bu şekilde kabul etmezdi. Çünkü insanların bilimsel bir ayağı yok. Toplumun hâlâ kulaktan dolma bilgilerle hareket ettiklerini görürdü ve bu durumu eleştirirdi” (Kadın, 30 Yaşında, Doktora öğrencisi).

Toplumsal hafıza kavramı teorik çerçevede değinildiği gibi yalnızca somut bir mekân ve zaman kavramları üzerinden oluşmaz. Toplumsal hafıza aynı zamanda bireylerin sahip olduğu kimliği nitelemektedir. Büyük ölçüde sözlü kültürün etkisi ile Doğubayazıt'ta her yaş grubundan insan kendini Hânî Baba'nın torunu olarak görmektedir. Bu yolla gruplar kültürel bellekteki benzer ve ortak referansları kullanarak biz kimliğini inşa etmekte ve kendilerini o kimlikle özdeşleştirmektedirler. Hânî Baba'nın torunu olmak toplumsal yaşamda biz kimliğini pekiştirdiğini ve bireylerin bu yolla üst bir kimlik edindikleri çıkarımında bulunabiliriz.

7.3.2. Hânî Baba Üzerine Yemin Etme

Bir eylemin türünü belirleyen temel unsur taşıdığı niyettir. Dışarıdan bakıldığında seküler bir durum gibi gözüken bir eylem dini anlamlar taşıyabilir veya dini gibi gözüken bir eylem aslında seküler dünya görüşüne katkı sunuyor olabilir. Bu sebeple günlük yaşamda toplumsal hafızanın oluşumuna katkı sunabilecek yüzlerce seküler ve dini eylem türü olabilir (Karaarslan, 2019: 92). İnsan, psiko-sosyal ve kültürel bir varlık olarak var olan dünyadan ve görünmeyen varlıklardan oluşan dünyanın olduğu her iki dünya görüşünü taşımaktadır. Bireyler kutsalla ilişkiye geçerken kutsala yakın buldukları nesnelere ve şeylere önem atfederek kutsalın alanını genişletirler. Veli inancı temelinde oluşan ziyaret olgusu buna örnek teşkil etmektedir. Fenomenolojik açıdan bakıldığında insanların beşer üstü, ilahi güç ve kudretlerin bulunduğu inanılan birtakım mezar, türbe gibi yerleri çeşitli amaç ve usuller gereğince ziyaret etmesi insanların bu mekânları güç, feyz ve bereket alınacak yerler olarak görmelerine ve bunun sonucunda günlük yaşamda çeşitli pratiklerin, uygulamaların ve inançların gelişmesine neden olmaktadır (Ak, 2018a: 101).

Kutsalın tecelli etmesine aracılık eden şeyler nesne, figür, simge, ahlak kuralı olabileceği gibi bir düşünce de olabilir. Kutsal kendini her insanda aynı biçimde var etmeyebilir. İnsanların kutsalı algılama biçimleri ve tarzları sahip oldukları düşünsel ve kültürel birikimlerine göre farklılık gösterebilir. Kutsalın algılanış biçimi bir din ulemasından veya halktan birinde farklı bir şekilde olabilir. Günümüzde kutsal olarak görülmeyen şeyler belirli bir zaman ve mekân içine kutsal olarak algılanabilir (Adam, 2017: 54).

Ahmed-i Hânî üzerine yemin eder misiniz?	Sayı
Evet	35
Hayır	15
Toplam	50

Tablo 13. Ahmed-i Hânî Üzerine Yemin Etme

Yukarıda bahsi geçen veli örneğinde olduğu gibi benzeri bir durum Doğubayazıt halkı arasında kültürel bir inanç yargısı olarak gelişmiştir. Halk arasında yaygın bir kullanım olarak herhangi bir konuda söz verilecekse, konunun gerçekliği kanıtlanmak isteniyor ve güven açısından teminat verilmek gerekiyorsa Ahmed-i Hânî üzerine yemin edilmektedir. Bu yeminin toplumun nezdinde kutsal bir boyutu vardır. Günlük hayatta Ahmed-i Hânî üzerine yemin eder misiniz sorusuna 35 kişi evet yanıtını verirken, 15 kişi hayır demiştir. Örnekleme yer alan çoğunluğun büyük bir bölümü bu yeminin kutsal bir tarafının olduğuna inanmaktadır:

“Doğubayazıt’ta Hânî Baba dendiğinde, büyük bir zat olduğu için akan sular durur. Dini anlamda onu bir şeyh olarak gördükleri ve Allah’ın sevgili kulu olduğundan dolayı Ahmed-i Hânî’nin üzerine yemin ederler. İnsanlar herhangi bir şey söyledikleri zaman Ahmed-i Hânî’nin adını verdiklerinde yalan konuşmazlar. Toplumda bu tarz bir inanç var. Ben bu durumla çok karşılaşıyorum günlük hayatta. Yeri geldiğinde ben de zaman zaman bu kelimeyi kullandım. Ancak bu söz kullanıldığında doğru olması gerekmektedir. Bilinçaltına yerleşmiş bir yemin. İnsanlar yeminlerini bozacak bir şey yaparlarsa başlarına kötü bir şey geleceğine inanıyorlar. Biri onun adını kullanarak yemin ederse etkisi bende daha fazla oluyor. Bu sözün toplumda güçlü bir otoritesi var. Bu yemini ediyorsa kişi, sözün doğruluğundan emin oluruz. Bu söz bir nevi senet gibidir. Herhangi bir sosyal konunun netleştirilmesini sağlar. Bu yeminin toplumda kutsal bir boyutu vardır.” (Erkek, 52 yaşında, İmam).

İnsanlar veliye karşı gerçekleştirilebilecek herhangi bir saygısızlık durumunun çarpılma veya feci bir ölümle sonuçlanma gibi bir cezaya yol açacağına inanırlar. Bunun dışında velinin ruhani kudretinin, birtakım iyiliklerin ve kötülüklerin giderilmesine yol açacağı inancı vardır (Ak, 2018a: 98). Bu durum büyük ölçüde toplumun sahip olduğu gelenek ve göreneklerle ilgilidir. Doğubayazıt’ta herhangi bir konuda Ahmed-i Hânî üzerine

yemin ediliyorsa ve bu ifadenin gerçekliği yoksa ya da verilen söz tutulmazsa kutsalın cezalandırıcı yönü ile karşılaşılacağı inancı grubun belleğinde yer etmiştir:

“Adliyelerde ifade verdirirken doğruyu söyleyeceğine yönelik yemin ettirirler. Bir gün bir kişi ifade vermek üzere yalancı tanık tutup kendisiyle beraber getirdi. Bu kişiye genel mahkemelerde edilen yemini ettirdiler. Hakim ve içerdeki diğer kişiler bu kişinin doğruyu söylediğine inanmadılar. Orada bulunan Doğubayazıtlı bir katip hakimden izin isteyerek yemini baştan yaptırdı. Kâtip, tanıktan doğruyu söylediğine yönelik Ahmed-i Hânî’nin üzerine yemin etmesini istedi. Bunun üzerine tanık, kâtibe Hânî Baba’yı bu konuya karıştırmamasını, onun üzerine yemin edemeyeceğini, yalan ifade veremeyeceğini söyledi” (Kadın, 27 yaşında, Avukat).

Ahmed-i Hânî üzerine yemin ettiğinizde doğruyu söylemediğinizde cezalandırılacağınızı düşünüyor musunuz?	Sayı
Evet	35
Hayır	15
Toplam	50

Tablo 14. Kutsalın Cezalandırıcı Yönünün Olduğuna İnanma

Türkiye’nin doğusunda özellikle Kürtlerde bir şeyhin veya babanın üzerine yemin etme geleneği vardır. Ahmed-i Hânî’nin başı üzerine yemin edilir. Halk açısından bakıldığında bu yeminin kutsal bir boyutu vardır. Bir konuda onun adını vererek yemin ediliyorsa sözlerini gerçekleştirmeleri gerekir. Çünkü bu yeminle Ahmed-i Hânî’yi doğru söylediklerine yönelik şahit tutuyorlar. Bir kimse onun üzerine yemin ederse toplumda o kişinin yalan söyleme ihtimalinin düşük olduğuna inanılır. Bu kişiler eğer yalan söylerlerse ve sözlerini tutmazlarsa günah işlediklerini ve başlarına kötü bir şey geleceğine inanmaktadırlar. Toplumda geçmişten gelen bu tarz bir gelenek vardır. Yukarıdaki bilgilere benzer şekilde (Tablo 14)’ de bireylerin çoğunluğu Ahmed-i Hânî üzerine yemin ettikleri zaman, bu cevabın hakikati karşılaması gerektiğine inanmaktadırlar. Aksi takdirde kutsalın cezalandırıcı yönü ile karşılaşacaklarına inandıklarını söyleyebiliriz.

7.4. Türbe'nin Ziyaret Edilme Sebepleri

Sosyal bir canlı olarak insan yaşadığı dünyayı anlamlandırma ihtiyacı içindedir. Eğitim ve ekonomik seviyelerinde artış yaşansa bile insanlar manevi boyutlarını doyurma ihtiyacı hissederler. Bireylerin günlük yaşamda dinle kurmuş oldukları bağın derecesi farkında olmasalar bile içinde bulundukları toplumun sahip olduğu değerler sistemine uygun hareket edebilirler. Dolayısıyla Durkheim'ın da *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* adlı eserinde söz ettiği gibi bazı konuların kutsiyetine dair anlamlandırmalar toplumsal yaşam içinde oluşmaktadır.

Günlük hayatta yaşanan maddi ve manevi sorunlara çözüm bulamadıklarında insanlar, manevi anlamda destek almak amacıyla türbe ziyaretinde bulunmaktadır. Türbe ziyaretleri toplumsal yaşantımızın bir parçası olarak önemli bir işleve sahiptir. Özellikle Anadolu kültüründe türbe ziyaretleri oldukça yaygındır. Bu mekânlar toplum nezdinde kutsallık atfedilen yerlerdir. Eski çağlardan beri insanlar her zaman kendinden daha üst bir güce inanma ihtiyacı içinde olmuşlardır. Türbeler etrafında gelişen halk inançlarının önemli bir kısmının İslami anlayışın özünden ziyade toplumların geçmiş yaşantılarında sahip oldukları inanç sistemleriyle, kültürleriyle ve gelenekleriyle bir bağlantı içinde olduğunu ilgili halk bilimi ekseninde yapılan çalışmalarda görülmektedir.

Ahmed-i Hânî'nin dualarınıza aracı olduğunda duanızın kabul olacağına inanır mısınız?	Sayı
Evet	27
Hayır	13
Kararsız	10
Toplam	50

Tablo 15. Veli'nin Dualara Aracı Olacağına İnanma

Katılımcılara, Ahmed-i Hânî aracı olduğunda dualarınızın kabul olacağına inanır mısınız diye sorduğumuzda 27 kişi onun Allah'ın sevgili kulu ve manevi mertebesinin yüksek olduğunu düşündükleri için evet yanıtını vermişlerdir. 13 kişi ise duaların yalnızca Allah'a edilmesi gerektiğini ve aracıya gerek olmadığını söyleyerek hayır yanıtını vermiştir. Geriye kalan 10 kişi ise bu konuda kararsız kaldıklarını bildirmişlerdir. Bu bağlamda tabloya bakarak örneklem grubunda yer alan kişilerin büyük çoğunluğunun Ahmed-i Hânî'nin aracılığıyla dualarının kabul olacağına inandıklarını söyleyebiliriz.

Bu türbede bir dilekte bulunduğunuz mu?	Sayı
Evet	40
Hayır	10
Sayı	50

Tablo 16. Türbe Ziyaretinde Dilekte Bulunma

Hangi tür dileklerde bulunursunuz?	Sayı
Kazadan ve Beladan korunmak	15
Hastalıklara ve sıkıntılara çare bulmak	10
Evlenmek	3
İş bulmak	1
Sınav kazanmak	6
Kazanç elde etme, ev, araba almak vb.	5
Dilekte bulunmam	10
Toplam	50

Tablo 17. Türbe Ziyaretinde Dilekte Bulunulan Başlıca Konular

İnsanların türbeleri çeşitli nedenlerle ziyaret etmektedirler. Kimileri kişisel sebepler olabildiği gibi kimileri de bütün toplumun iyiliğini kapsayan daha genel içerikte olabilmektedir. Bu sebeple ziyaret sebeplerini genel olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz: Tedavi/Şifa olma/bulma maksadıyla gelenler, kişisel sebeplerden dolayı gelenler, şefaati amacıyla yapılan ziyaretler, toplumun ve İslam âleminin refahı için yapılan ziyaretler. Türbeyi ziyaret eden bireylerden 40 kişi dilekte bulunduklarını belirtirken, geriye kalan 10 kişi bugüne kadar bir dilekte bulunmadıklarını bunun İslamiyet'e uygun bir davranış olmadığını belirtmişlerdir.

7.4.1. Tedavi Maksadıyla Yapılan Ziyaretler

Ahmed-i Hânî Türbesine ziyarete gelenlerin bir kısmı da, gittikleri tedavi merkezlerinde çözümsüz kaldıklarından manevi yönünün olduğuna inandıkları veya duydukları bu türbeye gelerek hem fiziksel rahatsızlıkları için hem de psikolojik rahatsızlıkları için çözüm arama çabası içine girmektedirler. Türbeye ziyarete gelen insanların bazıları fiziksel olarak engelli olduğu için, bazıları psikolojik problemlerine

özüm bulmak için gelmektedir. Yalnız burada ifade etmek gerekir ki bu amaçla ziyarette bulunanların çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır.

Toplumda Hânî Baba'nın manevi yönüne ve kerametlerine duyulan inanç büyük olduğundan türbeye şifa bulmak maksadıyla gelen insanların sayısı oldukça fazladır. Bu düşüncenin yanlış bir fikir olduğunu şifanın yalnızca Allahtan beklenilmesi gerektiği konusunda sürekli ikazlarda bulunduklarını söyleyen din görevlisi bir ziyaretçi gözlemlerini şu şekilde aktarmaktadır: *“Her defasında anlatıyoruz bu tarz şeylerin yalnızca Allahtan istenilmesi gerektiğini ancak bu düşünce bir kere insanların zihnine yerleşmiş, vazgeçiremiyoruz.”* (Erkek, 52 yaşında, imam)

Ahmed-i Hânî'nin Allah'ın nazarında sevilen bir kul olmasından kaynaklı olarak onun aracılığıyla edilen duaların kabul olacağına inanan 42 yaşındaki ev hanımı türbeye geliş sebebini şu şekilde aktarmaktadır: *“Rabbimin çok sevdiği bir kul o. Kızım hasta, bu yüzden kızımı sık sık ziyaretine getiriyorum. Benim kızım engelli bu yüzden dua niyetiyle getiriyorum. Burada tuttuğum dileklerim muhtemelen kabul oluyordur. İçimizden geçen çok şey var. Mesela istiyorum ki kızım yürüsün, konuşsun.”* Türbeye ziyarete gelen 43 yaşındaki esnaflık yapan erkek ziyaretçi türbenin toplum için manevi arınma ve rahatlama aracı olduğunu şu sözlerle dile getirmektedir: *“Manevi anlamda arınmak isteyen insanlar, kendinden geçmek isteyen, günün stresinden uzaklaşmak isteyen, ferahlamak isteyen kişiler bu sembolü manevi anlamda psikolojik açıdan rahatlama aracı olarak görmektedirler. Bugünkü toplumsal yapının ruhaniyetine katkı sunuyor. Ruhsal anlamda temizlenme sağlıyor.”*

Türbenin arkasında bulunan mezarlıkların arasında bir taş yığını vardır. Kimilerine göre bu taş yığını Ahmed-i Hânî'nin zamanında yapılmış çilehaneden kalma kalıntılardır. O dönemde öğrencilerin manevi olarak köşelerine çekildikleri ve ibadet ettikleri bir mekânmış. Orada bulunan taş yığınlarının gerçekteki işlevini ve ne kadar eski olduğunu anlamak amacıyla arkeolojik anlamda yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde ise bu taş yığınları özellikle de kadın ziyaretçiler açısından tedavi maksadıyla kullanılmaktadır.

Kadın ziyaretçiler romatizma hastalığına iyi geldiğine inandıkları taşların üzerine oturarak sırtlarını sürtmektedirler. Kendisinin de romatizması olduğunu ve bu hastalıktan mustarip birçok kadın ziyaretçinin de türbe ziyaretlerinde bu uygulamayı gerçekleştirdiğini dile getiren 58 yaşındaki ev hanımı kendi deneyimlerini ve gözlemlerini şu sözlerle aktarmaktadır: *“Çocukken annem bu taşın bazı hastalıklara iyi geldiğini söylerdi. İnsanlar bu taşın üzerine oturup sırtlarını sürüyorlar. Özellikle romatizma hastalığına iyi*

gelmektedir. Benim de romatizma ağrılarım geçti. İnsanlar bunun şifalı olduğuna inanıyor. Hânî Baba 'ya gittikten sonra sırtlarını o taşla sürttükten sonra iyileştiklerini söylüyorlar.”

Türbeyi ziyaret eden kadınlar arasında yaygın bir inanç vardır. Bu inanca göre hamile bir kadın türbeyi ziyaret ettiğinde vücudunda herhangi bir yere dokunursa doğumdan sonra bebekte doğum lekesi oluşacaktır. Bir diğer inanç ise çocuğu yaramazlık yapan kadınlar çocuklarının daha uslu olması amacıyla türbedeki bir taşla ellerini sürüp, sonra da ellerini çocuğun kafasına sürdüklerinde çocuğun daha uslu bir hale geldiğine inanmaktadırlar. Ayrıca Hânî Baba türbesinden gelen suyun şifalı olduğuna dair bir kanaat vardır. Ziyaretçiler bu mekândan su alarak evlerine götürmektedirler. Görüşme yapılan kişilerden elde edilen bilgiye göre türbeye şifa bulması amacıyla çok fazla engelli çocuk getirilmektedir. Bu ziyaretler yoluyla çocukların iyileşebilme ihtimalinin olduğu düşünülmektedir.

Şekil 15. Romatizma Hastalığına İyi Geldiğine İnanılan Taşlar 2021

Bir diğer rahatsızlık ise psikolojik nedenlerden dolayı gerçekleştirilen ziyaretlerdir. Türbeye ziyarette bulunan insanların çoğunluğunun vermiş olduğu yanıt türbenin manevi ortamının kendilerine sağlamış olduğu huzur ortamıdır. Günlük yaşantının stresinden bunalmış ve ferahlamak isteyen kişilerin geldikleri bir mekândır. Ziyaretçilerin önemli bir kısmı bu türbeye geldiklerinde günlük hayatın sıkıntılarından arındıklarını ve huzurlu hissettiklerini belirtmişlerdir. Bu ortamın psikolojik anlamda bir rahatlama ortamı

sunduğunu ifade etmişlerdir. Ailesinden birinin psikolojik sebeplerden dolayı tedavi gördüğünü söyleyen 50 yaşındaki ev hanımı ziyaret sonrasında şifa bulunduğunu aktarıyor: *“Yengem ruhsal bir hastalık içindeydi. Birçok doktora götürdük ama çare bulamadık. En son çare olarak bu türbeye getirdik. Yengem Ahmed-i Hânî’yi rüyasında görmüştü. Rüyasında yengemle konuşmuştu. Ziyaretten sonra iyileşti. Şimdi durumu iyi.”*

Ahmed-i Hânî, özellikle kadınlar arasında şifacı olma yönüyle tanınmaktadır. Bireylerin özellikle ailelerinden öğrendikleri kimi inançlar ve ritüeller kültürel bellekte kodlanarak devam etmektedir. Bu sebeple türbenin kimi hastalıklara şifa olabileceğine dair belirli bir kanaat oluşmuştur. Türbe’nin iyi geldiğine inanılan rahatsızlıklar şu şekildedir; kısırlık, psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklardır.

7.4.2. Kişisel Sebeplerden Dolayı Gerçekleştirilen Ziyaretler

Türbeyi ziyaret eden kişiler evlenmek, çocuk sahibi olmak, sağlık, ekonomik durumunun düzelmesi, çevresindeki kötülüklerden korunmak, sınavlarda başarılı olmak gibi birtakım dualarda ve isteklerde bulunmaktadır. Ağrı’da ve Doğubayazıt’ta insanlar duaları kabul olursa Ahmed-i Hânî Türbesine giderek kurban keseceklerine yönelik adak adarlar. Adaklar yukarıda bahsi geçen örneklerden herhangi biri olabilir. Ziyaretçiler Ahmed-i Hânî gibi Allah dostlarının aracılığıyla dualarının daha çabuk kabul olacağına inanmaktadırlar.

Ziyaretçiler, genellikle Allah’a manevi anlamda yaklaşmak üzere ya da gerçekleşen bir sevincin şükrünü yerine getirmek maksadıyla kurban kesmektedirler. Kurban kesmenin çeşitli sebepleri olabilmektedir. Herhangi bir şey dileme veyahut mevcut günahı bağışlanması için de olabilir (Güngör, 2017: 388). Türbeyi ziyarete gelen 55 yaşındaki inşaat işçisi, belirli bir konuda adağı ve niyeti olduğunda türbeye gelerek kurban kestiğini şu sözlerle aktarmaktadır: *“Ahmed-i Hânî bir şeyhtir. Allah’ın evliyasıdır. Bu yüzden bir yeminimiz olduğunda bu türbede kurban kesmeyi uygun buluyoruz. Ahmed-i Hânî’nin hayrına kurban kesmeye niyet ediyoruz. Benim açımdan hac gibi bir şey. Tavaf etmeye, ziyaret etmeye geliyoruz.”*

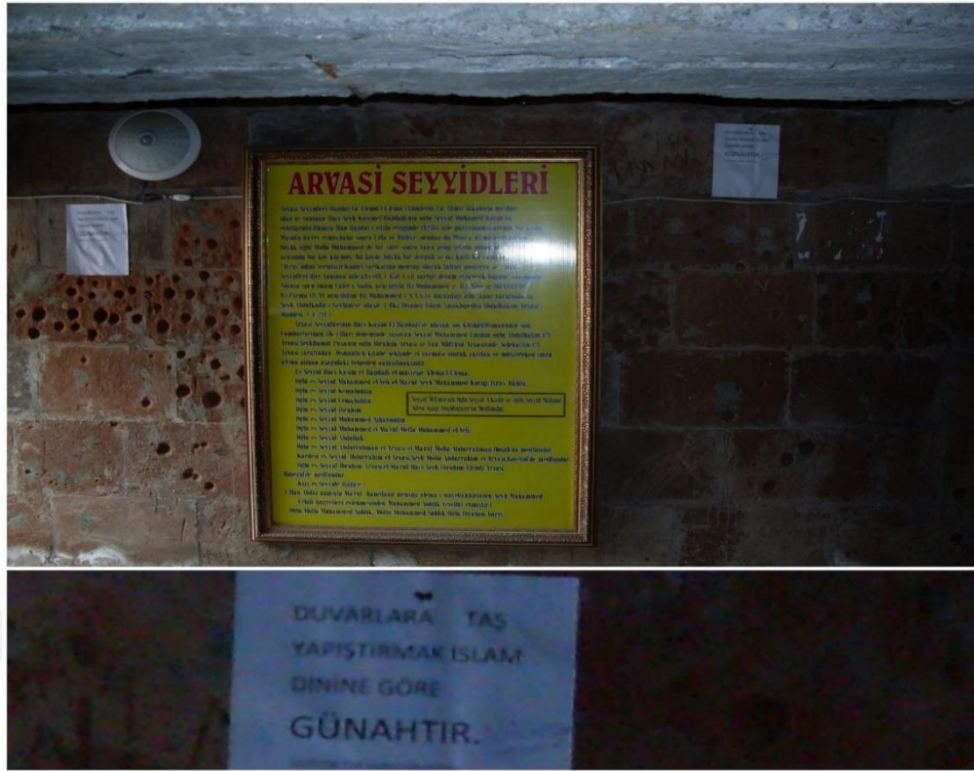
Türbeyi ziyarete gelen 52 yaşındaki ev hanımı gençken erkek çocuklarının olmasını istediğini ve dileklerinin gerçekleşirse türbede kurban keseceğine yönelik adak adadığını belirtmektedir: *“Benim hep kızım oluyordu. Bir türlü oğlum olmuyordu. Oğlan çocuğu istiyordum. Türbenin orda bir taşın altına adağımı korunaklı bir şekilde gömdüm. Dileğim halen orda duruyor. Adağım gerçekleşince türbede kurban kestik. Aynı kişiden edindiğimiz*

bir başka bilgiye göre eski zamanlarda kadınlar arasında yaygın olan bir başka inanç daha varmış. Çocuğu olmayan ve çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar türbede mezarın üzerine çubuk dikerek dilek dilerlermiş. Bu çubukları bebek beşiğine benzeyecek şekilde tasarlayıp aralarına ip bağlarlarmış. Bu ritüel aracılığıyla çocuk sahibi olacaklarına dair yaygın bir inanç olduğundan bahsetti.

Gaybdan/Gaibden haber alabilme ve gelecek hususunda bilgi sahibi olma dürtüsünün çarpıcı olarak tezahür ettiği mekânlardan biri türbelerde taşın üzerine taş yapıştırma uygulamasıdır Taş yapıştırma inancının altında yatan inanç türbede yatan zaten aracılığı ile tutulan dileğin Allah katında kabul olacağı zannı ya da dileklerin doğrudan türbede yatan zattan dilendiğine inanılmasıdır. Taş yapıştırılan duvara kutsiyet atfedilmesinin bu eyleme aracı olduğu gözlenmektedir (Polat, 2017a: 461).

Hurafelerin kökenleri çok eski çağlara uzanmaktadır. Hemen her toplumda hurafeler az ya da çok görülmektedir. Batıl inançların bu denli yaygın olmasının sebebi cehalet, gelenek-görenek, alışkanlık, çıkarlar ve kişisel zaafırlar olabilmektedir. Hurafeler özellikle dilden dile sözel bir şekilde veyahut yazılı kaynaklar aracılığıyla aktarılmaktadır. Bu inanışların bir kısmı Yahudi ve Hristiyan kaynaklardan, bir kısmı halk arasına yerleşmiş inançlar, kültürün bir parçası olarak geçmişten taşan uygulamalar ve inançlardır. Batıl inançlar bölgesel ve kültürel olarak farklılık gösterebilmektedir. Bu inançların kökeninde atalara, geçmiş inanışlara bağlı olma duygusunun derin izleri yatmaktadır (Polat, 2017a: 464).

Ahmed-i Hânî Türbesinin hemen bitişiğinde birkaç sene öncesine kadar dilek taşı duvarı bulunmaktaydı. Türbedardan edinilen bilgiye göre birkaç sene önce kaymakamlık tarafından batıl inançların ve hurafelerin önüne geçmek için bu duvar kapatılmış. Bu duvara özellikle kadınlar tarafından taş dikilmekteydi. Bu yörede doğup, büyüyen biri olarak çoğu kez kadınların duvara taş dikerek dilek dilediklerine şahit oldum. Özellikle evlenmek, sınavlarını geçmek ya da çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar tarafından gerçekleştirilen bir ritüeldir. Eğer taş duvardan düşmezse dileklerinin kabul olduğu düşünülmektedirler.

Şekil 16. Dilek Taşı Duvarı 2012¹³

Şekil 17. Dilek Taşı Duvarı 2021

¹³ <https://ziyaslan.wordpress.com/2012/03/03/Hânî-baba-turbesi-bir-sairin-dizelerindeki-sir/>.

7.4.3. Şefaât Amaçlı Ziyaretler

Türbeyi ziyaret eden bireylerin önemli bir kısmı bu mekânın kendilerine ölümü hatırlatıyor olduğunu söylediler. Bu sayede dünya hayatının ne denli gelip geçici olduğuna dair farkındalık kazandıklarını belirttiler. Ahmed-i Hânî gibi zatların Allah'ın sevgili kulu olduğunu ve bu özelliği münasebetiyle toplumdaki diğer kişilerden ayrıldığına yönelik bir inanç vardır.

Ziyaretçiler, Ahmed-i Hânî'nin Allah katında sevilen bir zat olduğunu düşündüğünden dualarında onu aracı kılmaktadırlar. Hânî'nin aracılığıyla yapılan dualarının kabul olacağı ya da daha hızlı bir şekilde dileklerinin gerçekleşeceği inancı vardır. Türbeyi ziyarete gelen 30 yaşındaki üniversite mezunu kadın türbeye ziyaret amacını şu şekilde belirtmektedir: *“Maddi ve manevi sıkıntılardan kurtulmak için dua ederiz. Sevdğin kulan Ahmed-i Hânî'nin yüzü suyu hürmetine dualarımızı kabul et şeklinde dua ediyoruz.”* Bir başka 25 yaşında Mimarlık yapan kadın ziyaretçi türbeye geliş nedenini şu sözlerle ifade etmektedir: *“Türbeye geldiğimizde dualar ederiz. Hem kendimize hem de Hânî Baba'ya. Ona şefaât etme hakkı verildiğinde kendisini ve bizleri unutmaması anlamında dualarda bulunuruz.”*

Görüldüğü üzere türbeyi ziyaret eden bireyler yalnızca dünyevi hayatlarıyla ilgili değil ahiret hayatlarını düşünerek de ziyaretlerde bulunmaktadırlar. Türbeyi ziyaret eden kişiler Ahmed-i Hânî'nin Allah'ın nezdinde sevilen, değerli bir kul olduğuna yönelik bir inanç vardır. Bu sebeple Hânî dualara aracı kılınarak dualarının kabul olması arzu edilmektedir.

7.4.4. Toplumun ve İslam Âleminin Refahı İçin Gerçekleştirilen Ziyaretler

Türbeyi ziyaret eden bireyler kişisel dualarının dışında toplumun geneli ve İslam âleminin genel refahı için de dualarda bulunmaktadırlar. 56 yaşında serbest meslek sahibi erkek ziyaretçi türbede dualarının yalnızca kendisi için olmadığını toplumun geneli için olduğunu şu şekilde aktarmaktadır: *“Sabah namazlarında türbeye geliyorum. Gelmediğim zamanlarda ise huzursuz hiss ediyorum. Günüm o gün güzel ve huzurlu bir şekilde geçmiyor. Ahmed-i Hânî hazretlerinin türbesi burada olduğu halde nasıl ziyarette bulunmam diye düşünüyorum. İnsanlar bu tarz yerlere geldiklerinde ferahlanırlar. Allah fırsat verdikçe Allah'ın bu sevgili kullarını ziyaret etmek güzel bir şeydir. Özellikle özel gün ve gecelerde gelerek tüm İslam âlemi için dualar ederim.”*

Türbeye ziyarete gelen 50 yaşındaki esnafılık yapan erkek ziyaretçi adağı olduğu zaman bu türbede kurban kestiğini ve genel olarak kişisel ve tüm İslam âlemini ilgilendiren konularda adak adadığını şu sözlerle anlatmaktadır: “*Kardeşim vefat etmeden önce her sene adak adıyorduk. Barış için, ailenin huzuru için, sağlık için, çocuklarımız için. Kardeşim vefat etmeden önce de onun sağlığına kavuşması için adak adardık. Allah’ın takdiri böyle demek ki.*” Genel olarak türbe ziyaretinde bulunan kadın ve erkeklerin dualarının içerilerini karşılaştırdığımızda kadınların daha kişisel sebeplerden dolayı ziyarette bulunduklarını ve türbeyle olan bağlarının dini anlamda daha duygusal nitelikte ve batıl inanç boyutunun yüksek olduğunu söyleyebiliriz.

7. 5. Türbe Ziyaretinde Gerçekleştirilen Ritüeller

Bir toplumu birleştiren yegâne unsur kültürdür. Kültürün ise bütünleşmeyi kolaylaştıran aracısı dindir. Dolayısıyla bir toplumdaki inançların tamamı ve adetler o toplumun varlığını sürdürecektir bir fonksiyona sahiptir. Kendi toplumumuz açısından baktığımızda bütünleştirici fonksiyona sahip olgulardan biri türbelerdir. İnsanların eğitim düzeyleri ekonomik durumları dini algılama biçimleri geldikleri sosyal grup her ne olursa olsun bu tarz mekânlar insanlar için birleştirici bir unsurdur. Bu çerçeveden baktığımızda türbelerin toplumda birlik ve dayanışmayı arttıran sosyal bir işlevinin olduğunu söyleyebiliriz. Bir dinin işlevi toplumsal duyarlılıkları sonraki kuşaklara aktarmak iken türbe ritüelleri gibi uygulamalar topluluğu birbirine kenetlenmesini ve birliktelik duygusunu oluşturmalarını sağlamaktadır (Köse ve Ayten, 2010: 35-37).

Ahmed-i Hânî Türbesini ziyaret eden insanların tek tip bir profil çizdiğini söyleyemeyiz. Türbeyi ziyaret eden insanların eğitim, yaş, cinsiyet, meslek grupları ve memleketleri çeşitlilik göstermektedir. Yalnızca ziyaret amaçlarında farklılık yaşanmaktadır. Doğubayazıt’ta insanlar kültürün ve dini inancın önemli bir parçası olarak çocukluktan itibaren bu mekânı ziyaret etmeye başlarlar. Bu bağlamda kuşaklar arasında türbenin kutsiyet taşıdığına dair var olan bilinç ve ritüeller toplumsal yaşamda varlığını korumaktadır. Dolayısıyla Ahmed-i Hânî’ye hitap etme şekli ve ona verilen değer hususunda gençler ve yaşlılar benzer sözcükleri kullanmaktadırlar. Gençler ona hitap ederken dedemiz, büyüğümüz ve atamız şeklinde hitap etmektedirler. Yalnızca onun kim olduğuna dair mevcut bilgiler gençler ve yaşlılar arasında farklılık göstermektedir.

Gençler, Ahmed-i Hânî’yi yalnızca İslami bir perspektiften ele almamaktadırlar. Onun edebi yönü ve ilmi boyutu hususunda bilgi sahibidirler. Geçmişten gelen kültürel bir

gelenek olarak tıpkı aile büyükleri kadar sık olmasa da türbe ziyaretinde bulunmaktadır. Türbeyi ziyaret eden 19 yaşındaki erkek öğrenci türbeyi ziyaret etme amacını şu sözlerle aktarmaktadır: *“Dua sadece Allah’a edilir. Büyük bir İslam âlimi olduğu için Fatiha okurum ve dua ederim. Ben dilek taşına ve ağaçlara bez bağlamaya fazla inanmıyorum. Bir şey istenecekse bile Allah’tan istenmelidir.”*

Yaşlıların önemli bir kısmı ise Ahmed-i Hânî’ye manevi ve dini bir misyon atfetmektedirler. Onun sosyal yaşamda meydana gelen birtakım sorunları çözen, ruhani anlamda arınma sağlayan, keramet sahibi bir zat olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında türbenin sosyal yaşamda insanları bir araya getiren, dayanışmayı arttıran bir işlevi de vardır. Serbest meslek sahibi, 45 yaşındaki erkek ziyaretçi türbenin sosyal dayanışmayı arttırmaya yönelik işlevlerinin olduğunu şu sözlerle aktarmaktadır: *“Toplumsal her alandan insana ihtiyacı vardır. Doktor, tarihçi, mimar gibi. Allah her kuluna farklı bir özellik yükler. Ahmed-i Hânî’nin de toplumda sosyal dayanışmayı, kaynaşmayı insanileşmeyi arttıran bir yönü var.”*

Mekânsal hafızanın korunması bu mekânda gerçekleştiren pratiklerin ve mekâna gösterilen ilginin devamlılığına bağlıdır. Ritüeller mekânsal pratikleri ve o mekâna olan devamlılığı düzenler. Ritüele katılım göstermek mekânda gerçekleştiren uygulamaları anımsatır ve anılar canlanır. Ritüele katılım mekânsal hafızayı korumanın yanı sıra teolojik ve kültürel geleneğin oluşumuna aracılık etmektedir. Ritüele devamlı katılım hem ritüellerin hem de belleğin canlı tutulmasını ve diğer kuşaklara aktarılmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda bedenleşmemiş bellek bir bellek oluşturmayacaktır. Ritüeller temsil ve katılım yolu ile gerçekleştirilir. Sembollerdeki manaların canlandırılması, kültürel bellekle olan ilişkisinde önemli bir yer tutmaktadır. Ritüellerde simgelerdeki manalar tekrardan canlandırılır ve tekrarlanır. Bu yolla mananın korunması sağlanır (Pekasil, 2012: 39-42).

Pozitif bilimlerin gelişim gösterdiği bu çağda hurafelerin azalması gerektiğini düşünsek bile fal bakma, mum yakma, adak adama, amaçlı kurban kesme gibi faaliyetler coğrafya ve kültürel seviye ayırt etmeksizin insanları etkilemektedir ve devam ettirilmektedir (Polat, 2017a: 446). Hurafelerin birçok biçimi vardır geleneksel olduğu gibi modern hurafeler de günümüzde varlığını korumaktadır. Türbelerin çevresinde gelişen hurafelerin başında türbeye adak adama, pencere demirlerinin ya da ağaçlara çaput bağlama, türbenin içinde ya da çevresine mum yakma gibi faaliyetler gelmektedir. Türbe ziyaretlerine gelenler genellikle hastalıkları ve sosyal sıkıntılara çözüm aramak amacıyla gelmektedir. Adak konusu söz verildiği takdirde yerine getirilmesi gereken borç mahiyetindeki bir uygulamadır. Kabirlere giderek kurban kesme işi İslam öncesi toplumdaki müşriklerden

gelen bir adettir. İslamiyet'in gelişi ile kabirlerin üzerine kurban kesme adeti yasaklanmıştır (Polat, 2017a: 457-458).

Türbeyi ziyaret eden bireylere türbeyi ziyaret etmeden önce hangi tür hazırlıkları yaptıklarını sorduğumuzda türbeye gelmeden önce ilk olarak abdest aldıklarını, türbede Kur'an okuduklarını, Fatiha okuduklarını, dualar ettiklerini ve türbenin yanındaki camide namaz kıldıklarını, belirtmişlerdir. Ölmüş insanların hayrı için veya bir dilekleri kabul olduğunda türbenin etrafındaki insanlara şeker, kek gibi vb. yiyecekleri dağıttıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca türbenin etrafında bekleyen, ihtiyaç sahibi kimselere sadaka verilmektedir. Bu türbeyi ziyarete geldiklerinde kıyafetlerini ona göre seçtiklerini ve ortamın maneviyatını bozacak sözler kullanmamaya özen gösterdiklerini dile getirmişlerdir. Diğer türbelerde olduğu gibi herhangi bir sosyal sorunla karşılaştıkları zaman problem ortadan kalkarsa türbede kurban kesmeye yönelik adak adanır. Türbenin kutsal bir mekân olduğu düşünüldüğünden kurbanı burada kesmenin daha makbul olduğu düşünülmektedir.

Türbeyi ziyaret eden kişiler eğitim, meslek, cinsiyet ve ekonomik düzey açısından farklılık göstermektedirler. Türbeyi ziyaret eden kişilerin dindarlık düzeyleri arasında net bir ayrıma gitmek doğru değildir. Eğitim düzeyi arttıkça kitabi dinin ne olduğu hususunda bir farkındalık olsa dahi sosyal hayattaki çözümsüz kimi durumlar insanları halk arasında yaygın olan kimi inançları ve uygulamaları yapmaya itmektedir. Türbe ziyaretinde özellikle kadınlar arasında yaygın bazı uygulamalar vardır. Bunlar; mum yakma, duvara taş yapıştırma, ağaca bez bağlama, mezar taşını öpme, türbede içilen suyun şifalı olduğuna inanma şeklindeki ritüellerdir.

Kadınlar arasında yaygın olan bir başka inanç ise türbeye ziyaretlerinin sabah ezanı okunmadan hemen önce yapılması gerektiğidir. Sabahın erken ışıklarında türbede kimse olmadığı için duaların kabul olma ihtimalinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Bunun sebebi ise sabah ezanında Ahmed-i Hânî'nin türbede olduğuna inanılmaktadır. Bu tarz bir düşüncenin gelişmesinin nedeni; belirli saatlerde türbeyi örtünmeyen kadınların ve sarhoşların ziyaret etmesinden kaynaklı olarak ortamın manevi yönünün bozulduğuna duyulan inançtır. Bu gibi zamanlarda Ahmed-i Hânî'nin ruhunun türbeyi terk ettiği düşünülmektedir.

Türbe, mezar ve tekke gibi mekânlara mum yakma adeti eski cahiliye çağından kalma bir uygulama olduğu arkeologlar bundan düşünülmektedir. Arkeologlar bu uygulamanın en ilkel ateş kültü yani ateşe tapınma ile ilgili olduğu fikrine inanmaktadırlar. Eski zamanlarda azizlik mertebesinde görülen kişilerin dışında, normal kişilerin mezarlarında da mum yakma ritüeli bir tür kurban kesme manasına gelmektedir (Polat, 2017a: 459).

Türbesini ziyaret eden erkek ziyaretçiler çoğunlukla mum yakma, ağaca bez bağlama, duvara taş dikme gibi uygulamaların kadınlar arasında daha yaygın olduğunu ve kendilerinin bu tür ritüellere inanmadıklarını belirtmişlerdir. Fakat eğitim ve ekonomik düzeyin azalmasına paralel olarak bazı erkek katılımcılarında halk arasındaki yaygın inanışları kabul ettikleri gözlenmiştir. Türbedar bu tür batıl inançların önüne geçmek adına insanların sözlü ve yazılı olarak uyarıldıklarını belirtmektedir. Bunun yanı sıra bazı ziyaretçiler Ahmed-i Hânî'nin türbesinin hemen yanında namaz kılınca namazlarının Allah'ın katında daha makbul olacağına inanmaktadırlar. Türbedeki görevliler bu tarz inanışların yanlış olduğunu söyleyerek önüne geçmeye çalışmaktadırlar.

Bunun dışında ziyaret esnasında türbeye el sürülmekte, örtünün bir parçası alınıp suya katılıp şifa niyetine suyu içilmekte, toprağı yenilmekte, ağaçlara bez bağlanılmakta ve toprağı alınarak üzerinde taşınmaktadır (Ak, 2018: 32-33). Türbeye ziyarette bulunan 27 yaşındaki üniversite mezunu kadın çocukluğu süresince gördüğü bazı ritüelleri şu sözlerle aktarmaktadır: “Özellikle kısırlık tedavisi için gelenler çok fazla. Orada türbenin örtüsünü gizliden keserek götürenler oluyordu. Türbenin etrafındaki toprağı yiyenler ve evlerine götürenler oluyordu. Türbede uyuyan kişiler vardı. Sanırım bazıları hasta kişilerdi.”

Şekil 18. Türbe Ziyaretlerinde Dikkat Edilmesi Gereken Durumlar 2021

KABİR VE TÜRBE ZİYARETİ ADABI

- Kabir ziyareti ibret almak için yapılmalıdır. Peygamberimiz (S.A.S) “Kabir ziyaretleri ediniz. Çünkü kabirleri ziyaret, size ahireti hatırlatır” buyurmuştur. (İbn Mace, cenaiz-47)
- Kabir ziyareti, erkek ve kadın Müslümanlar için menduptur. Kabirlerin haftada bir gün, özellikle cuma veya cumartesi günleri, ayrıca arife ve bayram günleri ziyaret edilmesi iyidir.
- Kabir ziyaretinde bulunan kişi, dünyanın geçici olduğunu ve birgün kendisinin de öleceğini düşünmeli, ahireti hatırlayıp ibret almalı, hesaba hazırlanmalıdır.
- Kabirleri ve türbeleri ziyaret eden kişi, kıbleye veya ölülerin yüzüne karşı dönerek “es selamün aleyküm ya ehlel kubür. Ve inna inşaallahu biküm lahikün. (Ey kabir halkı ! Allah'ın selamı üzerinize olsun. İnşallah bizde size (birgün) kavuşacağız) diyerek selamlar.
- Sevabını ölülere bağışlamak üzere Kur' anı kerim okuyabilir. Kabir ehli ve kendisi için Allah'a (C.C.) dua edilebilir.
- Kabir ziyaretlerinde genellikle yasin, Mülk, Vakia, İhlas, Felak ve nas sureleri, sonra Fatiha ile Bakara suresinin ilk beş ayeti okunabilir. Sevabı da cenazenin ve diğer müminlerin ruhlarına bağışlanır. Ölü'nün bağışlanması için Allaha (C.C.) dua edilir.

DOĞUBEYAZIT KAYMAKAMLIĞI **DOĞUBEYAZIT İLÇE MÜFTÜLÜĞÜ**

Şekil 19. Türbe ve Kabir Adabı Üzerine Bilgilendirme 2021

Şekil 20. Türbenin Etrafındaki Mezarlıklar 2021

Kutsalın en önemli özelliklerinden biri sirayet etme niteliğidir. Bu özelliği münasebeti ile birçok birey öldüğünde kutsalın yanına gömülmek istemektedir (Ak, 2018: 32-33). Doğubayazıt'ta birçok yaşlı birey öldüklerinde Ahmed-i Hânî Türbesine gömülmeyi

ailelerine vasiyet etmiştir. Bu sebeple türbenin çevresinde halktan birçok kimsenin mezarı bulunmaktadır. Bu kişilerin size göre türbenin yakınına gömülmek istemelerinin sebebi nedir sorusuna katılımcılar ilk olarak Ahmed-i Hânî 'ye komşu olma istediğinin olmasına, ikinci olarak Ahmed-i Hânî'nin kendilerine şefaate edeceğini ve cennete gideceklerine dair inançlarının olmasına ve üçüncü bir neden olarak da Ahmed-i Hânî Türbesinin çok sık ziyaretçisi olmasından kaynaklı olarak onun aracılığıyla kendilerine de dua edileceğini düşünmelerine bağlamaktadırlar. Ancak uzun zamandır türbenin yakınına kimsenin gömülmesine izin verilmediği bilgisi elde edildi.

Sonuç itibarıyla bireyler kendi iç dünyalarında oluşan öznel gerçeklikleri toplumsal alana aktardıklarında yeni bir gerçeklik alanı üretmektedirler. Bu yeni alanın inşa edildiği yerin adı sosyal gerçekliktir. Bu dünyanın nesnel gerçekliklerle bağlantısı kopmuştur. Bu bağlamda türbelerde çaput bağlama gibi birçok ritüelini kapsayan bu inanç serisi toplumun kendine özgü dinamikleri olduğundan kolektif bir gerçekliktir. Bu gerçeklikler çoğunlukla manevi boyutta görülse de referanslarını daima dinden almak mecburiyetinde değildir (Köse ve Ayten, 2010: 11).

7.6. Kutsal ve Özel Zamanlarda Gerçekleştirilen Türbe Ziyaretleri

Ritüeller insanın doğumundan ölümüne kadar olan yaşantısını her alanını kapsar. Özellikle geleneksel toplumların yaşantısını her alanında karşılaşılan ritüeller dinsel, ekonomik, siyasal ve sosyal yaşamın önemli pratikleri olarak hayatımızda var olmaktadır. Toplumun hafızasının dışavurumu olarak ritüeller nesiller arasında aktarılacak var olmaya devam ederler. Bu ritüeller toplumsal hayatta düzen ve istikrar sağlayıcı boyutları vardır. Özellikle sünnet, düğün törenleri, mevlit gibi sosyal yaşamın parçası olan ritüellerde bu işlevleri görebiliriz (Bilgin, 2013: 149). Ziyaret fenomeninde kesin bir zamanı olmasa da özellikle de dini bayramlar, sünnet düğünleri, düğünler, hacca gitmek, askere gitmek gibi ve benzeri günler ve zamanlar ziyaret için bir vesile olarak görülür. Ziyaret sırasında gerçekleştirilen ritüellerin her biri birçok açıdan benzerlik gösterir (Arık, 2017: 90).

Geçmişin yaratılmasına yardımcı olan kurumlar vardır. Bu kurumların kökeni bayramlar ve ritüellerdir. Kültürel bellek aracılığı ile bireyler daralan dünyada nefes alma imkanı buluyor (Assmann, 2018: 94). Bir grubun ya da toplumun ortak bir kimlik inşa etmesi birtakım anılar, semboller, eserler inançlar, değerler ve geleneklerin oluşturulması ile mümkün olmaktadır. Geçmişin mirası da bireylerin sahip olduğu kolektif bellekten gücünü almaktadır. Toplumlar kimi zaman var olan kimlik, değer icadını sürdürmek amacıyla

gelenekler icat etme yoluna giderek tarihi bizzat kendileri oluştururlar. Toplumlar bu yolla aslında toplumu daha tanıdık bir hale getirmeye çalışmaktadırlar (Bilgin, 2013: 41). Biz doğmadan önce oluşmuş olan inanışlar, örf, adet ve gelenekler düşünme tarzımızı ve davranış biçimimizi büyük ölçüde etkilemektedir. Bu sebeple de birçoğumuz içinde yaşadığımız topluluğun yönlendirmelerini etkisi ile hareket etmekteyiz ve bu düşüncelerin birçoğunun sorgulamadan kabul ederiz. İçselleştirdiğimiz bu olgular kafamızda oldukça net ve olması gerektiği gibidir (Armağan, 2013: 73).

Doğubayazıtlılar özellikle günlük yaşamlarındaki ziyaretlerinin yanı sıra kutsal günlerde (cuma günü, ramazan ayı ve kandiller), bayramlarda, düğünlerde, asker uğurlamalarında, hacı uğurlamalarında ve sünnet törenlerinde özel olarak türbe ziyaretinde bulunmaya özen göstermektedirler. Sebebi sorulduğunda hayırlı işlerinden ve etkinliklerden hemen önce türbeyi ziyaret ederek Ahmed-i Hânî'nin hayırlı duasını almayı bir gelenek haline getirdiklerini belirtmişlerdir. Böylece işlerinin yolunda gideceğine inandıklarını ifade etmişlerdir. 41 yaşında serbest meslek sahibi erkek ziyaretçi sosyal olaylarda türbe ziyaretlerinin kültürün önemli bir parçası haline geldiğini ve gelenekselleştiğini şu sözlerle aktarmaktadır: *“Dini evlilikler bile türbeyi ziyaret etmeden olmuyor. Toplumumuzda bu bir gelenek, adet haline gelmiştir. Geçmişten bu yana hayatımızın bir parçası olduğu için bir alışkanlık haline geldi. Sadece Doğubayazıt halkı için geçerli bir durum değildir. İnsanlar Ağrı'dan ve Iğdır'dan da geliyorlar. Asker uğurlama törenlerinde çocuklarımızı öncesinde bu türbeyi ziyaret etme maksadıyla getiriyoruz. Büyüklerimiz türbeyi ziyaret ettiriyorlar ki çocuklarımız sağlam gidip gelsinler.”*

Doğubayazıt'ta yaygın olarak gelişen bir diğer inanç ise dışardan bir yabancı şehre geldiği zaman Ahmed-i Hânî türbesini ziyaret etmeden giderlerse muhakkak o kişinin tekrar bir vesile ile yolunun Doğubayazıt'a düşeceğine inanılmaktadır.

Türbeyi özellikle kutsal bir gün olduğu için ziyarete geldiğini ve namazını burada kıldığını belirten 56 yaşında esnafılık yapan erkek ziyaretçi cuma günleri burada namaz kılmanın kendisi için önemini şu sözlerle aktarmaktadır: *“Özellikle her cuma fırsat buldukça türbeye geliyoruz. Şehirde herkes camiye gider burasıda camidir. İmkânı olan insanlar buraya gelerek namaz kılmalıdır. Çünkü burada namaz kılmak daha makbuldür. Merkezdeki camiye herkes gider ama böyle bir yerde namaz kılmak daha güzeldir, daha hayırlıdır.”*

Türbe ziyareti ve gerçekleştirilen ritüeller kültürel yaşantının önemli bir parçası haline gelmiştir. Özellikle bu kültürün devam ettirilmesinde yaşlılar önemli bir rol üstlenmektedir. Sosyal yaşantıda seküler gibi gözüken eylemler bile süreç içinde dini bir motif kazanarak kültürel belleğe kazanmıştır. Bütün bunların yanı sıra Ahmed-i Hânî

Türbesi toplumun aynı zamanda sosyalleştiği bir mekândır. Bireyler türbe ziyaretlerini gerçekleştirdikten sonra çevresindeki alanlarda piknik yapmaktadırlar. Ancak bu durum birçok kişi tarafından eleştirilmektedir. Ziyaret yerine bu sebeple gelmenin doğru olmadığı düşünülmektedir.

Şekil 21. Kurbanlarını Kesmek Üzere Türbeye Gelen Ziyaretçiler 2020

Bayramlarda özellikle bazı aileler kurbanlarını kesmek üzere türbeye gelmektedirler. Kurbanlarını türbede kesmenin daha makbul olacağı inancı vardır. Türbenin hemen yakınındaki bir alanda Ahmed-i Hânî'yi ziyaret ettikten, türbenin yanındaki camide ailecek namaz kıldıktan hemen sonra türbenin yakınındaki bir yerde kurbanlarını kesmektedirler.

Bunun yanı sıra aileler bayramda çocuklarıyla birlikte sabahın ilk saatlerinde türbeyi ziyaret etmeye özen göstermektedirler.

7.7. Türbeye Yüklenen Anlamlar

Alıştığımız yerler, alışkanlıktan gelen bir bilginin eseri olan bedenimiz tarafından da benimsenmiştir. Topografyayı bu perspektiften bilmek birçok duyguyla ve kültürle bağlantılı hale getirmektedir. Kültürel bir boyuta sahip olmasının en önemli sebebi ise bireylerin kendilerini var olan toplumsal yaşamdan ve düşüncelerden yalıtarak bulundukları yerle ilişki kurmamalarıdır. Genellikle diğer insanlarla beraberken ve birlikte bir şeyler yaparken aynı zamanda bulunduğumuz yerle de ilişki kurmuş oluruz. İnşa edilen mekânlar ve kültürel normlar arasında sıkı bir bağ vardır (Connerton, 2018: 41-43).

Her toplumun geçmişten gelen kendine ait değer ve yargılar vardır. İçinde yetiştiğimiz sosyal çevreye göre duyduklarımız yoluyla ya da görerek taklidi biçimde bazı davranış ve tutumları kendi büyüklerimizden öğrenerek devam ettiririz. Büyüklerimizde öğrendiklerini kendinden önce yaşamış olan kuşaklardan öğrenmişlerdir. Bir mekâna, eşyaya, insana veya bir şeye karşı geliştirilen tutumlar insanların içinde bulundukları grubun düşünce, inanç ve yaşayış tarzının aynasıdır. Araştırma verilerinden yola çıkarak grubun belleğinde türbenin hangi biçimlerde kodlandığına yönelik içerikler; kutsal mekân, sığınak mekân, manevi koruyucusu mekân ve hafıza mekânı şeklinde başlıklandırılmıştır.

7.7.1. Kutsal Mekân

İnsanlar dini olayların meydana geldiği çevreye ve mekânlara bağlanarak dini tecrübe etmeye çalışırlar. Bir nevi kutsal mekân bireylerin kutsalla karşılaştıkları yerdir. Bu mekânlar bir ibadethane, mezar olabileceği gibi herhangi bir doğa olayının meydana geldiği bir yer, ağaç, dağ, mağara, su, kaya gibi bazı nesneler ve mekânlarda olabilir. Mezarlıklar kutsallığın affedildiği mekânlardan biridir. Dinler tarihi bağlamında incelendiğinde mezarlıkların birçok ilkel kavimde kutsal yerler olarak görüldüğü kabul edilir. Özellikle evliyalar ve şehitlerin mezarlıkları bu tür bir kutsallık taşır. Süreç içinde bu mekânların kapıları ve pencereleri adak yeri haline dönüşürler ve bu yolla insanlar evliyanın bereketine ve şefaatine nail olmayı umut ederler (Arık, 2017: 70-72).

Ahmed-i Hânî türbesi kutsal bir mekân mıdır?	Sayı
Evet	42
Hayır	3
Kararsız	5
Toplam	50

Tablo 18. Türbeyi Kutsal Bir Mekân Olarak Algılama Durumu

Ahmed-i Hânî Türbesi, süreç içinde toplumsal hafızada kutsal bir mekân olarak kodlanmıştır. Türbeye gelen ziyaretçiler eşikten geçerken kutsal bir mekâna girdiklerinin bilinciyle hareket ederler. Ziyaretçiler, önemli bir din adamını ve Allah dostunu ziyaret ettiklerinin farkındalığına sahiptirler. Bazı kişilerin yüzleri türbeye dönük şekilde türbeden dışarı çıktıkları gözlemlenmiştir. Ziyaretçilere sebebi sorulduğunda, arkalarını dönerek türbeden çıkmanın türbede yatan zata karşı saygısızlık olacağını ifade etmişlerdir. Halkın önemli bir kısmı turistik amaçla ziyarete gelen kişilerin türbeye çok fazla hürmet göstermemesinden rahatsız durumdadırlar.

İlkel toplumlardan, yaşadığımız modern zamanlara kadar pek çok toplum biçiminde kutsal bir nesneye dokunmadan önce veya kutsal bir mekâna girmeden önce çeşitli törenlerin ve ayinlerin yapılması gerekli görülmüştür. Bu gibi tören dediğin gerçekleştirilmediği durumlarda kutsalın tehlikeli olabileceği veya gerçekleştirilen ayinin faydasız olacağına inanılmıştır. Bu sebeple bazı toplumlarda kutsala yaklaşımdan önce abdest alınır ya da beden temizlenir. Bütün bunların yanı sıra kutsal bir şeye dokunurken ya da kutsal bir mekâna girerken buna uygun kıyafetler tercih edilir. Bir şeyin kutsallık kazanması kendiliğinden gerçekleşmez. Bir yerin, kişinin, nesnenin veya bir canlı türünün kutsal olması olağanüstü bir gücün onunla temas etmesi sonucunda gerçekleşir (Adam, 2017: 56-58).

Doğubayazıtlılar, Ahmed-i Hânî Türbesini kutsal bir mekân olarak kabul ettikleri için buraya ziyarete gelen kişilerin kılık kıyafetinin kapalı olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Türbeye ziyarete gelen bazı kadınların kapalı kıyafetler tercih etmemeleri ve başörtüsü takmamaları toplumda rahatsızlık uyandırmaktadır. Aynı şekilde türbenin çevresinde mesire alanları vardır. Türbenin piknik alanı olarak görülmemesi gerektiğini belirten 50 yaşındaki, toptancılık yapan erkek ziyaretçi rahatsızlığını şu sözlerle dile getirmektedir: “*Burası piknik yeri değil, gelenlerde Allah rızası için geliyor. Ziyareti bir piknik yeri olarak görmemek lazım. Allah rızası için ziyaret etmek gerekiyor.*” Size göre bu türbe kutsal bir mekân mıdır sorusuna katılımcılar arasından 5 kişi kararsız kaldığını

belirtirken, 3 kişi hayır yanıtını vermiştir. Geriye kalan 42 kişi ise türbenin kutsal bir mekân olduğuna yönelik inançlarının olduğunu ifade etmişlerdir. Bu verilerden yola çıkarak örneklem grubundaki bireylerin önemli bir kısmının türbenin kutsal bir mekân olduğuna inandıklarını söyleyebiliriz.

7.7.2. Sığınak Mekân

Nora'nın hafıza mekânı olarak adlandırdığı yerler ait olduğu toplum açısından bir nevi sığınılan mekânlardır. Bireyler bu mekânlara gittiklerinde kendilerini güvende hissederler. Bu mekânlar fiziken olmasa bile ruhen bireylerin kendilerini güvende hissettikleri ve ruhen koruma altında olduklarını düşündükleri yerlerdir. Bireyler bu mekânları ziyaret ettiklerinde kutsal bir vazifeyi yerine getirmiş hissiyatına kapılırlar (Gülbetekin, 2017: 102). Kabul edilen resmi dinin ve mevcut otoritelerin olumsuz tavırlarına rağmen halk kültürü, yaşam tarzı, gelenek-görenekleri ve dindarlık içerisinde ziyaret fenomeni bütün bu olaylar da ayrılmaz bir bütün oluşturarak toplumdaki dini, kültürel ve sosyal yaşantının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Tarihsel, sosyal ve kültürel gelişmelere rağmen türbe ve yatır ziyaretleri önemini koruyarak devam etmektedir. İlk bakışta sıradan bir olay gibi gözükse de toplum nazarında kutsiyeti olan bir fenomendir. Bütün bu gerçekleştirilen inanç ve pratiklerin arkasında ziyaret fenomeni toplumsal yaşamı bütünleşmiş halde bulunmaktadır. Ziyaret fenomeni hastalıkla, sosyal problemlerle mücadele eden kişiler açısından bir sığınak görevi üstlenmektedir. Ziyaret sırasında toplumun her sosyokültürel tabakasından insana rastlamak mümkündür (Arık, 2017: 92).

Hatırlamak için çoğunlukla bir geçmişi ve bir mekâna ihtiyaç duyulur. Mekânlar geçmişin izleri ile ve anıları ile çevrilidir. Bu bağlamda Assmann kültürel belleği olan ihtiyacı gelenek oluşumu bağlamında açıklar. Çünkü bir anlamda hatırlama eylemi kültürel bir eylemdir. Toplumda bireylerin hastalıklara çaresiz durumlara ve sıkıntılara çözüm bulmak için bir nevi sığınak, güven ve ümit kaynağı olan bu mekânlara gitmeleri yalnızca dini bir anlam taşımamaktadır. Ziyaret fenomeni olgusu burada kültürel bir mana da kazanmaktadır. Çünkü kültür ve toplum bu mekânlarda iç içe geçmektedir (Ak, 2018b: 19).

Ahmed-i Hânî türbesi sizin için sığınak mekân mıdır?	Sayı
Evet	37
Hayır	6
Kararsız	7
Toplam	50

Tablo 19. Türbenin Sığınak Mekân Olarak Algılanma Durumu

Katılımcıların 37 tanesi türbenin kendisi için bir sığınak mekân olduğu yanıtını vermiştir. 6 kişi hayır cevabını verirken, 7 kişi kararsız kaldığını belirtmiştir. Ziyaretçilerin önemli bir kısmı bu mekânın kendilerine güven duygusu sağladığını ve maneviyat açısından huzur bulduklarını ifade etmişlerdir. Darda kaldıklarında ilk olarak bu mekânın akıllarına geldiğini belirtmişlerdir. Özellikle kötü niyetli insanlara karşı bu türbenin sığındığı bir mekân olduğunu belirten 55 yaşındaki inşaat işçisi erkek ziyaretçi duygularını şu sözlerle aktarmıştır: *“Şu an benim bir dileğim var. Ahmed-i Hânî’ ye diyorum ki sen Allah’ın bir evliyasısın. Beni istemeyenler, çekemeyen insanlar çok fazla. Az önce de Hânî Baba’ya dua ettim. Hânî Baba sen benim şahidim ol. Bu adam beni çekemiyor, benim ve ailemin huzurunu bozuyor, benimle uğraşıyor. Eğer gücü bana yeterse yok olmamı istiyor. Ahmed-i Hânî, sen bana yardım et ve tokadını o adamın yüzüne vur. Bu adam bana muhtaç olsun diye dua ediyorum. Bu adamın bana zararı dokunmasın diye Ahmed-i Hânî’nin bana yardımcı olmasını istiyorum. İnşallah dileğimi kabul eder. Ona edilen dualar boş dönmez.”*

Sonuç olarak türbeye dair üretilen bir diğer anlamda sığınak mekân hissiyatı veriyor olmasıdır. Bu türbeye gelen kişiler sosyal yaşantılarında yaşanan stresi, üzüntüyü ve çözümsüz kalınan durumların üstesinden gelmek için bu mekâna gelmektedirler. Türbe bir anlamda insanların huzur buldukları, manevi yönlerini güçlendirdikleri güven telkin edici bir yerdir. Buradan yola çıkarak türbenin insanlar için bir ümit kapısı olduğunu söyleyebiliriz.

7.7.3. Manevi Koruyucu Mekân

Katılımcıların 33 tanesi türbenin şehrin manevi bekçisi ve koruyucusu olduğuna inandıklarını belirtmişlerdir. 10 kişi hayır cevabını vermiştir. Geriye kalan 7 kişi ise kararsız kaldığını belirtmiştir. Bu bağlamda araştırmaya katılım gösteren örneklem grubunun önemli

bir kısmının türbede yatan zatın şehrin manevi koruyucusu ve bekçisi olduğuna inandıklarını söyleyebiliriz.

Türbede yatan zatın şehrin manevi bekçisi, koruyucusu olduğuna inanıyor musunuz?	Sayı
Evet	33
Hayır	10
Kararsız	7
Toplam	50

Tablo 20. Türbenin Şehrin Manevi Koruyucusu Olduğuna İnanma Durumu

Türbeyi ziyaret eden 56 yaşında esnaflık yapan erkek ziyaretçi Ahmed-i Hânî türbesinin Doğubayazıt halkı için maddi ve manevi anlamda koruyucu bir güç olduğunu şu sözlerle aktarmaktadır: *“Onun çok büyük bir mucizesi var. Doğubayazıt 10 yılda birçok konuda büyük sıkıntılar çekiyor. Alla hu Teâlâ Ahmed-i Hânî’nin yüzü suyu hürmetine Doğubayazıt halkını bu sıkıntılardan kurtarıyor. Böylece Doğubayazıt’ta herhangi bir kriz kalmıyor. Şu an insanlar ekonomik açıdan sıkıntı çekiyorlar. Bu zatın burada olması bizim için çok büyük bir şans.”*

Görüşme yapılan 48 yaşındaki işletme sahibi kadın ziyaretçilerden biri ise şehrin korunduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: *“Doğubayazıt’ta 2000’lerin başlarında sürekli deprem olurdu. Bir ay boyunca her gün deprem oldu. Şeyh Mustafa rüyasında Ahmed-i Hânî’yi görüyor. Hânî, ona diyor ki halka söyle endişe etmesinler, onlar korunuyorlar. Bu söylenti ondan sonra Doğubayazıt’ta çok yayıldı.*

Sonuç olarak türbeye yüklenen bir diğer anlam da şehrin manevi koruyucusu olduğuna inanılmasıdır. Türbenin varlığının şehir için büyük bir şans olduğu düşünülmektedir. Halk bu yolla maddi ve manevi anlamda gelişen sıkıntılardan korunduklarına inanmaktadır.

7.7.4. Hafıza Mekânı

Toplumsal hafızanın korunması büyük oranda hafızayı oluşturan temel şeylerin muhafaza edilmesi ve sonraki nesillere aktarılması ile mümkündür. Toplumsal hafızanın aktarımını sağlayan en önemli araçlardan biri kutsal mekânlardır. Kutsal mekânlar birçok hikayeyi, mitolojiyi ve sembolleri barındırarak toplumun sahip olduğu değerlere işaret

etmektedir. Bir bağlamda kutsal mekânların tahrip edilmesi kişisel, sosyal, kültürel ve dini değerlerin yok edilmesi manasına gelir (Bozan, 2018: 1228).

Şekil 22. Ahmed-i Hânî Türbesi'nin önceki Hali

Ahmed-i Hânî 17. yüzyıl'da yaşamış önemli bir şairdir. O zamandan bu yana eski ve yeni sarayın bulunduğu çevrede birçok savaşlar ve göçler meydana gelmiştir. Dolayısıyla yaşadığı coğrafyada tarihsel ve coğrafik anlamda süreç içinde birçok değişimler meydana gelmiştir. Aynı şekilde Ahmed-i Hânî Türbesi de geçmişten bu yana pek çok değişimden geçerek bugünkü haline dönüşmüştür. Halk nezdinde yapılan araştırmada doksanlı yıllara kadar Hânî'nin mezarının üzerinde bir külliye'nin olmadığını ve fotoğrafta gözüktüğü haliyle sade bir mezarlık biçiminde olduğunu görüyoruz. Ahmed-i Hânî Türbesi'nin geçmişten bu yana ne tarz değişimlerden geçerek bugün ki formuna kavuştuğu üzerine antropolojik ve mimari anlamda çalışmaların ve bilgilendirmelerin çok az olduğunu görüyoruz. Bu bakımdan türbenin geçmiş zamanlardaki halinin nasıl olduğu ve ne şekilde korunduğu Doğubayazıtlıların belleklerinde kalan bilgilerden, anılardan ve fotoğraflardan yola çıkılarak öğrenilmiştir. Görüşmeler sürecince mezarlığın büyük oranda halk tarafından korunarak günümüze kadar ulaştırıldığını ve tahrip olmasının önüne geçildiği bilgisine ulaşılmıştır:

“Çok eskiden türbe sade bir mezarlık halindeydi. Yıkık, dökük bir bahçe içinde duvarla çevriliydi. Etrafı taşlarla ve kerpiçle örülüydü. Etrafı yabani, kuru otlarla kaplıydı. Bakım yapılmamıştı. Yıkık, dökük, harabe bir yerd. Daha sonradan

restorasyon yapılarak üzerine külliye dikildi ve çevre düzenlemesi yapıldı. Bu sayede etrafında piknik yapılacak mekânlar oluştu.” (Kadın, 56 yaşında, Ev hanımı).

Halk arasında türbeye büyük oranda dini inancın önemli önemli bir parçası gözüyle bakılmaktadır. Bu sebeple insani sorunların çözümünde başvurulacak yegâne mekânlardan biridir. Türbe’nin geçmişten bu yana korunarak gelmesinin önemli sebeplerinden biri de halk arasında türbeye yönelik algının dini bir anlam taşıyor olmasından kaynaklıdır. Bunun dışında türbe, tarihsel anlamda Doğubayazıtlılar için geçmişle gelecek tasavvurunu birleştiren bir hafıza mekânı niteliğindedir:

“Türbe Doğubayazıt halkı için bir sembol durumundadır. Geçmişi bugüne bağlayan bir araçtır. Hânî’nin yaşamış olduğu tarihle bugünkü tarihi birleştiriyor. Bu mekân tarihsel anlamda bizlere geçmişimizi ve kim olduğumuzu hatırlatmaktadır. Unutmayan, unutturmayan bir sembol niteliğindedir bizim için. Bu türbe bugünkü toplumsal yapının ruhaniyetine katkılar sunuyor. Bu mekâna baktığım zaman benim için bir zaman makinesi mahiyetindedir. Buralara bakarak eskilere gidiyorum. O dönemi yaşadığımı hissediyorum. Bu kişiler belki de 70, 80 yıl kadar yaşadılar ama hâlâ hayattalmış gibi bir hissiyata kapılıyorum. Türbe, bu toplumun tutunacağı bir dal gibi. Bir grup insan düşünün bir yere gidiyorlar ve bu kişiler toplumdaki kopuk, kaybolmuş insanlar bu insanların yapmaları gereken şey içlerindeki en bilgili olan kişiye tutunmaktır. Bundan başka çareleri yoktur. Her toplumda buna benzer bir hal vardır. Her topluluğun tutunduğu bir lideri, önderi, yol göstericisi vardır. Allah’ın topluma göndermiş olduğu çobanları vardır. Çobanı takip eden koyunlar kurtlara yem olmazlar. Burada çobanlardan kastım, âlimlerden yani bilen kişilerden bahsediyorum. Doğubayazıt halkı olarak geçmişe tutunulursa ve bunlardan dersler çıkarılırsa, bugün geçmişe göre düzenlenirse, geleceği ve gelecek nesli bu düşünceler üzerinden temellendirirse sorumluluklarını bilecek ve kurtuluşa erecektir.” (Erkek, 51 yaşında, Esnaf).

Bu türbeyi ziyaret etmek size tarihsel olayları anımsatıyor mu?	Sayı
Evet	32
Hayır	18
Toplam	50

Tablo 21. Türbenin Tarihsel Geçmişi Hatırlatma Durumu

Hafıza mekânları hafızanın bir nevi mayalandığı yerlerdir. Bu mekânlara toplu şekilde gerçekleştirilen katılımlar, hafızanın güçlenmesini sağlamaktadır. Mekân bu noktada zihinsel olanla-kültürü, toplumsal olanla-tarihi birbirine bağlamaktadır. Bir hafıza mekânının esas varlık sebebi zamanın tahribatını durdurmak ve unutma durumunu engellemektir (Pekasil, 2012: 33-34). Camiler gibi türbelerde toplumun bellek mekânlarından biridir. Bu mekânlar aracılığıyla toplum kendi tarihine tanıklık etmekte, geçmişini yeniden canlandırarak anlamlandırmaktadır. İnsanlar bu mekânlar aracılığı ile devamlılık hissini yaşamakta geçmişle- şimdi, ataları ve kendileri arasında köprü kurmaktadır (Köse ve Ayten, 2010: 36).

Bu mekânlar ile kurulmuş olan sembolik bağ ortak düşüncenin ve gruba bağlılığın gelişmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun dışında bu hafıza mekânları ile toplumsal hafıza muhafaza edilmektedir. Muammer Ak ziyaret mekânları çevresinde yaptığı araştırmasında halkın %85,8'i bu tarz mekânlarda bulunmanın tarihi geçmişlerini hatırlattıklarına yönelik veriler elde etmiştir (Ak, 2018b: 21). Bizim çalışmamızda da aynı şekilde bu türbeyi ve mekânı ziyaret etmenin tarihsel olarak bu coğrafyada yaşanan olayları hatırlattığına yönelik veriler elde edildi. Bu türbeyi ziyaret etmek sizde tarihsel olayları hatırlatıyor mu sorusuna 32 kişi evet, 18 kişi hayır yanıtını vermiştir. Bu bağlamda türbenin toplumun kendi tarihi ve kimliği ile bağlantı kurmasında türbenin bir hafıza mekânı işlevi olduğunu söyleyebiliriz.

Şekil 23. Türbenin Giriş Kapısı 2020

Şekil 24. Türbe'nin Bugünkü Görünümü 2021

Şekil 25. Ahmed-i Hânî'nin Mezarı (2021)

Bir grup içinde bulunduğu mekâna her daim kendine göre dönüştürür ve aynı açıdan mekânında kendisini dönüştürmesini izin verir. Bir yerin görüntüsü ve mekâna dair ayrıntılar yalnızca o grup tarafından anlaşılabilir bir mana taşımaktadır (Halbwachs, 2018: 161-162). Türbe 1989'a kadar (Şekil 22)'de yer alan fotoğraftakinden çok farklı bir görünümde değildir. Süreç içinde doğa olaylarının da neden olduğu tahribat yüzünden çok fazla deforme olmuştur. O dönemde belediye başkanı olan Mahmut Kotan'ın girişimleriyle türbenin

restorasyon işlemlerine başlanılmış ve bir mimarla anlaşarak türbenin bugün ki görünümüne kavuşulmuştur.

7.8. Toplumsal Hafızaya Kazınan Anlatılar (Menkıbeler)

Velilere atfedilen olağanüstü nitelikteki hallere keramet adı verilir. Bu kerametleri anlatan efsaneleşmiş hikâyelere ise menkıbe denilmektedir (Köse ve Ayten, 2010: 14). Efsaneleşmiş olağan üstü yaşam hikayeleri ve kerametler yoluyla çeşitli ziyaret yerleri ortaya çıkmaktadır (Arık, 2017: 74). Türbelerin etrafında gelişen efsaneler, menkıbeler ve ziyaretler esnasında gerçekleştirilen ritüeller toplumsal hafızanın inşasına ve devam etmesinde önemli bir paya sahiptirler. Dolayısıyla türbelerin, tekkelerin ve dergâhların dini, milli ve kültürel kimliğin inşasında ve devamlılığında önemli bir işleve sahip olduklarını söyleyebiliriz. Geçmişten bu yana her toplum varlığını devam ettirmek ve bireysel kimliğini güçlendirmek adına kolektif kimliğe önem atfetmiştir. Bu bağlamda türbeler ve tekkelerde kültürel belleğin canlı tutulduğu yerler arasındadır. Toplumsal yaşamda tekkeler ve tarikatlar ümit kapısı olarak görüldüğünden bugün ve gelecek arasında köprü kurma işlevine sahiptirler (Ak, 2018b: 17).

Türbelerin, tekkelerin çevresinde gelişen efsaneler, menkıbeler ve ziyaretçilerin kendi deneyimlerinden yola çıkarak oluşturdukları hikayeler sözlü kültürün ürünleri olarak toplumsal hafızanın önemli bir parçası olmaktadır. Mevcut hatıraların geçmişle bugünü bir araya getirerek kaynaştırdığı sonucuna varılabilir. Sözlü kültürde bilginin kaybolmaması için sürekli tekrar etmesi gerekmektedir. Bir geleneğe ve sözlü kültüre sahip olan topluluklar görsel ve işitsel anlamda bir hafıza oluştururlar (Ak, 2018b: 21).

Sözlü kültür aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılan deneyim ve bilgiler günlük hayatta erişilebilir bir sosyal bilgi ağı oluşturmaktadır. Bu bağlamda türbelerin etrafında oluşan efsaneler, hikayeler ve menkıbeler ziyaretçiler tarafından tekrar edilmesi sonucunda toplumsal hafızada canlı tutulmaktadır. Burada anlatıcının asıl işlevi grubun hafızasını korumaktır. Türbe ve tekke ziyaretleri kişilerin zihninde anılar oluşturmaktadır. Oluşan algılar kişisel olsa da onlar toplumsal değerler çerçevesinde hatırlanabilmektedir. Birey bu sayede hiç tanık olmadığı olayları dahi ait hissettiği grubun hafızasını kullanarak bilebilir (Ak, 2018b: 21). Dolayısıyla bir yerin kimliği o insanların o yer hakkında anlattığı hikayelerde gizlidir (Connerton, 2018: 56).

Kutsal yerler genel itibarıyla türbeler, mezarlar, ağaçlar, taşlar, su kaynakları, dağlar ve mağaralar gibi kutsalın açığa çıktığı yerler olarak görülürler. Kutsalın bu bahsedilen

kişilerin, nesnelerin ve mekânların ziyaret yeri olarak bilinmesini sağlayan şey orada olduğuna inanılan tabiatüstü güçtür. Halk bu duruma rağbet ederek var olan durumu mantığına, inancına ve hayal gücüne göre yorumlayarak birtakım kanıtlar bulur. Bu sebeple ziyaret yerlerinin tabiatüstü güçlere sahip olduğu fikri halk arasında anlatılan efsaneler, kerametler ve menkıbeler yolu ile desteklenir (Arık, 2017: 84).

Size göre Ahmed-i Hânî keramet sahibi biri midir?	Sayı
Evet	33
Hayır	10
Kararsız	7
Toplam	50

Tablo 22. Türbede Yatan Zatın Keramet Sahibi olduğuna İnanma

Türbeyi ziyarete gelen katılımcılardan 33 kişi keramet sahibi bir zat olduğuna inandıklarını belirttiler. 10 kişi ise bu anlatıların halk tarafından ortaya atıldığını söyleyerek hayır yanıtını verdi. 7 kişi ise bu konuda kararsız kaldıklarını net bir şey söyleyemeyeceklerini belirtti. Örneklem grubunda yer alan bireylerin büyük çoğunluğu onun keramet sahibi olduğuna inanmaktadır. Katılımcılar Ahmed-i Hânî hakkında Doğubayazıt'ta yaygın bir şekilde bilinen iki farklı anlatıdan bahsettiler. Bu anlatıların her ikisi de Ahmed-i Hânî'nin vefatından sonra ortaya çıkmıştır.

Bu anlatılar hem manevi anlamda hem de milli birlik duygusunu pekiştirdiğinden dolayı Ahmed-i Hânî Türbesi'ni bir anlamda daha özel bir mekân haline dönüştürmektedir. Bu anlatılardan biri Bediüzzaman Said Nursî ile ilgilidir. Diğeri ise 1974 yılında gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı ile ilgilidir. Bahsi geçen menkıbelerden Bediüzzaman Said Nursî ile ilgili olan anlatı Ahmed-i Hânî'nin Türbesinde bir yazı ile çerçevelenerek kabrinin önündeki pencereden başucuna asılmıştır. Türbeyi ziyaret eden herkes bu yazı ile karşılaşmaktadır. Halk arasında sözlü olarak varlığını koruyan bu menkıbe, türbe ziyareti esnasında tekrar hatırlamaktadır ya da ilk defa ziyaret eden kişilerce öğrenilmektedir. Said Nursi ile ilgili toplumsal hafızaya kazınan anlatı şu şekildedir:

“Bediüzzaman Said Nursî 14 yaşında Yukarı Beyazıt'ta Muhammed-i Celâli adındaki önemli bir alimden din eğitimi görüyor. Said Nursi ile eğitim alan öğrenciler hocaları Muhammed Celâli'ye Said'in her gece yatağından çıkarak bir yerlere gittiğini

söylüyorlar. Bunun üzerine hocaları Said'in nereye gittiğini öğrenmek üzere birkaç kişiyi görevlendirir. Said Nursi'nin, Ahmed-i Hânî'nin mezarına gittiğini görüyorlar. Ahmed-i Hânî'nin kabrinin başında bulunan pencereden Said Nursi'nin Ahmed-i Hânî ile konuştuğunu görüyorlar. Öğrenciler, Said Nursi'nin belê seyda, belê seyda¹⁴ şeklinde cevap verdiğini duyuyorlar. Buradan yola çıkarak Said Nursi'nin Ahmed-i Hânî'den manevi ders aldığı düşünülüyor” (Erkek, 62 yaşında, Esnaf).

Şekil 26. Bediüzzaman Said Nursi'nin Ahmed-i Hânî'den Manevi Ders Aldığı Söylenen Pencerenin Görünümü 2021

Şekil 27. Bediüzzaman Said Nursi'nin Ahmed-i Hânî'den Manevi Ders Aldığı Söylenen Pencerenin Uzaktan Görünümü 2021

¹⁴ Kürtçe 'de evet hocam anlamına geliyor.

Sözlü tarih anlatı grupları arasında en bağlayıcı tarzda etki yaratmaktadır. Sözlü tarih anlatılarında özellikle grubun kendine özgü olarak gelişen, birlik bilincine destek sağlayıcı tarzda olaylar anlatılır (Assmann, 2018: 75). Doğubayazıt'ta yaygın bir şekilde sözlü olarak aktarılan bir diğer anlatı ise 1974 senesinde Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında bir pilotun Doğubayazıt'a Ahmet-i Hânî ile tanışmak üzere gelmesi sonucunda olduğu söylenmektedir. Toplumsal yaşamda birlik ve beraberlik duygusuna katkı sunan anlatı şu şekildedir:

“1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda düşman mevzilerini bombalayan pilotumuzun benzini biter. Bunun üzerine pilot endişelenmeye başlar. Ancak pilot, bir anda arkasında yaşlı bir adamın belirmediğini görür. Bu yaşlı adam pilota benzin deposunun dolu olduğunu ve endişelenmemesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine benzin deposuna bakan pilot gerçekten de deposunun dolu olduğunu görür ve hayretler içinde kalır. Yaşlı adama dönerek sen kimsin diye sorar? Nur yüzlü, yaşlı adam kendisinin Ahmed-i Hânî olduğunu ve evinin Doğubayazıt'ta olduğunu belirtir. Pilota bir gün yolu düşerse kendisini ziyarete gelmesini, Doğubayazıt'ta herkesin ona evini göstereceğini söyler. Ardından kendisine gösterdiği noktaları bombalamasını söyler. Savaş bittikten sonra kendisine yardımcı olan yaşlı adamı görmek üzere Doğubayazıt'a gelir pilot. Buradaki bir esnafa durumu anlatır ve onun yüzyıllar önce vefat ettiğini öğrenir. Ben bu konuşmaya çocukken aile büyüklerim konuşurken şahit olmuştum ve bunu hiç unutamiyorum” (Kadın, 50 yaşında, Ev hanımı).

Birçok türbede olduğu gibi Ahmed-i Hânî türbesinde de halkın belleğine kazınan anlatılar vardır. Bu anlatılar kuşaklar arasında sözlü biçimde aktararak bugüne kadar ulaşmıştır. Halk arasında sözlü olarak gelişen bu anlatılar toplumsal hafızanın oluşumuna katkı sunmakta ve toplumda birlik ve beraberlik duygusu oluşturmaktadır.

8. SONUÇ

Bu araştırmada Ahmed-i Hânî Türbesi hakkında ne tür halk inançlarının geliştiği, kolektif belleğin gelişmesinde halk inançlarının ne tür katkılarının olduğu, halkın bu mekân üzerinden geçmişleriyle nasıl bağlantı kurduklarının ve mekâna yüklenen mananın neye göre farklılaştığına dair yanıtlar aranmıştır. Ziyaret fenomeni olgusunun her topluluğun kendine özgü adet, gelenek ve inançları çerçevesinde farklılaştığını ve kimi zamanda diğerleri ile bazı noktalarda benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Ahmed-i Hânî Türbesinde de diğer türbelerde olduğu gibi geçmişten gelen inanç ve kabuller etkisini sürdürmektedir. Bu halk inançlarını genel bir başlık altında şu şekilde sıralayabiliriz. Tedavi amaçlı ziyaretler, şefaath amaçlı ziyaretler, kişisel istekler için gerçekleştirilen ziyaretler, toplumun ve İslam âleminin refahı için gerçekleştirilen ziyaretlerdir.

Türbeyi ziyaret eden bireylerin önemli bir kısmı fiziksel ve ruhsal hastalıklarına şifa bulmak amacıyla türbeyi ziyaret etmektedir. Özellikle engelli bireyler, psikolojik anlamda sorunlar yaşayanlar ve tıbbi anlamda hastalığına çözüm bulamayan kişilerce ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Türbenin arkasında yer alan bir taş yığınının anlamının zamansal deformasyona bağlı olarak manasının değiştiği düşünülmektedir. Bu taş yığını kimilerine göre çile hane olarak inşa edilmişti. Medresede eğitim alan öğrencilerin bir müddet köşelerine çekilip, ibadet etmek amacıyla kullandıkları bir mekândı. Bugün ise özellikle kadın ziyaretçiler tarafından romatizma hastalıklarına iyi geldiği düşünülerek tedavi amacıyla kullanılmaktadır. Bir diğer taşlarla ilgili olan inanç ise türbedeki bir taşta kadınlar ellerini sürterek yaramazlık yapan çocukların kafalarını okşadıklarında o çocukların uslandıklarına inanmaktadırlar.

Taşlarla ilgili gelişen son bir inanç ise dilek taşı duvarıdır. Dilek taşı duvarına özellikle kadınlar küçük taşlar yerleştirerek maddi, manevi ve sosyal konularda dilek dilemekteydiler. Ancak son birkaç yılda diyanetin ve daha öncesinde orada kaymakamlık yapan bir kişinin yönlendirmesiyle duvar kapatılmıştır. Duvarın kapatılma sebebi batıl inançların ve hurafelerin önüne geçilmesinin istenmesidir. Bunun yanı sıra türbede ağaçlara bez bağlanmaktaydı. Duvarın kapatılmasıyla aynı sebepten dolayı bu ağaçlar kesilmiştir. Türbedarın dediğine göre bütün bu engellemelere rağmen türbede yine de mum yakarak dilek dilemeye çalışan insanlar olmaktadır. Ayrıca türbeden su içildiğinde suyun şifalı olabileceğine yönelik bir inanç gelişmiştir. Kadın ziyaretçilerin özellikle ifade ettikleri durum; bu ritüellerin uygulanırken gerçekten inanılması gerektiğidir. Eğer gerçekten inanç duyularak yapılmazsa şifa bulunamayacağı düşünülmektedir.

Türbeyi ziyaret eden bireyler cinsiyet, eğitim ve ekonomik düzey açısından çeşitlilik göstermektedir. Türbeyi ziyaret eden kadın ziyaretçilerin erkeklere oranla daha mistik, duygusal bir inanç tarzına yakın oldukları görülmektedir. Aynı durum erkeklerde de ekonomik düzey ve eğitim seviyesi düştükçe gözlenmektedir. Türbeyi ziyaret eden bireylerin önemli bir kısmı evli bireylerden oluşmaktadır. Türbeyi ziyaret eden kişilerin büyük çoğunluğu 36-45 ve 46-60 yaş aralığındaki kişilerdir. Türbeyi ziyaret eden bireylerin meslek grupları çeşitlilik göstermektedir. Eğitim seviyesi yüksek olan kişiler de türbe ziyaretinde bulunmaktadırlar. Türbeyi en çok ziyarette bulunan kişiler daha çok düşük ve orta gelirli kişilerdir.

Eğitim seviyesi yüksek olan kişilerin tamamen halk inançlarından kopuk olduklarını söyleyemeyiz. Eğitim düzeyi yüksek olan kadınlar da Ahmed-i Hânî'nin Allah dostu olduğuna ve öteki dünyada kendileri için şefaatçi olacağına inanmaktadırlar. Evlenmek, iş bulmak ve refaha kavuşmak gibi sosyal içerikli problemlerde dileklerinin olduğunu belirtmişlerdir. Yalnızca dilek taşı dikmek, ağaca çaput bağlamak gibi ritüellere inanmadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak cinsiyet durumu fark etmeksizin eğitim düzeyi çok yüksek olsa da insanlar hastalık gibi tıbbi anlamda çaresiz kalınan durumlarda türbeleri ziyaret etme eğilimindedirler. Bu durum gösteriyor ki her ne kadar modern anlayışın ve rasyonel düşüncenin yükseldiği bir çağda yaşıyor olsak da insanlar kendilerinden daha üst bir şeye inanma ihtiyacı duymaktadırlar ve kitabi dindarlığa paralel olarak gelişen bir halk dindarlığı gerçeği de mevcuttur.

Türbe ile ilgili gelişen diğer halk inançları ise şu şekildedir; türbede namaz kılmanın öteki yerlerde kılmaya nazaran daha makbul olduğu inancı vardır. Özellikle türbe ziyareti adabına uygun davranılmadığında Ahmed-i Hânî'nin ruhunun türbeyi terk ettiğine inanılmaktadır. Bu duruma özellikle örtünmeyen kadınların ve sarhoşların neden olduğu düşünülmektedir. Türbenin manevi ortamının bozulduğu düşünüldüğünden sabah ezanında kimse gelmeden önce ziyaretler gerçekleştirilmektedir. Herhangi bir konuda dua edilirken Ahmed-i Hânî aracı kılınmaktadır. Ahmed-i Hânî'nin Allah dostu olduğuna inanıldığından dualarının gerçekleşme ihtimalinin onun aracılığıyla daha yüksek ve hızlı olacağı düşünülmektedir. Türbe ziyaretinde bulunmak Doğubayazıt'ta dini hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir.

Bireylerin türbeye dair ilk hatıraları büyük oranda çocukluk dönemine dayanmaktadır. Araştırmanın örneklemi 50 kişiden oluşmaktadır. Türbeyi ziyaret eden 35 kişi ilk olarak aile ve sosyal çevre aracılığıyla bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. 10 kişi medresede okudukları sırada hocalarından öğrendiğini, 5 kişi ise kitapları aracılığıyla

tanıdığını ifade etmiştir. Toplumsal yaşamda Ahmed-i Hânî' ye dair bilgilerin ne şekilde oluştuğuna yönelik halkın kendi gözlemlerini sorduğumuz da 48 kişi büyük oranda çevrenin etkisiyle, kulaktan dolma bilgilerle ve taklidi yolla oluştuğunu ifade etmişlerdir. Türbeyi ziyaret eden kişilerden yalnızca 10 kişi kitaplarını okumuştur. Geriye kalan 40 kişi kitaplarını okumadıklarını belirtmişlerdir. Tablo verilerinden yola çıkarak Ahmed-i Hânî' ye dair bilinenlerin büyük oranda sözlü kültürün etkisi ile oluştuğunu söyleyebiliriz. Halbwachs'ın teorisinde bahsettiği gibi bireylerin toplumsal hafızası büyük oranda belirli bir mekân ve tanıklıklar çerçevesinde oluşmaktadır. Doğubayazıt'ta da halkın Ahmed-i Hânî'ye ve türbesine yönelik bildikleri sözlü ve bedensel hareketlerle (taklidi biçimde) oluştuğu çıkarımı yapılabilir.

Sözlü kültürün etkisiyle kuşaklar arasında bilgi aktarımı gerçekleşmektedir. Ancak genç bireylerle yaşlılar arasında farklılıklar vardır. Yaşlı bireyler büyük oranda onun Allah dostu olduğuna inanmaktadırlar ve manevi boyutu ile tanımaktadırlar. Gençler, aile büyüklerinden farklı olarak Allah dostu olmasının yanı sıra önemli bir şair ve filozof olduğunu da ifade etmişlerdir. Ahmed-i Hânî'ye biçilen önem ve değer hususunda genç, yaşlı fark etmeksizin herkes benzer ölçütlerde saygı duymaktadır. İfade tarzları arasında benzerlikler vardır. Türbenin kutsal bir mekân olduğuna dair ilk kanaatler çocukluk döneminde aileden ve çevreden, sözlü ve taklidi yolla kuşaklar arası aktarımla öğrenilmektedir. Halk inançları kuşaklar arasında aktarılaraq türbeye dair kanaatler korunmakta ve tekrarlanarak toplumsal hafızada korunmaktadır. Bu yolla gelenekler yaşatılmaya devam etmektedir. Bahsettiğimiz durumlar büyük oranda bir mekân etrafında şekillenen bilgilerdir.

Ahmed-i Hânî Türbesi en çok kutsal günlerde ve zamanlarda ziyaret edilmektedir. Cuma günleri, ramazan ayı, kandiller ve bayram günleri türbenin en çok ziyaretçi aldığı zamanlardır. Bunların yanı sıra türbe ziyaretleri halkın sosyal yaşantısına sirayet etmiş durumdadır. Doğubayazıt'ta toplumsal yaşantıda gelenekselmiş ve kültürel belleğin önemli bir parçası haline gelen adetler vardır. İnsanlar kendileri için önemli olan gün ve zamanlarda türbe ziyaretinde bulunmaktadırlar. Örneğin; evlilik, asker uğurlama, hacı adaylarını uğurlama ve sünnet törenlerinde Hânî Baba'ya gidilerek hayır duası istenilmektedir. Onun rızasının ve hayır duasının eksik olduğu durumlarda işlerinin yolunda gitmeyeceği inancı vardır. Türbe ile ilgili gelişen bir diğer inanç ise Doğubayazıt'a gelen bir kişi eğer Hânî Baba Türbesini ziyaret etmeden dönerse, yaşamı süresince bir kez daha Doğubayazıt'a gelecek ve türbeyi ziyaret edecektir.

Ayrıca soyut bir biçimde iletişimsel belleğin katkılarıyla toplumsal hafızada korunan ifadeler vardır. Doğubayazıt'ta Ahmed-i Hânî yerine *Hânî Baba* şeklinde hitap edilmektedir. Bu durum diğer türbelerdeki ifade tarzları ile benzerlik göstermektedir. Baba, dede ifadeleri türbelerde yaygın biçimde kullanılan bir hitap tarzıdır. Ayrıca Doğubayazıt'ta yaşayan bireylerin önemli bir kısmı kendini Hânî Baba'nın torunu olarak gördüğünü ifade etmektedir. Bu yolla halkın bir üst kimlik edindiği çıkarımında bulunabiliriz. Hânî Baba'nın torunu olmak bir gurur kaynağı olarak görülmektedir. Bulgularda değindiğimiz gibi toplumlar her zaman içlerinden çıkan büyük adamlarla kendilerini bir görme eğilimindedirler.

Doğubayazıt'ta herhangi bir konuda söz verilecekse ya da sözünün gerçekliği ispat edilmeye çalışılıyorsa Hânî Baba üzerine yemin edilmektedir. Bu yeminin toplumun nezdinde güçlü bir otoritesi vardır. İnsanlar bu şekilde yemin ettiklerinde doğru söylediklerine inanılmaktadır. Bu yemin edildikten sonra, söz yerine getirilmezse ya da gerçekliği ifade etmiyorsa kutsalın cezalandırıcı yönü ile karşılaşılacağı inancı vardır. Bunun yanın sıra toplumsal hafızada dini ve milli kimliği pekiştirici yönde menkıbeler ortaya çıkmaktadır. Ahmed-i Hânî türbesi ile ilgili halkın belleğinde yaygın bir biçimde yer tutan iki anlatı vardır. Birincisi Bediüzzaman Said Nursi'nin Ahmed-i Hânî'nin manevi öğrencisi olduğu yönündeki anlatıdır. İkincisi ise Ahmed-i Hânî'nin Kıbrıs Barış Harekatı'nda benzini biten bir pilota yardım ettiği yönündeki anlatıdır. Bu anlatılardan yola çıkarak Hânî Baba'nın keramet sahibi bir zat olduğu düşünülmektedir.

Toplumlar kendileri için önemli olan olayları ve kişileri her zaman hatırlama eğiliminde olmuşlardır. Bunun için anma etkinlikleri düzenlemektedirler, anıtlar dikmektedirler ya da birçok yere hatırlanmasını istedikleri kişilerin ve olayların adını vermektedirler. Bu yolla toplumsal hafızada bu kişiler ve olaylar tekrarlanarak canlı tutulmaktadır. Doğubayazıt'ta Ahmed-i Hânî'yi anmak ve daha iyi tanımak için *Ahmed-i Hânî Kültür, Sanat ve Turizm* festivali düzenlenmektedir. Bu festivaller mevlit töreni ile başlamakta, ardından anma yürüyüşü düzenlenmekte ve daha sonra da araştırmacıların Ahmed-i Hânî ile ilgili sunumları dinlenilmektedir. Aynı şekilde Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi tarafından son beş yıldır *Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu* düzenlenmektedir.

Bu sempozyumlarda Hânî ile ilgili sunumlar yapılmaktadır ya da yalnızca anmak adına sempozyumun içeriği farklı olsa da ismi verilmektedir. Sempozyumların gerçekleştirilme sebebi Ahmed-i Hânî'yi anmak ve toplumun nezdinde bilinirliğini artırmaktır. Bir diğer sebep ise Ahmed-i Hânî'yi hurafelerden arındırarak gerçek kimliği ile

bilinir olmasını sağlamaktır. Bunların dışında Doğubayazıt'ta ve Ağrı merkezde birçok işletmeye, okula, üniversite gibi mekânlara Ahmed-i Hânî ya da Hânî Baba adı verilmektedir. Birinci sebep, toplumsal hafızada korunmasını sağlamaktır. İkinci sebep ise toplumda güven sembolü olmasından kaynaklı olarak bu isim kullanılmaktadır.

Ahmed-i Hânî Türbesine dair halkın belleğinde kodlanan anlamlar vardır. Bu anlamları şu şekilde sıralayabiliriz. Kutsal mekân, sığınak mekân, manevi korucu mekân ve hafıza mekânı şeklindedir. Araştırmaya katılım gösteren bireylerin çoğunluğu türbenin kendileri için kutsal bir mekân olduğunu belirtmişlerdir. Mekânın manevi yönü olduğu ve ziyaretgâh gözü ile bakıldığından çevresinde piknik yapmanın saygısızlık olduğu düşünülmektedir. Yine aynı şekilde çoğunluk türbenin sıkıntılı ve üzüntülü zamanlarda geldikleri bir sığınak mekân olduğunu düşünmektedir. Araştırmaya katılım gösteren bireylerin çoğunluğu türbenin kendileri için manevi koruyucu olduğunu belirtmişlerdir. Halk, herhangi bir toplumsal sorundan ve felaketten bu sayede kurtulduklarını ifade etmiştir.

Aynı şekilde türbeyi ziyaret eden bireylerin çoğunluğu bu türbenin kendileri için bir hafıza mekânı olduğunu söylemiştir. Türbeyi ziyaret etiklerinde yaşadıkları coğrafyanın tarihini ve kimliklerini hatırladıklarını ifade etmişlerdir. Türbenin bulunduğu konumun zamanında birçok medeniyete ve topluluğa ev sahipliği yaptığı gerçeğini göz önünde tutarsak, insanların bu mekânı ziyaret etiklerinde bir an bile olsa geçmişte yaşamış olan insanları, savaşları, göçleri, değişen toplumsal ve siyasal yapıları hatırlamaları mümkündür. Bu açıdan Ahmed-i Hânî Türbesinin halkın nezdinde bir hafıza mekânı olduğunu söyleyebiliriz.

Türbenin görünüşünde 1980'lerden sonra büyük değişimler meydana gelmiştir. Halkın hatıralarında türbe (özellikle kırklı yaşlar ve üzerinde olanlar kişiler) ilk zamanlar yıkık, dökük bir haldeyken, bugün külliyesi olan büyük bir yapı halindedir. Mezarın günümüze kadar ayakta durmasını sağlayan şey büyük oranda halkın ona karşı duyduğu derin muhabbet ve taşıdığı dini kodlar olduğunu söyleyebiliriz. Türbeye biçilen anlam büyük oranda bireylerin bilgi düzeyine göre farklılık göstermektedir. Ahmed-i Hânî'nin yazar ve şair kimliğini bilmeyen kişilerce türbe manevi huzur bulunan, kutsal bir mekândır.

Halbwachs'ın toplumsal hafıza kavramında dediği gibi geçmişte olan şeyler insanların belleğinde ilk manasını koruyarak günümüze kadar gelmemektedir. Her bir hatırlama yeniden inşadır. Halbwachs, toplumsal hafıza kavramını tarihten bu noktada ayırmaktadır. Çünkü toplumların bir şeye yönelik kanaatleri, fikirleri içinde bulundukları ekonomik, dini, siyasal ve kültürel yapıya göre yeniden şekillenmektedir. Bu bağlamda Ahmed-i Hânî'nin bizden neredeyse 400 yıl önce yaşamış olduğu gerçeğini göz önünde

bulundurursak ona dair bilinenlerinde değişen her yeni toplumla birlikte yeniden inşaya tabi tutulduğu çıkarımında bulunabiliriz. Türbeyi ziyaret eden bireylerin büyük çoğunluğu Ahmed-i Hânî'yi dini ve mistik motiflerle tanımlamaktadırlar. Ahmed-i Hânî, bugün yaşıyor olsaydı kendisine biçilen kimliklerin ne kadarını kabul ederdi sorusu akla gelmektedir. Bu bağlamda zamanın deforme edici etkisinin tarihi karakterler üzerinde büyük bir etki gösterdiğini söyleyebiliriz.

Halk, Ahmed-i Hânî'nin insan felsefesinin tıpkı Mevlana'nın felsefesine benzer şekilde evrensel bir bağlam taşıdığına inanmaktadır. Hânî, bu düşünceye göre toplumun her kesimine karşı kucaklayıcı ve insancıl bir yaklaşıma sahiptir. Ayrıca sözlü kültür aracılığıyla toplumların belirli bir mekân üzerinden geçmişten gelen inançlar üreterek kültürel belleğin oluşumuna katkıda bulunduklarını söyleyebiliriz. Halk bilimi çalışmalarının çoğunda, halk inançlarının toplumların eski inanç biçimlerinden kalma izler taşıdığı yorumu yapılmaktadır. Toplumsal yapımızda evliya (veli) kültü önemli bir yer tutmaktadır. Türbelere dair üretilen menkıbeler milli birlik ve beraberlik duygusuna katkı sunarak toplumsal hafızanın korunmasını sağlamaktadır. Bu yolla geçmiş ve gelecek tasavvuru yeniden inşaya tabi tutularak birleşmektedir. Ahmed-i Hânî Türbesi ile ilgili gelişen menkıbeler de benzer şekilde toplumsal açıdan dini ve milli kolektif belleğin oluşması yönünde katkı sunmaktadır.

9. KAYNAKÇA

- Adam, B. (2017). *Kutsal Nedir* Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), Halk İnanışları El Kitabı içinde (s. 45-66). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ahmed-i Hânî Ortaokulu (2015). Ahmed-i Hânî Kimdir. Erişim Adresi: http://ahmed-iHânî.meb.k12.tr/tema/icerikler/ahmed-i-Hânî-kimdir_1774462.html.
- Ak, M. (2018a). Türk Halk Dindarlığı ve Evliya İnancı: Sosyolojik Bir Yaklaşım. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 86, 95-110. Erişim Adresi: <https://hbvdergisi.hacibayram.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/view/2298>.
- Ak, M. (2018b). Kültürel Kimlik ve Toplumsal Hafıza Mekânları olarak Ziyaret Yerleri. *Turkish Studies*, 13(3), 13-25. Erişim Adresi: https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=708379763_2AkMuammer-sos-13-25.pdf&key=21218.
- Ak, M. (2018c). *Ziyaret Fenomeni ve Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Altan, A. (2007). *Beykoz Yûşa Türbesi Bağlamında Türbe Ziyaretlerinin Psiko-Sosyal Yönden İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Arık, D. (2017). *Kutsal Mekân ve Ziyaret Fenomeni* Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), Halk İnanışları El Kitabı içinde (s. 69-96). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Armağan, M. (2013). *Gelenek ve Modernlik Arasında*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aslanoğlu, O. (2018). Mem ve Zin Mesnevisinde Yüz, Göz ve Saç Mazmunları. *Uluslararası Sosyal araştırmalar Dergisi*, 11(59), 37-47. Erişim Adresi: https://www.sosyalarastirmalar.com/cilt11/sayi59_pdf/1dil_edebiyat/aslanoglu_osman.pdf.
- Assmann, J. (2018). *Kültürel Bellek-Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atabaş, A. (2018). *Geleneksel Mahallede Toplumsal Hafıza: Bursa Emirsultan Mahallesi* (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Avan, N. (2011). *Osmanlı Dönemi Ağrı Bölgesindeki Tasavvufi Hareketler (Ahmed-i Hânî Örneği (1119\1707))*. O. Belli (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.383-389). İstanbul: Ağrı Valiliği Kültür Yayınları.
- Aydın M. (2018) Beş Nitel Araştırma Yaklaşımı. İçinde Nitel Araştırma Yöntemleri-Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni, Bütün M, Demir SB, (Çeviri Editörleri). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Creswell JW. 4. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 69-110.

- Aydın, A. (2017). *Moderniteye Dışardan Bakmak*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Aykaç, Y. (2011). *Ahmed-i Hânî: Aşkî anlatan Bilge*. M. Gültekin, B. Gültekin ve N. Gültekin (eds.), *Salnama Ehmedê Xanî Yıllığı 2010 içinde* (s.179-182). İstanbul: Belgeyayınevi.
- Bacanak, A. (2018). Veri Analizi ve Sunumu. İçinde Nitel Araştırma Yöntemleri-Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni, Bütün M, Demir SB, (Çeviri Editörleri). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Creswell JW. 4. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 179-212.
- Baltacı A. (2019). Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2): 368-388. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/898942>.
- Baltacı, A. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1): 231-274. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bitlissos/issue/38061/399955>.
- Baycan, C. (2009). *Xanî'nin Bilimsel Kimliği ve Eğitim Manifestosu*. O. Belli (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.471-478). İstanbul: Ağrı Valiliği Kültür Yayınları.
- Baycan, C. (2011). *Xanî'nin Onlar Destanının Sayısal Temeli*. O. Belli (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.383-389). İstanbul: Ağrı Valiliği Kültür Yayınları.
- Baz, İ. (2019). *Mem U Zîn Masalı*. Ankara: Otto Yayınları.
- Beyaz, Ş. (2012). *Filozof Xani (Hânî) ve Mem û Zîn Kurgusu*. M. Gültekin, B. Gültekin ve N. Gültekin (eds.), *Salnama Ehmedê Xanî Yıllığı 2011 içinde* (s.109-131). İstanbul: Belge Yayınevi.
- Bilgin, N. (2013). *Tarih ve Kolektif Bellek*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Bingöl, Y. (2007). *İshak Paşa Sarayı'nın Tarihlendirilmesi*. Belli, O. (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.382-390). İstanbul: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları.
- Bingöl, Y. ve Öztürk, Ş. (2009). *İshak Paşa Sarayı ve Çevresinin Kültürel ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi*. Belli, O. (Ed.) II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.268-275). İstanbul: Ağrı Valiliği Kültür Yayınları.
- Birkök, M. C. (1998). *Sosyolojik Düşünme ve Metodolojisi*. İstanbul. http://dlc.dlib.indiana.edu/dlc/bitstream/handle/10535/24/Birkok_Metodoloji.pdf;jsessionid=F984EF6E0B3A5B107A86D5AE619ECE97?sequence=1.

- Bozan, M. (2018). Kutsal Mekânların Tahribinin Toplumsal Hafıza Üzerine Etkisi. *Şarkiyat İlmi Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 1228-1237. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sarkiat/issue/40690/464830>.
- Budak A, Budak İ. (2018). Nitel Çalışma Tasarımı. İçinde Nitel Araştırma Yöntemleri-Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni, Bütün M, Demir SB, (Çeviri Editörleri). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Creswell JW. 4. Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 42-68.
- Bulut, E. M. (2007). *İnanç Turizmi Açısından Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi*. Belli, O. (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.493-502). İstanbul: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları.
- Bulut, E. M. (2007). *İnanç Turizmi Açısından Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi*. O. Belli (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.493-502). İstanbul: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları.
- Bulut, E. M. (2015). *Ağrı Kültür ve Turizm Rehberi*. Ağrı: Ağrı Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Bulut, F. (2011). *Ehmedê Xanî' nin Kaleminden Kürtlerin Bilinmeyen Dünyası*. İstanbul: Berfin Yayınları.
- Cevizci, A. (2014). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Ceylan, F. (2011). *Klasik Kürt Edebiyatının Üstadı: Ehmedê Xanî*. M. Gültekin, B. Gültekin ve N. Gültekin (eds.), *Salname Ehmedê Xanî Yıllığı 2010* içinde (s.69-78). İstanbul: Belge Yayınevi.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Connerton, P. (2018). *Modernite Nasıl Unutturur*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Çağla, C. (2007). Bellek Üstüne Düşünmek. *Cogito*, 50, s. 217-231. Erişim Adresi: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=PE-JxsMAAAAJ&citation_for_view=PE-JxsMAAAAJ:YsMSGlbcyi4C.
- Çağmar, M.E. (2012). *Ahmed-i Hânî'nin Hayatı ve Eserleri*. İ. Aslan (Ed.), Büyük Alim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hânî (Panel Bildirileri) içinde (s.16-40). Ağrı: Doğu Matbaacılık.
- Çelik, C. (2017). Toplumsal Hafızanın İnşasında İsimler. *Sosyoloji Divanı*, 10(5), 63-75. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/36416466/Toplumsal_Haf%C4%B1zan%C4%B1n_%C4%B0n%C5%9Fas%C4%B1nda_%C4%B0simler.

- Çetin, Y. (2006). Ağrı ve Çevresinde Osmanlı Döneminde Mimari Yapılaşma. *Sanat Dergisi*, (10), s.127-149. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunigsfd/issue/2598/33421>.
- Çetin, Y. (2009). *Tarihi Kalıntıları ve Kültürel Değerleri ile Ağrı*. Ağrı: Ağrı Valiliği.
- Çeviker, L. (2009). *Şiddet ve Toplumsal Hafıza* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Demir, Y. (2014). *Doğubeyazıt'ın Kentsel Fonksiyonları ve Kent İçi Arazi Kullanımı* (Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Demirel, M. (2007). *Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları*. Belli, O. (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.554-561). İstanbul: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları.
- Develioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Douglas, M. (2018). *Doğal Semboller-Kozmoloji keşifleri*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Durkheim, E. (2019). *İntihar*. İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Dündar, M. (2017). Ahmed-i Hânî'nin İlmi Kişiliği. *Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(4), 222-229. Erişim Adresi: https://tidsad.com/?mod=makale_tr_ozet&makale_id=30627.
- Eklemezler, S. (2018). *Toplumsal Hafıza ve Mekân: Bulgaristan Göçmeni Kadınların Deneyimleri ve Bursa Göç Tarihi Müzesi* (Yüksek Lisans), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Eliade, M. (2019). *Kutsal ve Kutsal-Dışı*. İstanbul: Alfa.
- Erdoğan, H. (2015). Molla Mehmet Demirtaş ve Ehmedê Xanî' de Aşk. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 147-156. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/220227>.
- Ergene, T. (2014). *Sosyal Medyanın Toplumsal Hafızadaki Rolü (Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencileri Örnek Olayı)* (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eroğlu, A. H. (2017). *Geçiş Dönemleri ile İlgili İnanışlar* Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), Halk İnanışları El Kitabı (s. 257-282). içinde. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Geçit, M. S. (2013). Hoca Ahmed Yesevî ile Şeyh Ahmed-i Hânî'nin Divân-ı Hikmet ve Mem u Zin Eserlerindeki İtikadî Esaslarının Mukayesesini. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 13(3), 123-156. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/daad/issue/4485/61808>.

- Geçit, M.S. (2011). *Şeyh Ahmed-i Hânî'yi Tanıyalım*. M. Gültekin, B. Gültekin ve N. Gültekin (eds.), *Salnama Ehmedê Xanî Yıllığı 2010 içinde* (s.175-177). İstanbul: Belge Yayınevi.
- Giddens, A. ve Sutton, W. P. (2018). *Sosyolojide Temel Kavramlar*: Ankara: Phoenix.
- Gönç, Ş. (2009). *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. N. Suğur (Ed). *Sosyolojide Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemleri içinde* (s.78-97). Erişim Adresi: <https://aofsosyoloji.files.wordpress.com/2012/08/sosyolojide-arac59ftirma-yc3b6ntem-ve-teknikleri.pdf>.
- Gül, A. (2011). *Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Genel Bakış*. Belli, O. (Ed.), III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.156-170). İstanbul: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Gülbetkin, M. (2017). *Mekânın Hafızası-Yer Adları*. Ankara: Hitabevi Yayınları.
- Güleç, M. M. (2017). *Sosyolojik Açıdan Türk Halk Dindarlığı*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gültekin, M. (2012). *Ehmede Xanî ve Öncesi*. M. Gültekin, B. Gültekin ve N. Gültekin (eds.), *Salnama Ehmedê Xanî Yıllığı 2011 içinde* (s.13-74). İstanbul: Belge Yayınevi.
- Güngör Fırat, D. (2014). *Ulus-Devlet Anlayışı Karşısında Toplumsal Hafızanın Direnişi: Rembetiko Örnek Olayı* (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güngör, A. İ. (2017). *Kurbanla İlgili İnanış ve Uygulamalar* Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), *Halk İnanışları El Kitabı içinde* (s.385-408). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçeveleri*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Halbwachs, M. (2018). *Kolektif Bellek*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Hânî, A. (2012). *Mem û Zin*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Hânî, A. (2016). *Nûbara Biçûkan & Akîde-i İman*. İstanbul: Ağrı Valiliği.
- Hânî, A. (2018). *Mem ile Zin*. İstanbul: Renkli Bahçe Yayınları.
- <http://www.tdk.gov.tr/?s=k%C3%BClt%C3%BCr>.
- <https://kidega.com/yazar/ehmede-xani-ahmed-i-Hânî-110807/>.
- Huyssen, A. (1999). *Alacakaranlık Anıları- Bellek Yitimi Kültüründe Zamana Belirlemek*. İstanbul: Metis.
- Işıklı, M. (2009). *M.Ö. III. Bin Yılda Ağrı Dağı Civarı*. Belli, O. (Ed.), II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.51-57). İstanbul: Ağrı Valiliği Kültür Yayınları.
- İlhan, M. E. (2018). *Kültürel Bellek-Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Hatırlama*. Ankara:

DoğuBatı Yayınları.

Jacoby, R. (1996). *Adler'den Laing'e Konformist Psikolojinin Eleştirisi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Karaarslan F. (2014). *Modern Dünyada Toplumsal Hafıza ve Dönüşümü* (Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Karaarslan, F. (2019). *Toplumsal Hafıza- Hatırlamanın ve Unutmanın Sosyolojisi*. İstanbul: Ketebe Yayınları.

Karabey, T. (2007). *Ahmed-i Hânî (1651-1707): Hâyatı, Eserleri ve Mem O Zin Mesnevisi*. O. Belli (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.429-434). İstanbul: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları.

Karabulut, K. ve Oral, İ. O. (2011). *Ağrı İlinin Sosyo- Ekonomik Yapısının Analizi*. Belli, O. (Ed.), III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.258-273). İstanbul: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

Karadoğan Doruk, E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İÜ AUZEF.

<https://docplayer.biz.tr/203837892-Sosyal-bilimlerde-arastirma-yontemleri-halkla-iliskiler-ve-tanitim.html>.

Karaduman, A. (2019). *Doğubayazıt*. İstanbul: Matkitap.

Karaoğlu, H. (2017). *Ruhla İlgili İnanışlar* Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), Halk İnanışları El Kitabı içinde (s.363-408). Ankara: Grafiker Yayınları.

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 62-80.

https://scholar.google.com.tr/scholar?q=sosyal+bilimlerde+nitel+ara%C5%9Ftırma+y%C3%B6ntemleri+zeki+karata%C5%9F&hl=tr&as_sdt=0&as_vis=1&oi=scholar.

Kaşbaş, H. (2019). *Halk Dindarlığında Ziyaret Fenomeni: Batman Seyit Bilal Türbesi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.

Kaya, F. (2002). Türkiye'de Yeri Değiştirilen Şehirlere Bir Örnek: Doğubayazıt. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7(7), s. 69-88. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunidcd/issue/2450/31106>.

Kaya, S. (2010). *Şeyh Ehmed-i Xani Kimdir*. M. Gültekin, B. Gültekin ve N. Gültekin (eds.), Salname Ehmedê Xanî Yıllığı 2010 içinde (s.189-195). İstanbul: Belge Yayınevi.

Öztürk, M. (2021). *Şehir, Tarih ve Mekân*. M. Öztürk (ed.), Tanzimat'tan Günümüze İmar ve Şehircilik Tarihi içinde (s.13-28). Ankara: İdealKent Yayınları.

- Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15): 170-189. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1156348>.
- Konuk, H. (2014). *Yunus Emre ve Ahmed-i Hanî’de Ortak Bir Tasavvufî Tema: Aşk*. M. Gültekin, B. Gültekin ve N. Gültekin (eds.), *Salnama Ehmedê Xanî Yıllığı 2013* içinde (s.23-52). İstanbul: Belge Yayınevi.
- Korkmaz, T. (2016). *Kimlik-Bellek: İstedim Ki Bilineyim* (Sanatta Yeterlilik Tezi), Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü. İstanbul.
- Köle, B. (2011). *Ahmed-i Hânî’nin “Mem û Zin” Adlı Eserinde Mecazî Aşk- Hakikî Aşk İlişkisi*. O. Belli (Ed.), *I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu* içinde (s.370-382). İstanbul: Ağrı Valiliği Kültür Yayınları.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2010). *Türbeler-Popüler Dindarlığın Durakları*. İstanbul: Timaş.
- Köse, A. ve Ayten, A. (2018). *Popüler Dindarlık- Türbeler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir Araştırma*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kösedağ, E. ve Erdem, F. (2018). *Asırları Aydınlatan Güneş Ahmed-i Hânî*. İstanbul: Okur Kitaplığı.
- Kösemihal, N. Ş. (1999). *Durkheim Sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Kurt, A. O. (2017). *Dinlerde Kutsal Zaman Arık*, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), *Halk İnanışları El Kitabı* içinde (s.137-172). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kuzu A. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. A. A. Kurt (Ed.), *Araştırmaların Planlanması* içinde (s.19-46) içinde. Erişim Adresi: <http://www.mku.edu.tr/files/1005-4a8f7119-18da-4212-82a9-771089655104.pdf>.
- Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (2019). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Memmedova-Murat Kızı, S. (2011). *Ağrı Dağı- Kutsal Dağ*. Belli, O. (Ed.), *III. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh’un Gemisi Sempozyumu* içinde (s. 581-588). İstanbul: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Naniç, A. S. (2019). *Medyanın Toplumsal Hafıza Üzerindeki Rolü (Bosna Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi, Kültürel İncelemeler Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- Neuman, W. L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri- Nitel ve Nicel Yaklaşımlar II*. Ankara: Yayın Odası.

- Neyzi, L. (2013). *“Ben Kimim?” Türkiye’de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Ong, W. J. (2020). *Sözlü ve Yazılı Kültür-Sözüün Teknolojileşmesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Özbolet, A. (2014). Kutsallaşma Sürecine Tipolojik Bir Yaklaşım: Ziyaret Fenomeni Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 70, 121-138. Erişim Adresi: <https://app.trdizin.gov.tr/makale/TVRZd016RTBOQT09/kutsallasma-surecine-tipolojik-bir-yaklasim-ziyaret-fenomeni-ornegi>.
- Özer, M. (2011). *Siyasal ve Kültürel Açından Ehmedê Xanî*. M. Gültekin, B. Gültekin ve N. Gültekin (eds.), *Salnama Ehmedê Xanî Yıllığı 2010 içinde* (s.137-154). İstanbul: Belge Yayınevi.
- Özkuk, G. (2014). Mekânların Hafızasına Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Beş Şehir’inden Bakmak. *Dumlu Pınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 269-280. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe/issue/4781/65918>.
- Pekasil, T. (2016). Mardin Süryanilerinde Belleğin Teolojik-Kültürel Çerçevesi. *Journal of History Culture and Art Research*, 5, 26-58. Erişim Adresi: https://pdfs.semanticscholar.org/b32b/1038fd73817a6444c1651459ae7f5ded5fcedf?_ga=2.96423705.420462525.1640616914-1785352309.1640616914.
- Platon (2018). *Menon*. İstanbul, Say.
- Polat, K. (2017a). *Modern Çağda Yaşayan Hurafeler* Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), *Halk İnanışları El Kitabı içinde* (s.441-467). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Polat, K. (2017b). *Kutsal Nesnelerle İlgili Halk İnanışları* Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), *Halk İnanışları El Kitabı içinde* (s.101-134). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Poyraz Tacoğlu, T. (2012). *Kültür*. İçinde: Sosyoloji, Akan V., (Çeviri Editörü). *Sociology Macionist JJ*, 13. Baskı, Nobel Yayınları, 57-85.
- Poyraz, Y. (2014). Fenâfillah Mertebesinden Bekâbillâh Makamına Mevlânâ’da İlâhî Aşk. *Turkish Studies*, 9(9), 871-895. Erişim Adresi: http://isamveri.org/pdfdrg/D03262/2014_9/2014_9_POYRAZY.pdf.
- Ricoeur, P. (2012). *Hafıza, Tarih, Unutuş*. İstanbul. Metis.
- Ritzer, G. (2011). *Klasik Sosyoloji Teorileri*. Ankara: De Ki.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Şendil, Ç. Ö., Nas, E. (2021). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1): 227-250. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1456954>.
- Salman Yıkılmış, (2016). Bireysel Bellekten Kolektif Belleğe: Dergâh’ı Su Basınca. *Folklor*

Edebiyat Dergisi, 22(88), 179-192. Erişim Adresi:
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/542718>.

- Sancar, M. (2016). *Geçmişle Hesaplaşma-Unutma Kültüründen Hatırlama kültürüne*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Schacter, D. L. (2017). *Belleğin İzinde- Beyin, Zihin ve Geçmiş*. İstanbul: YKK.
- Subaşı, N. (2014). *Din Sosyolojisine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Subaşı, N. (2017). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Şahin, A. (2019). *Din, Ritüel ve Hafıza: Mevlid Geleneği Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şahin, H. (2018). İslam Düşüncesinde İnsan. A. Kavak (Ed.), No:22. *Orta Asya'dan Anadolu'ya İrfan Geleneğinde İnsan Tasavvuru: Ahmed Yesevî-Ahmed-i Hânî Mukayesesi* içinde (s.518-532) 2. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu, Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Şentürk, R. (2018). *Toplumsal Hafıza-Hadis Rivayet Ağı (610-1505)*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Şinasi, K. (2008). *Güneşin Doğduğu Yerden Din, Ahlak ve Eğitim Rehberi Hânîbaba'nın Evlatlarına Nasihati-Nubara Biçükan, Akida İmane*. Erişim Adresi:
<https://www.agri.edu.tr/upload/ahmediHânîuyarmer/Hânî%20baba%20akide%20en%20son%20tasar%C4%B1m-min.pdf>.
- Taşdemir, M. N. (2007). *Ağrı Dağı ve Bölge Ekonomisi*. Belli, O. (Ed.), I. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (s.487- 492). İstanbul: Doğubayazıt Kaymakamlığı Kültür Yayınları.
- Tek, A. (2018). *Yanlı yorumların Gölgesindeki Ehmedê Xanî' ye Sahih Bir Yaklaşım*. Y. Çakmak ve T. Şur (Ed.), Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler içinde (s.415-423). Erişim Adresi:
https://www.academia.edu/37782456/Yanl%C4%B1%C5%9F_Yorumlar%C4%B1n_G%C3%B6lgesindeki_Ehmed%C3%AA_Xan%C3%AE_je_Sahih_Bir_Yakla%C5%9F%C4%B1m.
- Traverso, E. (2019). *Geçmiş Kullanma Klavuzu-Tarih, Bellek, Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tuncel, M. (2009). *Türkiye'de Yer Değiştiren Şehirler: Doğubayazıt Örneği*. Belli, O. (Ed.), II. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu içinde (386- 390). İstanbul: Ağrı Valiliği Kültür Yayınları.
- Turgut, H. (2014). *Ahmed-i Hânî ve Kelâm İlmindeki Yeri* (Yüksek lisans tezi). Harran

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Türer, O. (2012). *Ahmed-i Hânî ve Tasavvufî Gelenek*. İ. Aslan (Ed.), Büyük Alim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hânî (Panel Bildirileri) içinde (s. 9-15). Ağrı: Doğu Matbaacılık.

Xanî, E. (2019). *Mem ü Zin*. İstanbul: Nûbihar.

Yarmacı, H. ve Başaran, F. N. (2013). Ağrı İli Doğubayazıt İlçesi El Dokuması Halıların Renk, Motif ve Kompozisyon Özellikleri. *Akdeniz Sanat Dergisi*. 6(12), s. 161-172.

Erişim

Adresi:

https://www.researchgate.net/publication/328306164_AGRI_ILI_DOGUBAYAZIT_ILCESI_EL_DOKUMASI_HALILARIN_RENK_MOTIF_VE_KOMPOZISYON_OZELLIKLERI/link/5bc59e6392851cae21a81b43/download.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, K. (2011). *Ehmedê Xanî' nin Fikir Dünyası*. Erişim Adresi: <https://docplayer.biz.tr/23617941-Ehmede-xani-nin-fikir-dunyasi.html>.

Yıldırım, K. (2012). *Eserleri Bağlamında Ahmed-i Hanî'nin Dil ve Edebiyat Yönü*. İ. Aslan (Ed.), Büyük Alim ve Mutasavvıf Ahmed-i Hânî (Panel Bildirileri) içinde (s.41-81). Ağrı: Doğu Matbaacılık.

Yıldırım, M. (2017). *Tabiat Kültleri* Arık, D. ve Eroğlu, A.H. (Ed.), Halk İnanışları El Kitabı içinde (s. 239-254). Ankara: Grafiker Yayınları.

Yıldız, M. (2018). İslam Düşüncesinde İnsan. A. Kavak (Ed.), No:22. *Ahmed-i Hânî' nin Varlık Anlayışı* içinde (s.21-33). 2. Uluslararası Ahmed-i Hânî Sempozyumu, Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.

Zencirkıran, M. (2016). *Sosyoloji*. Bursa: Dora.

<https://ziyaslan.wordpress.com/2012/03/03/Hânî-baba-turbesi-bir-sairin-dizelerindeki-sir/>.

Ağrıda Gezilecek 11 yer. (Aralık 24, 2020). Erişim Adresi:

<http://gezilecekyerler.com/agrida-gezilecek-10-yer/#comment-554117>.

Demirhan, Y. ve Öztürk, M. (2020).15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Demokratik Bilincin Kutsal Bileşenleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 43, 405-420. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1162065>.

[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 17 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Doğubayazıt. Erişim Adresi: <https://agri.ktb.gov.tr>.

[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 19 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Erişim Adresi: <https://agri.ktb.gov.tr/TR-95549/fotograf-galerisi.html>.

[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 19 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Erişim Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/gezilecekyer/eski-bayazit-cami>.

[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 19 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Erişim Adresi: <https://agri.ktb.gov.tr/TR-95549/fotograf-galerisi.html>.

[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 20 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Ağrı Dağı. Erişim Adresi: <https://agri.ktb.gov.tr/>.

[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 20 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Erişim Adresi: Meteor Çukuru. Erişim Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/gezilecekyer/meteor-cukuru>.

[Ali İhsan Öztürk'ün Fotoğrafı]. (2020, 24 Aralık). Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi. Balık Gölü. Erişim Adresi: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/agri/gezilecekyer/balik-golu>.

Gezilecek Yerler Balık Gölü. (2020, 24 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.agri.gov.tr/gezilecek-yerler-balik-golu>.

10. EKLER

EK-1: İzin

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ (AYBÜ)
ETİK KURULU
PROJE ONAY BELGESİ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Toplum Bilimleri
Fakültesi/Enstitüsü Sosyoloji bölümü akademisyenlerinden /
öğrencilerinden Semra Yılmaz 'in Abdülhamid Han Türbesi
Etrafında Oluşan Halk İnanışlarının Toplumsal Hafıza Açısından Değerlendirilmesi
araştırması değerlendirilmiştir. (Bu kısım başvuru sahibi tarafından doldurulmalıdır)

Proje etik açısından uygun bulunmuştur. ☒

Proje etik açısından geliştirilmesi gerekmektedir. ☐

Proje etik açısından uygun bulunmamıştır. ☐

AYBÜ ETİK KURULU KARARI (Etik Kurul tarafından doldurulacaktır)	
Araştırma kodu (Yıl - Araştırma sıra no)	<u>2020 - 298</u>
Başvuru formunun Etik Kurula ulaştığı tarih	<u>13.10.2020</u>
Etik Kurul Karar toplantı tarihi ve karar no	<u>09.11.2020 - 41</u>
Yer	<u>Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Esenboğa Kölliyesi</u>
Katılımcılar	<u>Formda imzası bulunan üyelerimiz toplantıya katılmıştır.</u>

KURUL BAŞKANI, BAŞKAN YARDIMCISI VE ÜYELER:
İMZA

Prof. Dr. Cem Şafak ÇUKUR	Üye
Prof. Dr. Muharrem KILIÇ	Üye
Doç. Dr. Behlül TOKUR	Üye
Doç. Dr. Birgül ÖZKAN	Üye
Doç. Dr. Yüksel Akay UNVAN	Üye
Dr. Öğr. Üyesi Şule KAYA	Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul DEMİRDEL	Üye
Dr. Öğr. Üyesi Nimet YILDIRIM TİRGİL	Üye

EK-2: Bilgilendirilmiş Onam Formu

BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU

LÜTFEN BU DÖKÜMANI DİKKATLİCE OKUMAK İÇİN ZAMAN AYIRINIZ

Sizi Semanur Yılmaz tarafından yürütülen "Ahmed-i Hani Türbesi Etrafında Oluşan Halk İnançlarının Toplumsal Hafıza Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı **araştırmaya** davet ediyoruz. Bu araştırmaya katılıp katılmama kararını vermeden önce, araştırmanın neden ve nasıl yapılacağını bilmeniz gerekmektedir. Bu nedenle bu formun okunup anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Eğer anlayamadığınız ve sizin için açık olmayan şeyler varsa, ya da daha fazla bilgi isterseniz bize sorunuz.

Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmaya **katılmama** veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan **çıkma** hakkında sahibsiniz. **Çalışmayı yanıtlamanız, araştırmaya katılım için onam verdiğiniz** biçiminde yorumlanacaktır. Size verilen **formlardaki** soruları yanıtlarken kimsenin baskısı veya telkini altında olmayın. Bu formlardan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacaktır.

1. Araştırmayla İlgili Bilgiler:

- Araştırmanın Amacı: Osmanlı dönemi âlimlerinden Ahmed-i Hani'nin, türbesinin etrafında oluşan halk inançlarının toplumsal hafıza açısından değerlendirilmesidir.
- Araştırmanın İçeriği: Geçmişten gelen bir hatırlama figürü olarak Ahmed-i Hani türbesi etrafında oluşan halk inançları toplumsal hafıza ve kültürel bellek kavramları eşliğinde değerlendirilecek ve toplumsal hafızada ne şekilde kodlandığı sorusunun cevabı aranacaktır.
- Araştırmanın Nedeni: ☐ Bilimsel araştırma ☒ Tez çalışması
- Araştırmanın Öngörülen Süresi: Başlangıç:15.11.2010, Bitiş: 15.04. 2021
- Araştırmaya Katılması Beklenen Katılımcı/Gönüllü Sayısı: 30-40
- Araştırmanın Yapılacağı Yer(ler): Ahmed-i Hani Türbesi- Ağrı/Doğubeyazıt.

2. Çalışmaya Katılım Onayı:

Yukarıda yer alan ve araştırmadan önce katılımcıya/gönüllüye verilmesi gereken bilgileri okudum ve katılmam istenen çalışmanın kapsamını ve amacını, gönüllü olarak üzerime düşen sorumlulukları tamamen anladım. **Çalışma hakkında yazılı ve sözlü açıklama aşağıda adı belirtilen araştırmacı tarafından yapıldı, soru sorma ve tartışma imkanı buldum ve tatmin edici yanıtlar aldım. Bana, çalışmanın muhtemel riskleri ve faydaları sözlü olarak da anlatıldı.** Bu çalışmayı istediğim zaman ve herhangi bir neden belirtmek zorunda kalmadan bırakabileceğimi ve bıraktığım takdirde herhangi bir olumsuzluk ile karşılaşmayacağımı anladım.

Bu koşullarda söz konusu araştırmaya kendi isteğimle, hiçbir baskı ve zorlama olmaksızın katılmayı kabul ediyorum.

Katılımcının (Kendi el yazısı ile)

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

(Varsa) Velayet veya Vesayet Altında Bulunanlar İçin:

Veli veya Vasisinin (kendi el yazısı ile)

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

Not: Bu form, iki nüsha halinde düzenlenir. Bu nüshalardan biri imza karşılığında gönüllü kişiye verilir, diğeri araştırmacı tarafından saklanır.

Araştırmacının

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

EK-3: Mülakat Soruları

1. Yaşınız?
2. Doğum yeriniz?
3. Eğitim durumunuz?
4. Mesleğiniz?
5. Medeni durumunuz?
6. Ailenizin aylık geliri ne kadar?
7. Türbe hakkında daha önceden bilginiz var mıydı? Varsa eğer nasıl öğrendiniz?
8. Ahmed-i Hânî türbesini neden ziyaret ediyorsunuz?
9. Ahmed-i Hânî hakkında ne biliyorsunuz?
10. Ahmed-i Hânî türbesini ne zamandan beri ve hangi sıklıkla ziyaret ediyorsunuz?
11. Türbeyi özellikle hangi zamanlarda ziyaret etmeyi tercih edersiniz?
12. Türbeyi ziyaret ettiğiniz zaman neler yaparsınız?
13. Türbeyi ziyaret ettiğiniz zaman bir dilekte bulunur musunuz? Buluyorsanız eğer hangi konularda dilekte bulunursunuz?
14. Bu türbeyi kutsal bir mekân olarak görüyor musunuz?
15. Daha önce bu türbede bir adak adadınız mı?
16. Size göre insanların bu türbeyi ziyaret etme amacı nedir? Ziyaret sırasında neler yaparlar?
17. Ahmed-i Hânî türbesini ziyaret ettikten sonra hayatınızda önemli bir değişiklik oldu mu? Türbeyi ziyaret ettikten sonra hayatında önemli değişikliklerin olduğunu söyleyen birileriyle karşılaştınız mı?
18. Türbeye adak adamaya veya dilekte bulunmak için gelen insanlarla karşılaştınız mı? Karşılaştıysanız eğer ne tür konularda adak adayıp, dilek tutmaktadırlar?
19. Türbeyi ziyaret etmek sizde hangi duyguları uyandırıyor?
20. Ahmed-i Hânî türbesi sizin için sığınak mekân mıdır?
21. Türbede yatan zatın şehrin manevi bekçisi, koruyucusu olduğuna inanıyor musunuz?
22. Ahmed-i Hânî'nin dualarınıza aracı olduğunda duanızın kabul olacağına inanır mısınız?
23. Bu türbede bir dilekte bulundunuz mu?
24. Doğubayazıt'ta bir konu üzerine söz verilecekse Ahmed-i Hânî üzerine yemin edilmektedir. Size göre bunun sebebi nedir?

25. Ahmed-i Hânî üzerine yemin eder misiniz?
26. Ahmed-i Hânî üzerine yemin ettiğinizde doğruyu söylemediğinizde cezalandırılacağınızı düşünüyor musunuz?
27. Bu türbeyi ziyaret etmek size tarihsel olayları anımsatıyor mu?
28. Ahmed-i Hânî 'nin kim olduğuna ve hayatına dair edindiğiniz bilgilerin ana kaynağı nedir?
29. Ahmed-i Hânî 'nin yaşadığı dönemde üstlendiği toplumsal rol hakkında ne düşünüyorsunuz?
30. Günlük yaşantınızda Hânî Baba şeklinde hitap eder misiniz?
31. Kendinizi Hânî Babanın torunu olarak görüyor musunuz?
32. Aile büyükleriniz Ahmed-i Hânî hakkında küçük yaşlardan itibaren sizleri bilgilendirmekte midir?
33. Ahmed-i Hânî Doğubayazıtlılar ve çevre illerden ziyarete gelenler açısından neyi simgeliyor? Size göre halkın ortak noktada buluştuğu fikirler nelerdir? Hânî 'nin toplumda bu denli önemli bir şahsiyet olarak görülmesinin sebebi nedir?
34. Geçmişten gelen ve Hânî 'yi hatırlamak üzere sürdürülen herhangi bir fikir ya da gelenek var mıdır? Varsa eğer bunlar nelerdir?
35. Size göre halk arasında Ahmed-i Hânî'ye dair bilinenler nasıl oluşmaktadır?
36. Ahmed-i Hânî yi hatırlamak üzere herhangi bir anma töreni yapılmakta mıdır?
37. Doğubayazıt'taki medreselerde hâlâ Hânî 'nin eserleri okutulmakta mıdır?
38. Ahmed-i Hânî 'nin eserlerini okudunuz mu?
39. Hânî 'nin bilim, eğitim ve din konusundaki fikirleri hakkında ne biliyorsunuz?
40. Hânî 'nin fikirleri size göre Doğubayazıt'ın toplumsal yapısını bugün hala etkilemekte midir? Eğer öyleyse size göre topluma ne gibi katkıları var?
41. Size göre Hânî keramet sahibi bir zat mıdır? Gerçekleştirmiş olduğu herhangi bir kerameti duydunuz mu? Toplumda türbe ile ilgili var olan ve unutulamayan kritik olaylar (anlatılar) nelerdir?
42. Size göre Hânî yaşadığı dönemdeki kimliğini bugün hala korumakta mıdır?
43. Türbe geçmişten bu yana hangi değişimlerden geçti? Çocukluğunuzdan bu yana mekânda değişen ya da tahrip olan şeyler nelerdir?
44. Hânî 'yi anmak üzere yapılan etkinlikler, törenler var mı?
45. Hânî 'nin kim olduğunu topluma anlatma görevini üstlenen bu konuda uzmanlaşmış kişiler var mı? (örnek: imam ya da öğretmen gibi).

46. Doğubayazıt'ta ve Ağrı merkezde birçok mekâna Ahmed-i Hânî adı verilmektedir. Bunun sebebi size göre nedir?
47. Günlük yaşamınızda size Ahmed-i Hânî yi hatırlatan olay ya da nesneler var mıdır? Varsa eğer bunlar nelerdir?
48. Size göre türbe hangi toplumsal olaylarda daha çok ziyaret edilmektedir ve sebebi nedir?
49. Ahmed-i Hânî 'ye dair türbede unutmadığınız bir anınız var mı?
50. Size göre Hânî 'ye verilen önem konusunda gençler ve yaşlılar arasında fark var mıdır? Varsa bunlar nelerdir?
51. Türbe ziyareti atalarınızdan kalma bir gelenek midir? Siz neden türbe ziyaretinde bulunuyorsunuz?
52. Türbe'nin etrafındaki mezarlıklar kimlere ait? Bu kişilerin türbenin yakınına gömülmek istemelerinin sebebi nedir?

